

ТЕКСТЪТ В МАСОВАТА КОМУНИКАЦИЯ

- Ще се запознаете със същността и езиковите особености на текстовете, използвани в сферата на масовата комуникация; с текстове като *информационна бележка, интервю, репортаж*.
- Ще обогатите езиковата си култура при общуването чрез средствата за масово осведомяване.

СФЕРА НА МАСОВАТА КОМУНИКАЦИЯ. ПУБЛИЦИСТИЧЕН ТЕКСТ

Радиото, телевизията, интернет, списанията и вестниците са средства за масова комуникация. Общуването е предназначено за много широк кръг читатели, слушатели, зрители. По-голямата част от информацията достига до нас именно чрез телевизията, вестниците, интернет.

Средствата за масово осведомяване се наричат масмедии. Към тях се отнасят:

- печатни средства – вестници, списания;
- електронни средства – радио, телевизия, интернет.

Главната цел на общуването в сферата на масовата комуникация е да се осведоми възприемащият за новини в света на обществото, културата, спорта, образованието и други области от обществения и политическия живот в страната и извън нея. Често целта е възприемащият да бъде *убеден* в определена идея, да я приеме като своя, да формира свое мнение. Средствата за масова комуникация са важни за създаването на обществено мнение по значими въпроси. В днешно време участниците в масовата комуникация не просто възприемат новините, коментарите и оценките на журналистите, а и променят живота на обществото със своята гражданска позиция, например позицията за забрана на тютюнопушенето, позицията по отношение на глобалното затопляне и др.

Текстовете от сферата на масовата комуникация се наричат публицистични. Автори на публицистичните текстове са главно журналистите, но в създаването на такива текстове се включват и видни общественици, политици, хора на изкуството, на спорта, обикновени граждани със свои наблюдения, мнения като участници в обществения и политическия живот на страната и в света.

ТЕКСТОВЕ, ИЗПОЛЗВАНИ В СФЕРАТА НА МАСОВАТА КОМУНИКАЦИЯ

В *информационната бележка* се съобщава новина, без да се изразява оценка, мнение или да се прави коментар. На преден план се извежда самата новина, а след това – подробности, свързани с нея. Например текстът от задача 1 е типична информационна бележка. От съществено значение при този вид публицистичен текст е да се утвърди, че информацията е проверена, като се посочат нейните източници.

Репортажът е публицистичен текст, чиито автор присъства на събитието и разказва за него като очевидец. Стреми се да приобщи и зрителите/слушателите към ставащото, да „грабне“ вниманието им, да създаде отношение към случващото се. Затова в репортажа намира място диалогът, включват се изказвания на участници в събитието, мнения на очевидците. Но в крайна сметка се създава цялостно впечатление за събитието през гледната точка на свидетелите. Такъв текст е репортажът за киселото мляко от задача 2.

При *интервюто* се разменят въпросите, отправени от интервюиращия, и отговорите на интервюирувания. Целта е да се разясни определен проблем, да се обясни гадена позиция, да се представи личността на интервюирувания, а не на интервюиращия. От умението да се задават смислени и интересни въпроси, до голяма степен зависи успехът на интервюто. Не по-малко важно е интервюируваният да направи чрез отговорите си интересни свои мисли, оценки, опит.

1 Прочетете текста. Кои негови особености го отнасят към сферата на масовата комуникация?

ЕНТУСИАЗИРАНИ БИБЛИОТЕКАРИ
НАПРАВИХА ЕЛХА ОТ КНИГИ

Нестандартна елха от книги направиха библиотекарите от Регионална библи-

отека „Любен Каравелов“ в Русе. Те решиха да създадат празнично настроение на своите читатели по оригинален начин. Елхата от книги е висока около 1,10 м, като на няколко пъти библиотекарките е трябвало да я развалят и пренареждат заради равновесието на конструкцията. Те са обиколили всички фондове, дори и хранилището, за да намерят подходящи томове като цветове и заглавия.

Оказва се, че така погредените книги провокират интереса на читатели, които решават да си вземат за вкъщи издания, присъстващи в коледното гърво. За щастие, не се е наложило то да бъде разваляно, тъй като във фондовете е имало достатъчно екземпляри от въпросните книги.

Като закачка на върха е поставена книгата „Трудови отношения“. „Дај боже гругата година да е добра в този смисъл – да имаме работа, да се радваме на много читатели“, казват библиотекарките. Допълнителна украса е направена от забравени в книгите картички и книгоразделители, а също така и от стари читателски карти. Според русенските библиотекари това е първата в България елха от книги, а догодина те смятат да направят още по-голямо гърво с изданията, които ще постъпят във фондовете.

- За каква новина се съобщава в текста? Каква е връзката между новината и заглавието?
- С какво е интересна тя за възприемащите? Кои факти са посочени в текста?
- Как се удостоверява истинността на представената информация?

2 Кои особености на репортажа откривате в следния публицистичен текст?

Киселото мляко

Фирма, производител на кисело мляко, лидер на българския пазар, се опитва да наложи нови продукти. Но българите като че ли остават носталгично настроени към миналото и към стария вкус на киселото мляко, който днес липсва: „Когато бях на 10 години, майка ми ме пращаше до млекарницата, за да купя мляко. Тръгнах от вкъщи с купичка, а в магазина имаше съдове с кисело мляко, което се режеше с нож. Слагаха ми млякото в купата и така го носех вкъщи. Това е моят много ясен спомен, който се отнася и до много специфичния вкус, който според мен сега вече не съществува на пазара“, казва Тереза Дулева, която като много българи, не може да прежали несравнимия вкус на предишното кисело мляко. Соня Стефанова, директор по изследванията, обяснява откъде произлиза продуктът. Тя посреща екипа от журналисти, облечена в бяла престилка, седнала пред малко поостарели микроскоп и компютър: „Вярваме, че киселото мляко е било създадено тук, на Балканите. Не съм съвсем сигурна, но историците твърдят, че много назад във времето траките са приготвяли кисело мляко. Като се има предвид, че траките са живели на сегашната територия на България, ние смятаме, че киселото мляко е тръгнало оттук“. Благодарение на микробиолога Стамен Григоров от началото на ХХ в. името на България се свързва с киселото мляко. През 1905 г. той научно доказва процеса на ферментация и дава името на специфичната бактерия. Фирмата работи по строга технология, близка до оригиналната. Всеки ден хиляди кофички с кисело мляко излизат от нейния поовехтял завод и стигат не само до българските потребители, но и до потребителите в Япония. „На българския пазар ние сме лидер от гледна точка на качеството на нашите млечни продукти. Не сме обаче сред първите по произведени количества. Но това не е и нашата цел. Целта ни е да развиваме технологията на ферментацията и да запазим интелектуалната собственост над нашето кисело мляко. Така че се стремим да произвеждаме малко, търсейки качеството“, обяснява Соня Стефанова.

Из интернет

- 3 Съставете рекламен текст за българско кисело мляко. Какви подтеми ще има в него? Как ще опишете продукта, неговите качества и как ще убедите клиентите да си го купят?
- 4 Потърсете интервю в списание или вестник. Определете темата на интервюто, участниците в него. Какви впечатления си създавате за тях от начина, по който участват в речевата ситуация?

ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

- Ще осмислите особеностите на художествения текст.
- Ще усъвършенствате уменията си да тълкувате художествен текст.
- Ще се научите да разпознавате и анализирате различните изразни средства в него.

Художествените текстове въздействат върху въображението и чувствата и пораждат наслада у възприемащия ги (най-често читател).

Думите в художествения текст изграждат художествени образи. Тези образи може да бъдат конкретни и в същото време да изразяват по-дълбоки и обобщени идеи, чувства и оценки.

В художествения текст се използват изразни средства от различни сфери на общуване, но подчинени на замисъла на твореца, за да се постигнат сила на въздействие, образност и емоционалност.

При анализ на художествен текст е необходимо да изясним функциите на художествените образи и употребата на езикови средства.

ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ НА ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ

- Фонетични особености – наблюдава се повторение на съгласни звукове
- („*Златна есен златни листи рони, / цветен пурпур багри всеки клон*“) или на гласни звукове („*Настане вечер – месец изгрее, / звезди обсият свода небесен; / гора зашуми, вятър повее, – / Балканът пее хайдушка песен!*“); понякога се наблюдава използване на рядко употребявани форми, чрез които се постига определено въздействие (*кат, наокол*) в зависимост от предпочитанията на твореца.
- Лексикални особености – думи и изрази с преносно (метафорично) значение, например олицетворение („*Клисурата на Искъра мълчеше плахо под тъмното небе*“); контекстови синоними („*има един спомен, / има едно име*“); повторения („*Бури подир бури! Рояк след рояк!*“) и др. Използват се поетизми, които обогатяват изказа в художествения текст (*синева, зефир, омая, небеса, зарево, чутовен*), или старинни, редки думи (*пушкала, конец*). Употребяват се и колоритни думи, които принадлежат към диалектите, най-често в диалогичната реч на художественото произведение, за да създадат народно-разговорна атмосфера (*чиляк, тъдява, поганец*).
- Синтактични особености – използват се епитети (художествени определения – „*старец милостив и добър българин*“), сравнения („*Героите наши, като скали твърди*“), обръщения („*О, Шипка!*“), реторичен въпрос („*Кой не знай Чавдар войвода?*“).

1 Какъв образ на първия ден от седмицата създава Петя Дубарова в своето стихотворение? Защо неделята и понеделникът са олицетворени?

Понеделник

Възседнала вълшебния си жълт велосипед,
отиде си бургаската неделя:
раздаде и последната си чаша сладолед,
патроните от пушките изстреля

във пъстрите, невинните стрелбища на Бургас.
Красив и съразмерен като схема,
събужда се в прозореца ми Понеделник. Аз,
сънлива и разрошена, поемам

все още тъй неделна. Но в ръката ми тежи
чанта, толкова учебници побрала.
А на устните ми пак припряно почва да жужи
всяка дума от урока. С обич бяла

в свойта светла класна стая като в пита златен мед
ще намеря свойта медена килия –
понеделнична и свежа, като пролетна пчела,
бързам мед по-нов и светъл да откроя.

- 2 Защо класната стая е сравнена с „пита златен мед“? Как разбирате смисъла на стиха „бързам мед по-нов и светъл да открия“? Запишете отговора си.
- 3 Запишете в тетрадката си какви са откъсите – от повествование или от описание.

Текст А	Текст Б
<p>Сега съм у дома. Наг мен Еленин връх боде лазурний свог и мен при себе кани; отсреща Бричебор ми праща здравий гръх на своите ели и бори великани; а Царев връх от юг издига се огромен с плешивия си лоб и царския си спомен. <i>Иван Вазов, „При Рилския манастир“</i></p>	<p>Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбра, че моя непоз- нат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда. Затуй той се и ягоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина: по червения елек се познаваше, че е от торлаците, откъм Делиормана. <i>Йордан Йовков, „По жицата“</i></p>

- 4 Чрез диалога в художествения текст се представят героите. Кои са участниците в следващия диалог? Какво научавате за тях?

– Заповядайте, господин Душко, да видите каква чудесна тиква! Само малко е прегоряла, но няма нищо. Ще извинявате.

– А, благодаря, благодаря, господин управителю! – отговори сконфузено архиварят. – Аз таквоз... тикви не обичам.

– Как тъй? Вие сте от село, моля ви се, а да не обичате тиква!

Елин Пелин, из „Печена тиква“

- 5 Прочетете текста. Кои негови езикови особености го характеризират като художествен?

Къщата на мама

Колко кутии зелен тебешир
трябват за двора, потънал в чемшир?
Толкова хубав – сякаш рисуван,
къпан и къдрен, от бебе сънуван.

Дворът е хубав, защото пътека
води направо в къщата мека.
Тя се разтапя от радост и тича...
Господи, всичко на мама прилича!

Николай Милчев

- Препишете изрази с преносно значение от текста. Обяснете устно какво се постига с използването им.

- 6 За коя сфера на общуване е предназначен текстът? Подкрепете твърденията си с примери.

В учителската стая, подпрян на маса, отрупана с книга, стои само един учител. Познах го веднага, понеже беше брат ми. Цяла върволица от деца с майките си, с бащите си, а някои сами чакат ред да бъдат записани за ученици в първо отделение.

Понеже знае от по-рано колко и кои деца подлежат на обучение, брат ми изпълнява само една формалност. Извиква ги при себе си едно по едно, влиза в разговор с тях, колкото да свикват, запитва ги за имената им и ги отмята в пригответения списък. (...)

– Нашия, учителе, наш Пенча пиши, че ми изкипя манджата на огнището – чу се дрезгавият глас на Мокра Иваница, която изтикваше пред себе си едно рошаво диваче. – Два пъти го пиши, та да не се забравя! И правете, чинете, час по-скоро да ги приберете, че да ми миряса главата.

– Защо? Не слуша ли?

– Слуша, много слуша, сладките и медени да го прислушат! По цял ден лови кокошки по двора с примка, скубе им перата и ги бодне по шапката си, да мяза на плашило.

– Нима? Тъй ли бе, Пенчо?

– Ами – обажда се дивачето, – тя лъже, ба!

– Как тъй лъже? Майка може ли да лъже?

Пенчо дъвче края на някаква връв и мълчи.

– Не бива така да се говори за майка. Не бива. И кокошките не трябва да се скубят – съветва го брат ми.

– Че те не са наши, ба!

– Ами кои са?

– Чинините Костовчини.

– А... Значи, чуждите само скубеш, а! Да се познават, значи, кои са ваши и кои – не. Лошо правиш, момчето ми, лошо! Я да ти оскубят на тебе косата, добре ли ще ти е?

Пенчо се пипа неволно по темето и наново загризва мократа връв.

Чудомир, из „Първият урок“

7 Текстът е откъс от художествено произведение. Кои от използваните езикови средства са разговорни? Какво се постига с тяхната употреба?

Будилникът така се е раззвънял, сякаш са го пъхнали под главата ми. В стаята е още тъмно, а небето навън е станало кафяво. И е тъй студено, и е тъй мръсно всичко, пък трябва да стана и да шляпам бос из стаята, докато запаля лампата и докато намеря къде съм си зафукал обувката... Що не се направя на болен и да остана да си лежа вкъщи на топло? Мама веднага ще се хване, ами баща ми?... И то днес сигурно няма да ме изпитат, а по география страшно си на зубках. И ако имам късмет да ме вдигне – голям кеф! Ще се направя аз на болен, ама нека дойде краят на срока.

Георги Данаилов, из „Деца играят въвн“

8 В кой от следните изрази има преносна употреба на думи?

- А) Слънцето се смееше весело.
- Б) Детето се смееше весело.
- В) Майката се разсмя високо.
- Г) Всички дружно се засмяха.

ДУМАТА КАТО ЛЕКСИКАЛНО СРЕДСТВО В ТЕКСТА

- Ще се научите да разпознавате неутралната и експресивната лексика и да ги използвате в собствени текстове.
- Ще усвоите разнообразни начини за самостоятелно овладяване на нови значения на думите в езика.
- Ще си припомните какво е метафорична употреба на думата.
- Ще опознаете различни начини за обогатяване на речниковия състав на езика.

Речниково (лексикално) значение	Граматично значение
Основно значение. Тълкува смисловата страна на думата.	Второстепенно значение. Характеризира думата като част на речта и определя граматичните ѝ признаци (род, число, лице, вид, време, залог, наклонение).
желание – 1. Вътрешен стремеж към осъществяване на нещо. 2. Искане, пожелание.	желание – съществително нарицателно име, ср.р. ег.ч., нечленувано

Граматичното значение се предава чрез окончанията, наставките, представките, редуването на звукове в корена, а лексикалното се определя от корена или от основата на думата.

Всяка дума има пряко (**назоваващо**) значение. С него се назовават предмети, явления, качества от действителността. Във времето думите разширяват своите преки значения по преносен път. Обикновено преносната употреба се свързва с художествената литература, но преди всичко тя е средство за създаване на нови значения. Много от думите, които назовават части на човешкото тяло, са създадени именно въз основа на преносна употреба: *ушна мида*, *очна ябълка*, *сляпо черво*, *кръвоносен съд*, *ключица*, *сливици*, *клетка*, *бъбречно легенче* и др.

Съществуват различни пътища за обогатяване на книжовния език. През последните десетилетия засилената употреба на английски думи у нас е основен фактор за навлизането в езика ни на много нови думи, с които се означават непознати предмети, явления и понятия (линк, сайт, файл, харддиск, мониторинг, маркетинг).

Преносна употреба, при която названието на един предмет се използва за назоваване на друг предмет въз основа на някаква прилика помежду им, се нарича **метафорична употреба**.

Основното лексикално значение на прилагателното *черен* е „който има цвят на сажди, на въглен“. Тъй като черният цвят се възприема като символ на скръбта, на злото и проклятието, тази дума е развила метафорични значения: „черни ми кърви в земята, / земята, майко, черната“; „турска черна прокуда“; „черно бесило“ (Христо Ботев).

Повечето думи в българския език са **неутрални**. Те се използват в прякото си значение. Но има и думи, които съдържат в речниковото си значение експресивна оценка на предметите и явленията, които назовават. Наричаме ги **експресивни** – умалителни или увеличителни имена (пиленце, девойче, женище, юначка), или сложни думи, чрез които се изразява грубо, иронично, пренебрежително отношение към предмета на обсъждане (ритнитопковец, развейпрах). Често експресивните думи се използват в разговорната реч (*Той е такава хаймана, че не можеш да разчитааш на него за нищо. Тя е такава некадърница, че не може да закърпи един чоран*). Най-често обаче експресивните думи се употребяват в художествената литература.

Речниковият състав на един език съдържа думите, които се използват в него. В зависимост от своя произход думите могат да бъдат домашни и чужди думи. **Домашните думи** преобладават, например *небе*, *земя*, *море*, *село*. Думите, които са навлезли от друг език, са **заети или чужди**. Такива са например *компютър*, *театър*, *Библия*. В българския език няма домашни думи, с които да се назоват дадени предмети, явления, и затова се използват **заети думи, или заемки**. В днешно време интернет и новите технологии са причина за използването на много заемки. Такива са *файл*, *лаптоп*, *смартфон*. Наред с тях има и **чужди думи** от т.нар. международна лексика, защото се използват в различните езици. Например *бизнес*, *офис*, *спонсор*, *рейтинг* и др. Познаването на чуждите думи помага да бъде разбирано значението им и те да бъдат уместно използвани. Речниковото значение на чуждите думи се представя в *речник на чуждите думи*.

1 Прочетете текста. Откривате ли в него нови или непознати думи?

В последните години прогажбите на преносими компютри нараснаха значително и вече може да кажем, че конкурират по брой тези на настолните системи. Дали това се дължи на факта, че като бързо действие и екстри все повече се доближават до настолните компютри, или световната глобализация поражда желание за мобилност у все повече хора, не мога да преценя.

Ако вие също сте се ориентирали към закупуването на лаптоп, е добре предварително да определите критериите, които са важни за вас. Може би най-ясно е очертана границата между преносимите компютри, на които може да се пускат игри, и лаптопите, на които няма и да се замислите да използвате 3D забавления.

- Напишете речниковото значение на новите думи. С какъв речник ще направите справка?
- Какво налага употребата на нови думи в текста?
- Имат ли тези думи синоними в българския език?

2 Кои от словосъчетанията са метафорични? Съставете по едно изречение с всяко от тях.

гола истина, измити ръце, остър ум, пламтящо сърце, цялата истина, светла мисъл, бързи действия, жив интерес, чисти ръце, светли стаи, горящ огън, волна песен

3 Кои от подчертаните думи и словосъчетания са употребени в основното си значение и кои – в преносното си значение?

Страшен може да бъде разумът, ако не служи на човека. (Софокъл)

При самохвалците, както и при позлатеното оръжие, вътрешното не отговаря на външното. (Питагор)

Късият ум е с дълъг език. (Аристофан)

4 Напишете съчинение на тема: „Ако имам приятел от чужбина, кое място от България ще му покажа“. Неутралните или експресивните думи преобладават в създадените от вас текстове? С какви езикови средства се стремите да убедите читателя си?

5 С какви думи и изрази е представено душевното състояние на героинята от пиесата на Денко Неделчев „Клуб „Щастие“? Групирайте думите в зависимост от това дали са употребени с прякото си, или с преносното си значение. Кои от тях принадлежат към неутралната и кои – към експресивната лексика?

Леля Берта: Аман от навлеци! Божичко, сега като влезе съседката Мими и като почне да приплаква: „Ооо, Берта, скъпа, откога не съм те виждала, добре ли си? Тревожих се за тебе, миличка...“. Не, и днеска няма да имам спокойствие. Сигурно пак е дошла тая мръсница да изкопчи нещо от мене – я пари, я... друго... (*Клати глава заканително.*) Стотинка няма да ѝ дам тоя път... (*Почесва се замислено по брадата.*) Хм, да не вземе пък да ми изяде сладкото от малини, дето я черпих оня ден? Ауу, то е на масата, прислужницата не го е прибрала, главата ще ѝ скъсам... Сега Мими като го види, право на него ще налети... А, не, това няма да стане! (*Става и отива бързо до масата. Взема буркана със сладкото и се чуди къде да го скрие.*) Няма да успее да отида до кухнята... (*Оглежда се. Скрива буркана зад канаето. Още не е успяла да вдигне глава, и влиза съседката Мими.*)

6 Открийте в тълковния речник с колко значения е представена всяка от думите *библиотека*, *дискотека*, *зной*, *значителен*, *инструкция*. Запишете ги и съставете изречения с тях.

7 Каква по произход е думата *интернет*? Кои думи, използвани при работа с компютър или в интернет, са чужди? Има ли сред тях думи, които може да бъдат заменени с български? За да отговорите, сравнете думите по-долу.

запази – *сейфни*; *щракни* – *кликни*; *изтегли* – *даунлоудвай*; *връзки* – *линкове*

ЗВУКОВИ ПРОМЕНИ В ДУМАТА

- Ще си припомните какво знаете за звуковия състав на думата.
- Ще обобщите наученото в 5. и 6. клас за звуковите промени.
- Ще обогатите своята правописна и правоговорна култура.

Звуковата страна на думата се представя от:

- **звукове** – те се произнасят; биват гласни и съгласни звукове;
- **букви** – графични знаци, с които звуковете се записват.

Фонетиката е наука, която изучава звуковете и промените, които настъпват с тях при определени условия.

Видове звукови промени	Правопис	Изговор
Озвучаване на беззвучни съгласни, които са пред звучни съгласни	<i>сбор</i> <i>сграда</i> <i>отзвук</i> <i>отглас</i> <i>отбор</i>	[збор] [здание] [огзвук] [огглас] [огбор]
Обеззвучаване на звучни съгласни, които са пред беззвучни съгласни	<i>разказ</i> <i>изход</i> <i>нагписвам</i> <i>градски</i>	[раскас] [исхот] [натписвам] [гратски]
Обеззвучаване на звучни съгласни в края на думата	<i>глад</i> <i>род</i> <i>зъб</i>	[глат] [рот] [зъп]
Промяна на я в е (променливо Я)	<i>голям</i> , но <i>големи</i>	[гольам], но [големи]
Промяна на мястото на ъ спрямо р или л (подвижно Ъ)	<i>гълтна</i> , но <i>гълтам</i>	[гълтна], но [гълтам]
„Стесняване“ на неударени широки гласни – чуват се като тесни гласни (редукция)	<i>градина</i> <i>зелен</i> <i>балет</i> <i>гомат</i>	[гръдина] [зилен] [бълет] [думат]
Издаване на звук от група съгласни – стн, здн	<i>радостна</i> <i>бездна</i>	[рагосна] [безна]
Наличие/липса на ъ в определени гуми и форми (непостоянно Ъ)	<i>рекъл</i> , но <i>рекли</i>	[рекал], но [рекли]

- При колебания дали да пишем ъ, или а, можем да направим проверка с образуването на формата за мн.ч., например *кротък* – *кротки*. Щом звукът, за който се колебаем, изпада, пишем ъ в ед.ч. за разлика от *погледнал* – *погледнали*, където и в двете форми се пише а.
- При съществителни имена от чужд произход, завършващи на *-ър*, *-ъл*, също се среща непостоянно Ъ, например *компютър* – *компютри*, *ансамбъл* – *ансамбли*.
- При правописа на чуждите думи в българския език има някои особености:

- ✓ В края на думите от чужд произход се пишат съчетанията *-ея* и *-ия*, например *идея*, *материя* и др.
- ✓ В средисловието на думите от чужд произход се пишат буквосъчетанията *-еа-*, *-иа-*: *идеал* – *идеален*; *гений* – *гениален*; *материя* – *материален* (изключения: *плеяда*, *християнски*). Сравни с домашните думи *деяние*, *приятел*, *влияние*, в които обичайно се пишат буквосъчетанията *-ея* и *-ия*.
- ✓ Съществителни имена, които завършват на *-ий*, *-ия* в ед.ч., в мн.ч. завършват на *-ии*, например *сценарий* – *сценарии*; *серия* – *серии*.
- ✓ При образуване на прилагателни имена от имената на месеците, завършващи на *-ври*, в средата на думата се пише съчетание *-ий-*, например *ноември* – *ноемврийски*; *декември* – *декемврийски*, и др.

- 1** Запишете примери от текста за думи, в които настъпват звукови промени (редукция на гласни, променливо Я, непостоянно Ъ, подвижно Ъ, обеззвучаване и др.). Като си помагате с таблицата по-горе, определете вида на звуковите промени в думите.

Един чудноват човек, нито селянин, нито гражданин, дрипав, окъсан, идеше към Еньовото кафене и самси Еньо, седнал отпред кафенето на сянка, не можеше да го познае кой е. Посред лято в тая страшна жега, той човек беше навлякъл дълго зимно палто, като попско расо, на главата му беше нахлузено смачкано бомбе, а краката му бяха обути с цървули. Но най-често очите на Еня се връщаха върху палтото на непознатия: едно време то ще е било синьо, ще е било от един плат, но сега нищо не личеше – орфанно, разнищено, навред надупчено, навред кърпено. И между безбройните разноцветни кръпки най-много се хвърляха в очи две-три много големи, взети сякаш от чувал или от най-проста аба и лепнати, както доде, с едър шев и избелели конци.

Йордан Йовков, из „Серафим“

- Защо е важно да се познават звуковите промени?

- 2** В коя от думите **НЯМА** променливо Я?

- А) видели
- Б) стреляли
- В) гърмели
- Г) живели

- 3** В коя дума има правописна грешка?

- А) рекъл
- Б) дълъг
- В) преписъл
- Г) театър

- 4** В коя дума **НЯМА** правописна грешка?

- А) мисалта
- Б) опората
- В) казъл
- Г) убновява

- 5** В коя дума има правописна грешка?

- А) седът
- Б) мълчат
- В) четат
- Г) вървят

- 6** В кой от редовете има правописна грешка?

- А) Те са вече голями деца.
- Б) Обичам прясно мляко.
- В) Видял ли си книгите?
- Г) Той е пял и на български език.

- 7** На кой ред всички думи са написани правилно?

- А) идеял, материя, линия
- Б) визия, стратегия, революция
- В) гениален, реален, социален
- Г) одеяло, одеание, деятел

ЧАСТИ НА РЕЧТА. ГЛАГОЛ

- Ще си припомните какво представляват частите на речта, по какви признаци се отделят те и какви части на речта има в българския език.
- Ще разширите знанията си за глагола и за граматичните му категории.
- Ще придобиете умения да редактирате свои и чужди грешки при употребата на глаголите.

1 Попълнете таблиците с примери от текста. Как определите кои части на речта са изменяеми и кои са неизменяеми?

О, Шипка!

Три дена младите дружини
 как прохода бранят. Горските долини
 трепетно повтарят на боя ревът.
 Пристъпи ужасни! Дванайсетий път
 гъсти орди лаят по урвата дива
 и тела я стелят, и кръв я залива.
 Бури подир бури! Рояк след рояк!
 Сюлейман безумний сочи върха пак
 и вика: „Търчете! Тамо са раите!“
 И ордите тръгват с викове сърдити,
 и „Аллах!“ гръмовно въздуха разпра.
 Върхът отговаря с други вик: ура!
 И с нов дъжд куршуми, камъни и дървье;
 дружините наши, оплискани с кърви,
 пушкат и отблъскват, без сигнал, без ред,
 всякой гледа само да бъде напред
 и гърди геройски на смърт да изложи,
 и един враг повеч мъртъв да положи.

Иван Вазов, из „Опълченците на Шипка“

Изменяеми части на речта	Примери
Съществително име	
Прилагателно име	
Числително име	
Местоимение	
Глагол	

Неизменяеми части на речта	Примери
Наречие	
Предлог	
Съюз	
Частица	
Междуметие	

- 2 Извадете глаголите от текста и определете основната им форма. Направете им морфологичен анализ.

Но все пак... Толкова му се искаше някой да му разгадае картинката, която беше видял в детската си книжка. Уж гора, а толкова странна. Всъщност той никога не беше виждал истинска гора в пустинята, но все пак прекрасно познаваше един оазис, а в него имаше достатъчно дървета. Но тези от книжката бяха различни. Такива едни пъстри, шарени, сякаш целите покрити с цветя. Защо бяха такива? Защо? Вече попита царствения си баща, но за съжаление – в неподходящ момент. Всички знаят, че когато бащите са високопоставени, те имат много, много важни дела и проблеми и затова не обичат да ги занимават с подробности. А Лео беше толкова нетърпелив да узнае, че прекъсна следобедните размисли на баща си и получи обичайния отговор, че ще разбере, когато порасне... Дали, ако баща му не беше толкова важна особа, щеше да има повече време за него? Сигурно и това щеше да разбере, когато порасне.

Виолина Енева, из „Пъстрата разказвачка на приказки“

- 3 Какво означава категорията време на глагола и кои времена в българския език сте изучили? Направете таблицата и я попълнете.

Глаголно време	Образуване		Примери за положителни и отрицателни форми
	Положителна форма	Отрицателна форма	

- 4 Извадете глаголните форми от текста и им направете морфологичен анализ.

Дните преваляха, пълни като налян плод. Събуждайки се, не припирах да скоча от постелята, защото никой не следеше дали се държа, както подобава на истински християнин и знатен ромей. Ако в сладостна просъница ми се счуеше бащиният глас – „никога не забравяй, че служиш на великото ни дело!“, – просто се обръщах на другия хълбок и давах гръб на своя дълг. После, блажено сънен, чаках дано някой нахълта в шатрата ми, за да не ям заран сам.

Тази заран нахълта Аспарух със зачервени от студената вода страни – още имаше бистри капки по косите и веждите му.

– Какво се излежаваш като лехуса? – попита ме през смях. – До някой ден ще се поболеееш от досада.

Докато се вдигна и разкърша, ханският син бе огледал жилището ми, бе спрял очи върху изписаните кожи до постелята.

– Пишеш, тъй ли? – рече той изненадан.

– Така са ме свикнали – оправдах се. – Записвам всичко, което се е случило през деня, или новото, което съм научил.

Аспарух недоверчиво се взираше в буквите.

– Не разбирам за какво ти е притрябвало.

Забравата е враг на всяко величие, говореше дякон Партений. Утре днешният ден ще бъде мъртъв. Как да опазим жив този ден, ако не го превърнем в писмо?

Вера Мутафчиева, из „Предречено от Пагане“

НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА

- Ще научите какво представлява наклонението като граматична категория и какви наклонения притежава българският глагол.
- Ще систематизирате формите на наклоненията и ще усвоите различните им употреби в зависимост от конкретната ситуация.

Наклонението е граматично значение на глагола, чрез което говорещият изразява своето отношение към връзката между действието и реалността:

- дали действието е реално или нереално;
- дали е представено като зависещо от желанието и волята на говорещия;
- дали е представено като зависещо от някакви условия.

В българския език има **три** наклонения: изявително, повелително и условно.

ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

Изявителното наклонение е основно и има най-широка употреба. С неговите форми говорещият съобщава, че действието е реално съществуващо (съществувало или предстоящо да се осъществи), или пък отрича съществуването му (в миналото, в настоящето или в бъдещето).

ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

Чрез повелителното наклонение говорещият посочва, че действието трябва да се извърши по неговата воля или желание, например: **Напиши писмото, Заклучете вратата.** С повелителни глаголни форми може да се изрази и молба: **Услужи ми с една химикалка, ако обичаш.**

ОБРАЗУВАНЕ

В българския език прости форми за повелително наклонение има само за 2 л. ед.ч. и 2 л. мн.ч., като те се образуват от основата на сегашно време по начин, посочен в таблицата:

I и II спрежение – когато основата завършва на съгласен звук чеТа, мисля	2 л. ед.ч. - ù , 2 л. мн.ч. - èте четù, четèте, мислù, мислèте
I и II спрежение – когато основата завършва на гласен звук, и III спрежение пЕя, стОя разказВАм, отговарЯм	2 л. ед.ч. - ÿ , 2 л. мн.ч. - ÿте пèÿ, пèÿте, стòÿ, стòÿте разкàзвaÿ, разкàзвaÿте отговàрÿя, отговàрÿяте

Отрицателните форми за повелителното наклонение се образуват с частицата *не*: *не говори, не говорете, не разговаряй, не разговаряйте.*

Отрицателна заповед или забрана може да се изрази и с *недей*, *недейте*, *недей да*, *недейте да*, *стига*.
2 л. ед.ч. *недей скача* 2 л. ед.ч. *недей да скачаш*

НЕПРАВИЛНО Е *недейте скачайте.*

2 л. мн.ч. *недейте скача* 2 л. мн.ч. *недейте да скачате*

УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

С **условно наклонение** говорещият представя действието като евентуално възможно, като зависещо от някакви условия, например: *Ако имам време, бих отишъл на кино.*

С условно наклонение може да се изрази учтива молба или подкана към събеседника да извърши действието: **Бихте ли ми казали къде се намира III ОУ?**

Образуване

Формите за условно наклонение са сложни и се образуват със специална форма на глагола *съм* и минало свършено деятелно причастие на спрегнатия глагол, което се мени по род и число.

Ед.ч.	1 л. бих отишъл, -а, -о	Мн.ч.	1 л. бихме отишли
	2 л. би отишъл, -а, -о		2 л. бихте отишли
	3 л. би отишъл, -а, -о		3 л. биха отишли

В условно наклонение не съществуват форми за времена.

1 Прочетете текста и направете морфологичен анализ на глаголните форми в него.

Усилна жътва кипи из равното Софийско поле. От край до край, докъде ти око види, се люлеят златни ниви и морни работници се мяркат там от тъмни зори. Бог тия дни гаде страшна жега. Свило се е синьо небе над земята и сипе огън и жар. Над широкото поле трепери агска марана. Отпуснати и уморени се синеят галечни гори и планини и сякаш чакат кога полето а-ха ще пламне в пожар. Птичките са забягнали галеч из хладните усои и не им се чуе гласът. Само гугутка се обаждат изрядко от сенчеста круша или грив гълъб усамотено префюфюква с криле към гората. Тежко и гушно.

Елин Пелин, из „По жътва“

2 Препишете изявителните глаголни форми от текста. Направете им морфологичен анализ и анализирайте употребите им.

– Дечо, Дечо! Помогни ми, баба!... Отърви ме! Цапни го с някой кърпел това проклето куче, дано го чумата тръшне, гдето не остави яйце в полозите!... Мари, дано го поразата поразе, кога се не наплюска! Отзарана му хвърлих кора хляб, кринчето от ярмата на телето облиза и не му стигнало, та и две яйца ми излапало, проклетото! От бялата кокошка, гащатата. Събирам ги да я насадя уж, пусто и върло. Осем съм събрала. Рекох да ги направя бари дванайсет, та да не се мае да лежи хайванчето на празен полог, а то... Пребий го, Дечооо!... Тресни го с един кол в главата, от зло да ме отгървеш!

Чудомир, из „Убийство“

3 Препишете повелителните глаголни форми, отбележете ударението и посочете към кой глаголен вид принадлежат. Обяснете образуването им и анализирайте употребите им в текста.

Малка е мойта родина –
шепа набрани, нагънати
шарени черги от ниви,
тъмни въртопи от планини.

Но разтвори тази шепа,
стисната крепко, опитай!
Но раздипли, разстели я

гънка по гънка внимателно!
Скат по скат, бразда по бразда,
бръчка по бръчка, цвят по цвят,
рана по рана дълбока,
върх по върх побелял,
спомен по спомен,
песен по песен, век по век.

Блага Димитрова, из „Родина“

4 Открийте формите за условно наклонение, посочете как са образувани, и анализирайте употребите им.

– Не би ли било най-добре да се приберем вкъщи? – предложи плахо леля Петуния часове по-късно, но вуйчо Върнън сякаш не я чу.

* * *

– А, Хагрид, последното дърво... би ли го сложил в далечния ъгъл?

* * *

– Една голяма шахматна игра се играе върху целия свят... ако това изобщо е целият свят, знаеш. О, колко радостно е това! Как бих желала и аз да участвам в нея!

ПРЕИЗКАЗНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ

- Ще се запознаете с преизказните форми на българския глагол, с тяхното значение и с употребите им в различни видове текстове.
- Ще се научите да използвате уместно преизказните глаголни форми в зависимост от ситуацията на общуване.

СЪЩНОСТ

Чрез **преизказните глаголни форми** говорещият (или пишещият) предава чужда информация за действията, съобщава за случилото се по гумите на някой груг, препредава чужда гледна точка за фактите.

ОБРАЗУВАНЕ

Време	Преизказна форма	Примери
Сегашно време Минало несвършено време	Сег.вр. на <i>съм</i> + минало несвършено деятелно причастие на глагола	В момента <i>спял</i> . Вчера в 10 ч. още <i>спял</i> .
Минало свършено време	Сег.вр. на <i>съм</i> + минало свършено деятелно причастие на глагола	Вчера <i>спал</i> цял ден.
Минало неопределено време Минало предварително време	Преизказна форма на <i>съм</i> (<i>бил съм, бил си, бил...</i>) + минало свършено деятелно причастие	Според Боби Кирил <i>бил заминал</i> вчера. Когато Боби отишъл, Кирил вече <i>бил заминал</i> .
Бъдеще време Бъдеще време в миналото	Преизказна форма на <i>щях, щеше, щеше...</i> (<i>щял съм, щял си, щял...</i>) + <i>га</i> + сег.вр. на глагола	Утре <i>щял да заминава</i> за Лом. Преди три години <i>щял да заминава</i> за Гърция, но се отказал.

В преизказните форми на всички времена спомагателният глагол *съм* се изпуска в 3 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч.

Две по две времената имат еднакви форми с изключение на минало свършено време. Различаването им се извършва според контекста и ситуацията.

Минало свършено деятелно причастие и минало несвършено деятелно причастие се менят по род и число. **При глаголите от III спрежение формите на двете причастия съвпадат.**

УПОТРЕБА НА ПРЕИЗКАЗНИТЕ ФОРМИ

При разказ за минали действия преизказните форми често се използват от говорещия, когато той не е бил свидетел на съобщаваните събития, например в приказките, в исторически съчинения, в разказ за минали събития и мн. др. Но това е само една от употребите на преизказните форми. Например говорещият може да е свидетел, но да иска да предаде на слушащия не своята, а чуждата гледна точка за преживяното: *И двамата с Иван бяхме на рождения ден. Според Иван пръв от компанията си тръгнал Камен.*

Преизказните форми могат да придобият и допълнителни значения: изразяване на недоверие, съмнение, несъгласие с чуждото мнение.

Замяната на непреизказни с преизказни форми може да се определи като преобразуване (трансформация).

- 1 Препишете от текста глаголните форми в изявително наклонение и им направете морфологичен анализ.

Тази история са ми я разказвали по най-различни начини. Някои я почваха отзад напред; други започваха направо с войничето – как то дошло в селото и как капитанът го пратил да муши в копите сено заедно с другите войници и да търси дали няма скрито оръжие; трети почваха историята от стенния календар с царското семейство, турен в една рамка, и как с царското семейство начело те отишли да молят капитана да ги пусне в гората; някои пък почваха да разказват много издалече, още когато жените били турили в пазвите си бубеното семе на топло, та да се измътят тия проклети червеи, наречени копринени буби; селянинът, чието куче беше застреляно върху копата слама, почваше от кучето – как то се качило горе, на сламата, и почнало да се кара на войниците и на капитана, а като видяло, че капитанът не разбира от дума, скочило от копата право отгоре му и онзи го застрелял с револвера си; селянинът, дето бе пострадал най-много и бе хвърлил половината си буби на кокошките, въртеше всичко все около своите буби. Може би ще е най-добре да се започне първо с войничето, а след туй да се разкаже и за всичко останало, та дано читателят добие поне малка представа от тази история.

Йордан Радичков, из „Войничето“

- 2 Обяснете как са образувани подчертаните глаголни форми в задача 1, направете им морфологичен анализ и изяснете употребата им в текста.
- 3 Препишете преизказните глаголни форми. Обяснете образуването им.

Инж. Асен Христов Йорданов – баща на американското самолетостроене

Завършил гимназия в София. Увлечал се от малък по авиацията; сам конструирал планер, с който за пръв път било осъществено летене в България (15.02.1912). Учил в пилотското училище в Етан, Франция. През Балканската война бил автомеханик, а през Първата световна – пилот. През 1915 г. построил самолет с оригинална конструкция.

След като срещнал непреодолими пречки в родината си, заминал за Франция, а оттам – за Съединените щати (1921). Работил като летец конструктор и пилот изпитател, конструктор в американски авиационни заводи. Конструирал самолета ДС-3, който бил произвеждан в САЩ и тогавашния Съветски съюз по лиценз на ЛИ-2.

Работил в областта на методиката на летене в сложни метеорологични условия и в областта на радиоелектрониката. В Съединените щати е тачен като един от създателите на американската гражданска авиация. Той бил създателят на самолетите „Боинг“. Негово изобретение били гумите „Гудиър“.

Йорданов публикувал книги на английски език, като „Вашите криле“ (1938), „През облаците“ (1938), „Безопасност в полета“ (1941), „Авиационен речник“ (1942) и др.

Из интернет

- 4 Към какви по жанр текстове принадлежат следните откъси и каква връзка откривате между жанра на текста и употребата на преизказните форми?

Един ден Беба идва при Буби със зачервени очи и с подути клепачи и му съобщава на глътки, че баща ѝ знае всичко, че бил се закарнал да ѝ заключи вратата, ако тя продължава да закъснява вечер и да го лъже, че е ходила на кино с Анчето, че той, като запасен полковник с два ордена за храброст, щял да се срещне лично с Буби и да го предупреди да не задира повече дъщеря му, тъй като в противен случай щял да стреля с парабел...

Светослав Минков, из „Алхимия на любовта“

Имало едно време един царски син – момък. Той направил една хубава чешма, от която течало мед и масло. Направил я да дохождат момите да си наливат мед и масло, а той да си избере една от тях, която му хареса, и да се ожени за нея. Като протекла чешмата, най-напред дошла една стара баба и взела да си налива мед и масло.

Българска народна приказка

ОБОСОБЕНИ ЧАСТИ В ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

- Ще задълбочите своите знания за второстепенните части на изречението.
- Ще разберете как второстепенни части може да се отделят (обособяват) от останалите части в изречението, за да се насочи вниманието към тях.
- Ще се научите да прилагате пунктуационните правила при употребата на обособени части в простото изречение.

СЪЩНОСТ НА ОБОСОБЕНИТЕ ЧАСТИ

Второстепенна част на изречението, която е отделена от останалите гуми в простото изречение чрез кратки паузи (интонационно отделяне), а понякога – и чрез промяна в словоредата, се нарича **обособена част**. Чрез обособяването ѝ се цели тя да бъде подчертана или отделена от останалите гуми в изречението и върху нея да пада логическото ударение.

Второстепенните части, които най-често се обособяват, са определението и обстоятелственото пояснение. Обстоятелствените пояснения се обособяват, когато са от един и същи вид – за време, за място и т.н.

Обособени части	
Видове	Примери
Определение	В далечината се извисяваше върхът, <u>горд</u> и <u>величествен</u> . Старицата, <u>грохнала</u> от умора, бавно вървеше по пътя.
Обстоятелствено пояснение	<i>На двора, <u>под черешата</u>, беше скрил малкото сандъче.</i> <i>Всеки ден тя ставаше много рано, <u>преди изгрев</u>.</i> <i>Бързо, <u>някак нетърпеливо</u>, тя отвори подаръка си.</i> <i>Тя се разхождаше по поляната, <u>тананикайки си весело</u>.</i>

ПУНКТУАЦИЯ ПРИ ОБОСОБЕНИТЕ ЧАСТИ

Обособените части се отделят от останалите гуми в изречението със запетай (по-рядко със скоби), а за по-силно подчертаване на обособената част се използва тире.

Пунктуация при обособените части	
Отделяне на обособените части чрез:	Примери
,	<i>Уморени от дългия път, децата заспаха.</i> <i>Децата, уморени от дългия път, заспаха.</i> <i>Ще се видим в неделя, 23.09.2018 г.</i>
–	<i>Децата – уморени от дългия път, заспаха.</i> <i>Децата – уморени от дългия път – заспаха.</i>
()	<i>Ще се видим в неделя (23.09.2018 г.).</i> <i>В някои страни (като Великобритания и България) ловът с лъкове е забранен.</i>

- 1 Препишете в тетрадката си тези изречения, в които има обособени части. Подчертайте обособените части в изреченията и определете коя дума поясняват. Определете синтактичната роля на обособените части.

Над града падна гъста, влажна и мразовита мъгла.

*Над града падна гъста мъгла, влажна и мразовита.
Те се върнаха от екскурзията късно вечерта в събота.
В събота, късно вечерта, те се върнаха от екскурзията.*

- Може ли изреченията да бъдат употребени без обособените части?

2 Открийте обособените части в откъса от „По жътва“ и определете вида им. По какъв начин са отделени те от останалите думи в изреченията?

Бог обилно наспори¹ тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадани. Зарадва ги той с благодатни майски дъждове и не иска да им отнеме лелеяната² в душа надежда за плодовита жътва.

Колко думи, молитвени и чисти, се изтръгнаха от ободрените селски души!

– Бог ни помага! Нека работим, нека работим!

И ей в това усилено време, под адския слънчев пек, над златното поле ехтят песни и се носят на вълни чак до небесата като благодарствени молитви. Подемат се из краището нейде дружни момински гласове, залюлее се песен млада, волна, широка като полето, света като любовта.

Из други задселски краища се отзове друга, мило, високо, и изпрати надежда и сили...

И ето че някъде далече се поде самичък глас – висок, звънлив и треперящ...

Елин Пелин

¹ Наспорявам – осигурявам нещо в достатъчно количество.

² Лелея – пазя нежно и грижовно, тая в душата си.

3 Съставете изречения, които да съдържат:

- обособено съгласувано определение към подлога;
- обособено съгласувано определение към допълнението;
- обособено обстоятелствено пояснение за място;
- обособено обстоятелствено пояснение за време.

4 Препишете изреченията и поставете липсващите препинателни знаци. Кои знания ще ви помогнат?

Всички деца седнаха на масата отрупана с лакомства.

Не можех да заспя мислейки за предстоящия изпит.

Усмехнат и ведър той винаги беше приет добре от другите.

Песента на птичките чуруликащи край нас беше прекрасна.

Задълбочен в мислите си той не забеляза приближаващите хора.

Горе на тавана беше заключил в стар сандък снимките от детството си.

Всичко това се случи тук в това малко провинциално градче.

Днес 15.06.2017 г. от 17,30 ч. ще се проведе родителска среща.

5 Сравнете изреченията и отговорете на въпросите.

- По какво си приличат и по какво се различават двойките изречения? Една и съща информация ли носят? Как е предадена информацията?

Запознахме се в един топъл, слънчев, прекрасен летен ден.

Запознахме се в един прекрасен летен ден, топъл и слънчев.

Дългата ѝ златиста коса блестеше на слънцето.

Косата ѝ, дълга и златиста, блестеше на слънцето.

Избухлив и раздразнителен, той често влизаше в спорове.

Понеже беше избухлив и раздразнителен, той често влизаше в спорове.

Жената, пресичаща улицата, е новата ни класна ръководителка.
Жената, която пресича улицата, е новата ни класна ръководителка.

Една и съща информация може да се предаде по различен начин – с необособена или с обособена част, с обособена част или с цяло изречение.

7 Преобразувайте изреченията така, че да съдържат обособени части.

В далечината се чу силен, весел и заразителен смях.
Старицата се наметна със стар вълнен, окъсан по краищата елек.
Най-добрата ми приятелка Мария е много мило и добро момиче.
Загриженият за здравето си чичо Иван спортуваше всеки ден.
Хората почистиха обраслата с храсти и бурени детска площадка.

- Можете ли да замените обособените части с цели изречения?

8 Открийте обособените части в откъса от одата „Опълченците на Шипка“. Определете синтактичната им служба.

И с нов дъжд куршуми, камъни и дървье;
дружините наши, оплискани с кърви,
пушкат и отблъскват, без сигнал, без ред,
всякой гледа само да бъде напред
и гърди геройски на смърт да изложи,
и един враг повеч мъртвъв да положи.
Пушката екнат. Турците ревът,
насипи налитат и падат, и мрът; –
Идат като тигри, бягат като овци
и пак се завръщат; българи, орловци
кат лъвове тичат по страшний редут¹,
не сещат ни жега, ни жажда, ни труд.
Щурмът е отчаян, отпорът е лют.
Три дни веч се бият, но помощ не иде,
от никъде взорът надежда не види
и братските орли не фърчат към тях.
Нищо. Те ще паднат, но честно, без страх –
кат шъпа спартанци под сганта на Ксеркса².

Иван Вазов

¹ Редут – система от окопи за самостоятелна отбрана.

² Ксеркс – персийски цар.

9 Преобразувайте следните изречения така, че да замените подчертаните изречения с обособени части. След това заменете обособените части с необособени.

Един от главните миграционни маршрути на птиците, които прелитат между Европа и Африка, се нарича Виа Понтика.

*Баба Стефка сложи на масата една голяма кошница, която беше пълна с плодове.
Част от учениците, които бяха завършили тази гимназия, след време станаха
учители в нея.*

Тъй като беше работлив и старателен, майстор Марин винаги имаше много поръчки.

- По какво си приличат и по какво се различават трите варианта на всяко изречение?

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

- Ще обогатите своите знания за сложното изречение.
- Ще се научите да разпознавате подчинителните връзки в сложното изречение.
- Ще се запознаете със същността и пунктуацията на сложното съставно изречение.
- Ще се научите уместно да използвате сложни съставни изречения в речевата практика.

1 Прочетете откъса от текста на Йордан Радичков „Педя земя“. Определете вида на изреченията по състав и по цел на общуване.

Пътят върви помежду гората и ливадите, в гората се виждат много птичи гнезда, напомнят ми изоставени къщи със заковани прозорци. По пътя две рошаби кончета теглят каруца със сено. Върху сеното седи човек.

Извор по-нататък се вижда край пътя, крива пътека води до него, много хора често минават оттук. Водата бълбука, движи се, ври, есенна шума спи на дъното на извора. Колко хора и животни са пили от извора, колко птици и диви зверове са зърнали своите отражения в него! Те се оглеждат, пият вода и се отдалечават. И техните отражения също се отдалечават. Водата ги носи, те навлизат в по-големи реки, спокойно и плавно се врязват в Дунава и после продължават към морето.

Припомнете си

Съчинителната връзка се означава по един и същи начин в простото и в сложното изречение – чрез съчинителни съюзи. Ако те се изпуснат, например при изреждане, съчинителното свързване е безсъюзно. С помощта на таблицата обяснете какви видове сложни изречения има.

Сложно съчинено изречение	Сложно съставно изречение
Отделните прости изречения са равностойни и независими помежду си. Свързани са със съчинителна връзка (<i>а, но, ала, или, нито – нито</i> и др.). Например: <i>Вятърът задуха силно, а гората зашумя.</i>	Това изречение включва главно и поне едно подчинено изречение, които са свързани с подчинителна връзка (<i>който, че, да, когато</i> и др.). Например: <i>Когато слънцето изгря, улицата светна. Улицата светна, когато слънцето изгря.</i>

СЪЩНОСТ НА СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Сложното съставно изречение включва две или повече прости изречения. В **главното изречение** има гума, която се нуждае от пояснение, уточнение или допълване. Това пояснение се изразява чрез цялото **подчинено изречение**. Връзката между отделните изречения е **подчинителна** и се означава с помощта на подчинителни съюзи, въпросителни местоимения или наречия, относителни местоимения или наречия. Тези гуми са част от строежа на подчиненото изречение.

Сравнете двете прости изречения: *Когато слънцето изгря* и *улицата светна*. Кое от тях може да се употреби самостоятелно и кое – не? Кое от тях е главно и кое – подчинено? Защо образуват сложно съставно изречение?

Запомнете

Видовете подчинени изречения се определят според това на коя от частите на простото изречение приличат по функция.

Относителните местоимения и наречия винаги са част от подчинените изречения. Така лесно може да откриете кое изречение е подчинено.

Подчинителни съюзи в българския език са *да, че, ако, за да, преди да, без да, като че, макар че* и др. Те са част от групата на служебните думи. Тяхната функция е да свързват главното и подчиненото изречение. Подобно на относителните местоимения и наречия подчинителните съюзи са част от състава на подчиненото изречение.

Освен във въпросителни изречения въпросителните местоимения се употребяват и за да свържат подчиненото изречение с главното, което поясняват. Въпросителните местоимения също са част от състава на подчиненото изречение и имат различни синтактични функции в него.

2 Прочетете текста и открийте в него сложни съставни изречения.

Когато излезе от магазина, **Човекът, който никога не лъжеше**, тръгна към зелена-та си къща. Ние гледахме след него, докато се прибере. После тръгнахме по улицата да разгледаме къщите. Някои къщи ни харесваха много. За груги си казвахме, че цветовете не са нищо особено. Гурко каза, че не му харесва нито една къща.

– Не ставай глупав – казахме му ние. – Виж какви хубави цветове има.

– Не става въпрос за цветовете – обясни Гурко. – За къщите става дума.

– Какво за къщите? Къщи като къщи. Какво искаш от къщите?

Гурко се почеса по главата и каза, че вече няма да разправя нищо. Там, където започваше улица „Цветна“, имаше една двуетажна каменна къща с три тополи. В нея живееха Слоновете. Белият пугел на Слоновете се казваше Жорж. Белият напарфюмиран пугел с панделка и кожена кашка със сребърна ключалка. Нямахме груго куче, което да мразим толкова много.

По Станислав Стратиев, из „Зеленото куче Жорж“

Анализ

В първото изречение подчертаният израз се употребява, за да се назове един от героите в разказа, т.е. той изпълнява ролята на съществително собствено име. Това име се състои от едно членувано съществително име – *Човекът*, а това име се пояснява от цяло изречение – *който никога не лъжеше*. За връзка между главната дума и поясняващото я изречение служи относителното местоимение *който*. Първото изречение от текста започва с думата *когато*. Тя е относително наречие за време.

Относителните местоимения и наречия се използват, за да свържат две изречения в рамките на сложното.

3 Продължете анализа на текста от задача 2. Определете какви са изреченията по състав. Обяснете устно как се свързват отделните изречения в сложните изречения.

ПУНКТУАЦИОННИ ПРАВИЛА В СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Запетаята е препинателният знак, който се използва най-често за отделяне на частите на сложното съставно изречение в писмен текст. Тя може да разделя главното и подчиненото изречение или да огражда подчиненото изречение.

- Подчиненото изречение може да бъде след главното. Ако подчиненото се свързва с главното със съюза *да* или с някое от въпросителните местоимения или наречия, не се пише запетая между двете части на сложното съставно изречение: *Искам да ми помогнеш. Не знам как да си напиша домашното.*
- Ако връзката е със съюзите *че, за да, ако, без да, макар че*, пред тези съюзи винаги се пише запетая. Същото правило важи и за относителните местоимения или наречия като връзки между главното и подчиненото изречение: *Разбрах, че си ме търсил. Това е книгата, която ми подариха.*
- Подчиненото изречение може да бъде преди главното. Тогава на границата между двете изречения винаги се пише запетая, без значение каква е връзката – със съюз или с друга дума: *Когато излязох, завали силен дъжд. Да реша задачите на теста, беше най-важното.*
- Понякога подчиненото изречение може да бъде между частите на главното. Тогава подчиненото изречение се огражда със запетая: *От колата, която спря пред входа, слезе баща ми.*
- Когато пред съюзите, които изискват отделяне със запетая, или пред относителните местоимения

има уточняваща дума – *само, точно, даже, дори, едва* и др., не се пише запетая за отделяне на подчиненото изречение: *Излязох точно когато започна да вали. Тя ми се обажда само ако ѝ трябват пари.*

4 Поставете липсващите запетая в текста.

Да шпионираме кукувиците за нас беше много лесна работа защото сме врабчета а врабчето може да се прикрие под всяка шумка. Дни наред ние ги шпионирахме както това сме правили и друг път. И от техните разговори научихме че те идвали от факирската област на Индия и всички били запознати с най-тънките факирски работи. Много ни беше интересно да видим какви са тези тънки факирски работи. Когато свраките почнаха да снасят яйцата си наоколо им се въртяха и подвикваха непрекъснато хвърковати индийски факири. Много скоро ние разбрахме че те искат да снесат яйцата си в чужди гнезда. Затова обикалят навсякъде из гората и ако видят някоя сврака се мъчат да я заблудят. Не се минаваше ден някой от нашето ято да не се прибере привечер и да каже че еди-коя си кукувица успяла да снесе яйцето си в еди-кое си свраче гнездо.

Кукувиците покукаха и се пръснаха из гората а свраките които лежах в гнездата си се успокоиха и продължиха да мътят. Те мътиха три седмици а в края на третата почнаха да се хвалят че чуват писукането на малките в яйцата. Когато гарджетата се излюпиха от всяко гнездо излитаха свраки за да търсят храна.

По Йордан Радичков, из „Ние, врабчетата“

- Знанията за кои пунктуационни правила ви помогнаха?

5 В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Писателят пресъздава един богат предметен свят, който присъства в разказите му.
- Б) Който не е чел разкази на Йордан Радичков той няма представа за неговия художествен свят.
- В) Заедно с героите му имат свой живот всички онези предмети, които ги заобикалят.
- Г) Към края на живота си човек върви подир копнежите си, които нерядко се оказват илюзии.

6 В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Като съчинявах весели песнички, някак ми беше по-леко.
- Б) Помня, че тоя ден той дойде много намусен на целия свят.
- В) За да хвърчиш, най-напред трябва да ти поникнат крила.
- Г) Оня, който е бил затворен най-добре разбира нуждата от свобода.

7 В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Той обеща да се обади, само ако има нужда.
- Б) Когато той ѝ се обади, тя имаше нужда от помощ.
- В) Да се обадиш на някого, когато той има нужда от теб, е добре.
- Г) Той никога не спазваше обещанието си да се обажда при нужда.

- Редактирайте грешките.

СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

- Ще се запознаете със същността и пунктуационните особености на сложното смесено изречение.
- Ще се научите да го разпознавате, както и да го употребявате правилно и уместно в речта си.
- Ще обогатите пунктуационната си култура.

СЪЩНОСТ

Сложно изречение, в което има и съчинителни, и подчинителни връзки между отделните изречения, се определя като сложно смесено.

Ако в сложното изречение има две или повече подчинени изречения, но те не са свързани съчинително, не са от един и същи вид и поясняват главното изречение по различен начин, цялото сложно изречение се определя като сложно съставно с повече подчинени: *Когато пристигна в града, тя първо тръгна към къщата на брат си, която се белееше самотно на хълма. Момичето помоли майка си, която чакаше в коридора, да влезе в стаята.*

Възможно е всяко изречение в състава на сложното да е главно за следващото изречение. Тогава цялото сложно изречение се определя като сложно съставно с последователно подчинени изречения: *Трябва да ти говоря няколко часа, за да ти обясня всичко, което се случило с мене.*

1 Прочетете текста. Какви видове сложни изречения са използвани в него?

Винаги закъснявам за всичко. Направо не знам какво да правя тази сутрин, и това ме подлудява. Не мога да реша КАКВО да облека. Три пъти се преоблякох. Тъкмо си помислих, че изглеждам горе-долу добре, но се разколебах. Веднага видях, че не е достатъчно добре. Освен това имам и други притеснения, за които можете да се досетите, ако погледнете календара. Годишните изпити приближават, а имам страшно много пропуснати уроци, които трябва да наваксам. Не знам какво ще правя, ако се проваля на изпитите. Предполагам, че ще се обвинявам, че съм била толкова мързелива и не съм започнала да уча навреме.

Тези изпити са страхотно напрежение. Най-вече няма да знам какво да кажа на приятелите си, когато ме питат за резултатите. Дали съм ги взела, или не. Мама казва да направя това, което е по силите ми, и да не се безпокоя. Аз обаче знам, че тя ще се натъжи, ако се проваля. (Не съм сигурна дали татко изобщо знае, че имам изпити.)

Искам да върна времето назад, за да започна преговора отначало, но няма да повтарям същите грешки.

А. Макферсън, Е. Макферлейн, из „Дневници на малки откачалки“

2 Прочетете текста. Кои изречения в него са сложни смесени? Защо?

Бавно се влачех към къщи, когато изведнъж видях нещо, което приличаше на сигнализация с гумки. Не различих добре сигналите, затова се приближих. Видях няколко мои съученици, които правеха опити да се самоубият с пушене. Те ме забелязаха и закрещяха: „Виж кой идва – Пиит Всезнайкото!“ и „Глей, идва Пиит с лафа „Вие сте самоубийци“.

Когато се приближих до тях, те започнаха да грънкат наляво и надясно ЗАЩО пушат. Дейв каза, че си купува цигари от различни магазини. Никога не е имал проблеми с купуването, а е на четиринайсет. Гот му е да пуши и си мисли, че така изглежда по-отракан и печен. Каза още, че ако човек иска да пуши, това си е негова работа. Пробвал цигарите за пръв път с братовчед си, когато си купили няколко цигари и ги

изпушили край реката. После имал разпратви с майка си и това страшно го изнервяло, но открил, че фасовете му действат по чудодеен начин.

Тогава и Ан се включи в разговора. Ан каза, че е започнала на 13. По-голямата ѝ сестра излизала с някакъв страстен пушач. Една вечер тя ѝ казала, уж на майтап: „Защо не си гръпнеш?“, и Ан се съгласила, защото не искала да се изложи пред тях. Първо ѝ се замаяла главата, после я заболяло гърлото, но тя не извадила цигарата от устата си, тъй като искала да впечатли сестра си и нейния приятел. Тя добави, че не вижда защо пушенето трябва да се възприема различно за момичетата и за момчетата. Мисли, че като пуши, ТЯ изглежда отракана и печена, че цигарите я предпазват от пълнеене и ѝ придават по-секси вид, което явно е много по-важно от факта, че най-вероятно ще си отиде от този свят госта по-рано. Ама че глупачка! Познавам един куп хора, които не пушат и са слаби. Според бащата на Сам работата не е само в това, че младите си скъсяват живота, като пушат. По-важно е това, че пушенето те скапва малко по малко, на порции, и то през цялото време, докато пушиш. Но тя не вижда никакъв смисъл да се откаже от цигарите, защото майка ѝ и баща ѝ също пушат и нейното здраве така или иначе си е застрашено, тъй като тя диша техния пушек. Хич не ѝ пука какво ще стане след двайсетина години, когато и без това жителите на планетата ще са измрели от токсични отпадъци.

А. Макферсън, Е. Макферлейн, из „Дневници на малки откачалки“

3 Прочетете текста. Определете вида на сложните изречения, употребени в него.

Когато човек не знае добре чужд език, упорито търси различни начини за комуникация. Много често той избира някоя дума, за която мисли, че ще му помогне в различни ситуации. С нея ще каже онова, което иска да съобщи на събеседника си. Така той използва много често едни и същи думи и изрази, за които предполага, че са универсални.

Търсенето на универсални думи наблюдаваме и в българския език. По този начин българинът достига до думата *проблем*. Пита дали някой има проблеми. Заявява, че той има проблем. Твърди, че не решава чужди проблеми, и т.н. Когато човек търси дума, с която да назове гаден въпрос, също достига до думата *проблем*. Виждате, че използваме тази дума много често. Всеки чужденец ще я разбере, защото *проблем* се среща във всички европейски езици. За да я използваме толкова често, вероятно ни влияе и онзи познат телевизионен сериал, в който Алф казва: „Няма проблеми!“. В този вид преди години тази фраза навлезе в речта ни.

Ако надникнете в тълковните речници, ще видите точното ѝ значение. Там срещу *проблем* пише „*въпрос, който чака решение, нерешен, спорен въпрос*“. В синонимните речници пише, че *проблем* е въпрос, задача, дори грижа. Може би затова неподходящо замества *проблем* с *въпрос*. Все пак не всеки възникващ въпрос е проблем. Всички говорят винаги за проблеми, защото не мислят за по-конкретни обяснения. Употребата на тази дума прилича на езикова мода. Но забравяме, че появата на една и съща дума ограничава речника ни.

По Влашко Мургаров

4 Поставете липсващите препинателни знаци. Кои знания за сложно изречение ви помогнаха?

Скалите на термометрите

За да се сравняват измерванията направени с различни термометри, техните скали трябва да са свързани най-малко с две постоянни точки (температури) които могат лесно да се възпроизведат опитно и да бъдат неизменяеми. Италианският физик Галилей и не-

ПРЯКО И НЕПРЯКО ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ

- Ще се запознаете с правилата за пряко и непряко предаване на чужда реч в текст.
- Ще научите кои са начините за цитиране и как се оформят правописно и пунктуационно цитатите.

АВТОРСКА И ЧУЖДА РЕЧ

Речта може да бъде определяна като авторска и като чужда реч. Авторска – говорещият предава свое изказване, чужда – говорещият предава чуждо изказване.

Да разгледаме следния текст.

„Слънчеви бани помагат при определени кожни заболявания“, каза доц. д-р Кирил Праматаров в предаване по телевизията.

Според него обаче до 20-годишна възраст хората са приели до 80 процента от слънчевата енергия, която им се полага. Затова профилактиката и слънцезащитата са толкова важни. „Кожата помни“, каза дерматологът. Всяко слънчево изгаряне, допуснато в детска възраст, за съжаление, остава запаметено в кожата и дава своите последствия в зряла възраст. „Има железни правила и аз призовавам те да се спазват“, категоричен бе специалистът. „Най-разумното излагане на слънце е рано сутрин или късно следобед – под чадър, с шапка с голяма периферия и качествени слънчеви очила. Децата, особено ако са с по-светъл тип кожа, задължително да са с тениска и шапка.“

В първото изречение от текста се предават думите на лекар, който е участвал в предаване по телевизията. Изказването е направено в момента на телевизионното предаване или в момента на общуването. По-късно е включено в другия, авторския текст. Такава реч се нарича чужда реч. За да се отграничи в текста, са използвани кавички.

Включването на думите на лекаря в горния текст създава впечатление, че читателите присъстват на разговора с него.

Дословното възпроизвеждане на чужда реч се нарича **пряко предаване**. В художествени текстове се представя като пряка реч (диалог) на героите.

Отишла една баба в гората за дренки. Тъкмо се покачила на дряна – и мечката под дряна.

– Слизай, бабо! – изръмжала Мецана.

– Защо да сляза? – попитала бабата.

– Да те изям!

– Олелеее! – завайкала се бабата. – Недей, Мецано, ме яде, защото съм дърта и жилава.

С прякото предаване на чужда реч в художествения текст се постига по-голямо въздействие върху възображението на читателя, той си представя героите, речевото им поведение, действията, които извършват.

В научни и публицистични текстове пряко предадената чужда реч се оформя като **цитат**.

Цитатът е чужда реч, предадена във вида, в който е написана или произнесена за пръв път. При цитиране не може да се правят никакви промени в чуждото изказване. Например в текста по-горе изказването на лекаря в публицистичния текст е цитат.

Когато е вмъкнат в изречението на автора, цитатът се огражда с кавички. (*Той се бори за свободата на народа си и неговият призив е „свобода или смърт“.*) Цитатът не се отделя с кавички, ако се пише на нов ред. Преди въвеждането му се пише двоеточие.

Бунтовникът завещава на майка си:

Кажу им, майко, да помнят,

да помнят, мене да търсят.

Цитатът започва с малка буква, ако се включва вътре в авторското изречение, или с главна, ако е оформен като самостоятелно изречение.

Непряко предаване на чужда реч

При непрякото предаване на чужда реч говорещият прави промени в чуждото изказване, което включва в своята актуална реч. Възпроизведената чужда реч се представя като косвена реч.

Например: *Петър: – Изпитът е след една седмица.* (пряко предаване)

Петър ми каза, че изпитът ще е след една седмица. (непряко предаване)

Често пъти при преразказ се налага да предаваме съдържанието на диалозите между персонажите. В този случай е важно да предаваме по смисъл даден диалог, а не да заменяме пряката реч с непряка.

- 1 **Открийте другите примери за чужда реч в текста за слънчевите бани. Какво се постига с употребата ѝ? За коя сфера на общуване е уместен текстът?**
- 2 **Препишете публицистичен текст, в който е използвана чужда реч. Устно обяснете какво се постига с употребата ѝ.**
- 3 **Препишете в тетрадките си откъс от художествен текст, в който има пряко предаване на чужда реч. Устно обяснете кой е персонажът, какви реплики изрича и защо.**
- 4 **Какви промени настъпват в изреченията по състав и по цел на изказване при преобразуването им в непряка реч?**
 Петър: – Иване, млъквай! – *Петър му заповяда да млъкне.*
 Петър: – Мария, кога ще се видим? – *Петър попита Мария кога ще се видят.*
- 5 **Какви промени в употребата на лични, притежателни и показателни местоимения настъпват при непрякото предаване на чужда реч? Коментирайте следните примери.**
 Петър: – Баща ми не ми разрешава да дойда. – *Петър каза, че баща му не му разрешава да дойде.*
 Бащата на Петър: – Той няма да излиза! – *Бащата на Петър каза, че синът му няма да излиза.*
 Майката: – Мария, защо излизаш без яке? – *Майката попита Мария защо излиза без яке.*
 Мария: – Не го искам, много е топло. – *Мария ѝ отговори, че не го иска, защото е много топло.*
- 6 **Прочетете текста. Запишете си примери за употреба на авторска и чужда реч. Кои начини за предаване на чужда реч са използвани?**

Бедната челопеченка действително бързаше да стигне по-скоро на манастира. На гърдите ѝ стоеше полуживо гвезгодишното ѝ унуче, сираче, болно от две недели насам. От две недели то се топеше и ставаше все по-зле; не помогнаха бабешки лекове, ни баянета, ни хекиминът във Враца. Чете му и попът селски: не помогна нищо. Остана ѝ най-послед надеждата на света Богородица. „Да му се чете на гетето в манастира, га му се чете!“ Тъй ѝ казваха и селянките. Когато го видя следобед, тя се уплаши: то приличаше на мъртво. По-скоро! Дано света Богородичка гаде помощ... При всичко, че лошо време беше сега, тя тръгна гнес за черепишкия манастир „Пресвета Богородица“. Но когато минаваше из церовата гора, та га слезе към Искъра, из нея излезе някакъв момък в чудати опнати грехи, с ширити по гърдите и с пушка; лицето му беше измахнато и бледно. „Бабо, хляб! Умирам от глад!“ – каза той, като ѝ препречи пътя. Тя веднага се сети: „От ония е, гето ги гонят сега!... Боже господи!“ – пошушна си Илийца уплашена.

Иван Вазов, из „Една българка“

УСТНО ОБЩУВАНЕ. ДИСКУСИЯ

- Ще си припомните изученото за правилата, които определят успешното общуване.
- Ще обогатите знанията и уменията си да участвате в обсъждания (дискусии).
- Ще усъвършенствате своята езикова култура в условията на устното общуване.

Припомнете си:

Текстовете, обменяни от общуващите, са *приемливи* и *уместни* за участниците в комуникацията, когато общуващите:

- си имат доверие и си казват истината;
- имат сходни познания за предмета на общуване;
- се съобразяват с ролите, изпълнявани в общуването;
- отчитат обстановката на общуване (условията);

– осъществяват целите на общуване и постигат желания резултат за отправителя и за получателя на текста (речевото съобщение).

Тези правила се спазват при воденето на дискусия.

В речника думата **дискусия** е представена с две значения:

1. Обсъждане на спорен или конфликтен въпрос с цел да се реши правилно. 2. Разискване или изказване по научен въпрос, дискуссионен въпрос.

Успехът на дискусията зависи от изказването на мнения, които се обосновават в хода на обсъждането на даден въпрос. Не е достатъчно само да заявим дадено твърдение и да очакваме то да бъде прието от останалите участници.

Не по-малко важно е да умеем да изложим логично становището си и доводите към него. От нас зависи да погберем и да погредим аргументите си така, че да бъдем убедителни и да се съгласят с нас.

За да бъдем изслушани, е важно да умеем да изслушваме останалите участници в дискусията. Да слушаме, означава да не прекъсваме събеседника, да не вземаме гумата, без да ни е дадена от водещия на дискусията. Да слушаш внимателно, не означава да се съгласиш, а да осмислиш доводите на противника в обсъждането и да намериш доказателства, с които да ги обориш.

Не на последно място е изискването за речевата учтивост и добротото възпитание. Нужно е да ги проявяваме дори когато не приемаме позицията на събеседника и се чувстваме раздразнени от това, че той не се съгласява с нас. Такова поведение на запазено самооблагане и добро възпитание говори за уменията на човек да се владее.

- 1 Прочетете текстовете, с които участниците в разискване по интернет изразяват мнения по правописен въпрос. Определете темата, по която разискват участниците. Защо общуването между тях е официално?
- 2 Какви мнения изразяват участниците и как ги защитават?
- 3 Спазват ли правилата за успешно общуване? Защитете своя отговор.

От Паулина

За електронната поща като бърз и оперативен начин за общуване в наши дни няма нужда да говорим според мен. Много бих се изненадала, ако някой от четящите тези редове не се възползва от нейните блага. За обозначаването ѝ в текстове на български език обаче е необходимо да се пише. Срещата съм какви ли не варианти: традиционния *e-mail*, *e-майл*, *и-мейл*, *емайл*, *майл* (така редовно ми го пише в кюто един колега, но аз му прощавам), *мейл*...

Всъщност целта на тази публикация, или по-скоро езикова бележка, е да популяризира правилния вариант: **имейл** – както се чува, така се и пише. Мисля, че не е грешно да се изписва и английският *e-mail*, понеже вече е получил гражданственост, но аз лично предпочитам *имейл* – най-малкото, спестявам си двойно превключване на клавиатурата, когато пиша текст с кирилица.

От Еовун
и-мейл. С тире. Заедно нещо... не ме кефи :)

От Паулина

Вероятно много се влияеш от английския първообраз на думата. Що се отнася до българския правопис, няма основание тя да се пише полуслято. В интерес на истината, и на мен *имейл* ми изглеждаше странно отначало. Но свикнах.

От tina_xris

Аз със сигурност много се влияя от френския – деформация, – но се питам защо пък ОТНОВО да приемаме чуждицата, удобно наместила се в езика?! Французите, даже когато говорят (охотно) английски, използват официално въведените в езика **родни** термини, свързани с компютъра (който, за ужас на учениците, на този език даже и не се казва така). Там електронната поща си е електронна поща – courrier électronique – и ако на някого му е дълго... негов си проблем! Друг „несъществен“ детайл е, че френските компютри (откъде ли си ги внасят такива!) си „говорят“ на френски... Случайността ме отведе последователно в Португалия, Финландия, Швеция... Така ми се пада, като не съм се научила да говоря на всички тези езици... защото, О, УЖАС, там всичко по компютрите им беше на съответния език! Това отклонение от темата беше заради ЛОГИЧНОТО обяснение, което днес за пореден път получи масовото изучаване на английски – ами как да работят на компютър, нали там всичко е на английски!!! А нашите деца изпадат в ужас, ако се окажат срещу екран, на който пише на български... Дотолкова са свикнали с английските термини, че отказват да употребят няколко мозъчни клетки, за да „проумеят“ нашенската думичка за същото нещо...

- 4 Какво мнение ще защитите вие, ако участвате в разискването, представено на посочения интернет адрес?
- 5 Вие участвате в дискусия върху въпроси, свързани с художествен текст – върху стихотворението на Иван Вазов „Опълченците на Шипка“: „Дарена или извоювана е свободата ни?“. Изберете кой да бъде водещ.

Задължения на водещия:

- да набелязва основните въпроси, върху които ще се разисква;
- да дава думата на участниците;
- да обобщава изразените мнения;
- да следи участниците да не се отклоняват от разискваните въпроси;
- да следи участниците да се придържат към добрия тон.

Задължения на изказващите се:

- да говорят по същество, а не общи разсъждения;
- да бъдат кратки, а не многословни;
- да изслушват с внимание събеседниците си.

Задължения на слушателите:

- да слушат, без да се намесват и да вземат страна.

- Определете сами кои да участват с изказвания в дискусията и кои да са слушатели.

- 7 Запишете вашите разсъждения, като ги оформите в текст. Поставете му заглавие. По какво си приличат и по какво се различават вашето изказване в дискусията и вашият записан текст?

РЕДАКТИРАНЕ НА ТЕКСТ

- Ще обогатите своите знания за това какво е редактиране на писмен текст и какви видове редактиране има.
- Ще усъвършенствате уменията си да поправяте (коригирате) грешки и да редактирате слабости.

СЪЩНОСТ НА РЕДАКТИРАНЕТО

При писане не можем да създадем веднага сполучлив текст. Опитните автори съветват да пишем на чернова, а след това – на белава. Черновата се нарича така, защото пишещият нахвърля своите идеи, старее се да ги съхрани на листа (на дисплея). Но те още не са същинският текст. Създаването на текста е процес, при който постигаме единство между нашия замисъл и начина, по който сме го осъществили. Окончателният вариант на текста често наричат белава.

За да подобрим написаното, се стараем да открием има ли единство между нашия замисъл и неговото речево изразяване. Ако не открием единство, се стремим чрез различни дейности да подобрим текста си, да направим така, че написаното да отговаря на замисъла ни. Тези дейности се наричат **редактиране**.

Пример: *Елин Пелин е майстор – описвач на българското село.* Думата *описвач* не е уместно използвана за коментариране на словесните умения на писателя.

Редакция: *Елин Пелин е майстор разказвач, който пише за българското село.*

Редактирането се различава от преобразуването!

- Когато заменяме обособена част с подчинено изречение,
- когато заменяме деепричастие или сегашно деятелно причастие с подчинено изречение,
- когато заменяме глаголните форми от едно глаголно време и наклонение в друго, правим **преобразуване** (трансформация). **Но само ако не се стремим да усъвършенстваме текста!** Всяка промяна на текста с цел неговото подобряване е вече **редактиране**.

Когато подобряваме съдържанието на текста си, ние **редактираме** написаното. Но когато поправяме грешките (отклоненията от книжовните норми), ние правим корекции, или **коригираме** написаното. Например: *разрошава* – неправилно, коренът е *руш*. Правилно: *разрушава*.

Видове редактиране:

Съкращаване

Пример: *Нейният приятел е висок, красив и хубав.*

Коментар: Нужно е да се съкрати *хубав*, защото думите *красив* и *хубав* са синоними.

Редакция: *Нейният приятел е висок и красив.*

Прибавяне

Пример: *Той взе медал на състезанието.*

Коментар: Не става ясно какъв точно медал е взел.

Редакция: *Той взе златен медал на състезанието.*

Заместване

Пример: *Разказвачът разказва за съдбата на българина.*

Коментар: Има дразнещо повторение.

Редакция: *Писателят/Творецът разказва за съдбата на българина.*

Разместване

Пример: *Давам пари на непознати с добри намерения (реклама).*

Коментар: Не става ясно кой има добри намерения – даващият или непознатите.

Редакция: *Давам с добри намерения пари на непознати.*

Най-често в текстовете видовете редакции се съчетават.

Грешка е всяко отклонение от книжовните норми (граматични, правописни, пунктуационни и др.). Следователно грешките може да са:

✓ **Грамматични** (например употреба на бройна форма вместо форма за мн.ч., когато става дума за имена от м.р., означаващи лица).

Неправилно: *На срещата дойдоха повече от сто ученика.*

Правилно: *На срещата дойдоха повече от сто ученици.*

✓ **Правописни** – виж текста от задача 4 и урока за звукови промени в думата.

- ✓ **Пунктуационни** (излишен знак, липсващ знак, употреба на един знак вместо друг).

Неправилно: *Той се колебаеше да замине на село въпреки, че там го очакваха.*

Правилно: *Той се колебаеше да замине на село, въпреки че там го очакваха.*

В практиката често се допускат и **лексикални грешки**. Смесва се например употребата на две думи поради непознаването на речниковото им значение (*честен* се смесва с *честолюбив*, *икономичен* – с *икономически*, *тест* – с *текст*, и др.).

Слабост е разминаването между замисъл и речева реализация. Нарушаването на изискванията за точност, яснота и богатство на изказа довежда до слабости.

- ✓ Нарушаване на изискването за **точност на изказа** има например в изречението: *В своята история България е преживяла много трудности – била е под византийско и под османско иго*. Неточно е употребена думата *трудности* вместо *изпитания*.

- ✓ Нарушаването на изискването за **яснота на изказа** поражда двусмислица. Например: *Нашата фирма свързва хора с идеи*. Не става ясно дали хората, които имат идеи, се свързват помежду си, или хората и идеите се свързват.

Правилно: *Нашата фирма свързва хора, които имат идеи*.

- ✓ Нарушаване на изискването за **богатство на изказа**. Наблюдава се при дразнещи повторения или при излишно многословие. Например: *За правителството няма друга алтернатива*. (Думата *алтернатива* означава *друга възможност*). Правилно: *За правителството няма алтернатива или няма друга възможност*.

Възможно е и целият израз да подлежи на редактиране.

Например: *Когато говорим за Ботев, трябва да използваме частицата „най“*. Коментар: Очевидно е, че пишещият има предвид суперлативи (най-гениален, най-прозорлив, най-талантлив и т.н.). Но обърнете внимание, че може да се каже *най-неизвестният* и други подобни. Няма да е добре да напишем: *Когато говорим за Ботев, трябва да използваме суперлативи*. По-добре да напишем: *За Христо Ботев се говори и пише трудно*.

Стъпки при редактиране на слабост в изказа:

- ✓ Откриваме има ли несъответствие между замисъл и речева реализация.
- ✓ Уточняваме какъв е първоначалният замисъл.
- ✓ Търсим подходящи начини и езикови средства, за да го изразим.
- ✓ Редактираме изречението (текста).
- ✓ Анализираме дали вече сме постигнали съответствие между замисъла и неговата реализация, като се ръководим от контекста и от комуникативната задача.

- 1 **С какво си е послужил ученикът – с редактиране или с преобразуване, когато е писал текста си? Устно посочете защо мислите така.**

Йордан Йовков е автор на разказа „Серафим“. Ние го помняме **героя** с неговото поведение.

- 2 **Съпоставете изразите. За преобразуване или за редактиране може да говорим?**

Чукайки с тояжката си, старият човек излезе от стаята.

Като чукаше с тояжката си, старият човек излезе от стаята.

- 3 **Поправете грешките в изреченията. С какво ще си послужите – с редактиране или с коригиране?**

Момчето си каза, че по-вече няма да закъснява.

Незнам дали ще мога да дойда на концерта.

Уверих се, че той ми е изтински приятел.

- 4 **Прочетете ученическото съчинение на тема „Какъв приятел искам да имам?“. Защо текстът на съчинението се нуждае от редактиране? Отговорете устно.**

CV (CURRICULUM VITAE)

- Ще се научите да създавате CV, като подбирате необходимите факти в зависимост от предназначението на CV-то.
- Ще съобразявате своето CV с изискванията за графично и структурно оформяне и с езиковите правила.

CV (CURRICULUM VITAE)

CV, или **Curriculum vitae** (от *латински* – кръг на живота), означава план на живота. Напоследък изразът се наложи в сферата на деловото общуване като синоним на **автобиография**. Казва се и се пише **сиву**, сивито или CV, CV-то.

Съществува установен модел на CV, според който в лявата част на листа се отбелязват видовете информация и годините, а в дясната част – конкретните данни на лицето (име, адрес, телефони, образование, месторабота и др.).

С влизането на България в Европейския съюз се наложи използването на единен европейски формуляр на CV – гъвкаво средство за систематично и хронологично представяне на индивидуалните знания и умения, който има стандартизирана и строго регламентирана форма. Може да бъде използван в електронен или книжен вариант. Европейският формуляр е препоръчан официално от Европейската комисия на 11.03.2002 г. Той има незадължителен характер и цели уеднаквяване на информацията, отнасяща се до придобитите квалификации и обучение от страна на търсещите работа.

Предлагаме ви част от образа на европейския формат на автобиография. Намерете целия формуляр в интернет, изтеглете го и го попълнете. С кои изисквания ще се съобразите? Не се притеснявайте, че вашето CV няма да е съвсем пълно. С времето празните полета ще бъдат запълнени.

ЕВРОПЕЙСКИ
ФОРМАТ НА
АВТОБИОГРАФИЯ

Лична информация

Име	Пламен Иванов Петров
Адрес	ул. „Оборище“, № 100, гр. София 1505, България
Телефон	000 000
Факс	000 000
E-mail	000@abv.bg

Националност българин

Дата на раждане 12.12.1990

Трудов стаж

• Дати (от-до) Без трудов стаж

- Име и адрес на работодателя
 - Вид на дейността или сферата на работа
 - Заемана длъжност
 - Основни дейности и отговорности

ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

- Дати (от-до) 09.2002 – 05.2007
- Име и вид на обучаващата или образователната организация 164 гимназия с преподаване на испански език „Мигел де Сервантес“
- Основни предмети/застъпени професионални умения Испански език
 - Наименование на придобитата квалификация Средно образование с профил чуждоезиков – испански език
- Ниво по националната класификация (ако е приложимо)

Сивито трябва да бъде написано на компютър, а информацията в него да бъде достоверна. Ръкописният текст и прегънатият на две лист на CV са проява на лош естетически вкус и небрежно отношение към адресата. Изключително важно условие за добрата автобиография е тя да бъде съобразена с правописните и пунктуационните норми в българския език.

Някои правописни особености, с които трябва да се съобразим:

- Наименованията на квартала, улицата, булеварда се поставят в кавички.
- Датите се пишат само с цифри (арабски), а „година“ се съкращава на „г.“.
- В края на текста в дясната колонка не се поставя точка или друг препинателен знак.

1 Прочетете по-долу съвети за писане на успешно сиви, поместени на интернет сайт. Кои от тях смятате за най-важни?

Лични данни

Най-сигурният вариант е да попълните две имена и контакти за обратна връзка – професионален имейл, който да включва вашето име и евентуално фамилия, както и телефон за контакт, на който винаги отговаряте.

Преди да започнете всякакви описания на вашия опит, образование и качества, се изисква да посочите конкретната позиция, за която кандидатствате. Към нея може да добавите длъжност, предпочитана длъжност, както и лично изявление, в което в рамките на 2 – 3 изречения да опишете мотивацията си да кандидатствате. Избягвайте общите приказки и бъдете възможно най-конкретни.

Трудов опит

Следва секцията за трудов опит. Като започнете от най-скорошната си позиция, в обратен хронологичен ред избройте своите професионални изяви. Посочете продължителност, длъжност, компания (може да добавите нейния адрес или уебсайт), както и дейностите, с които сте се занимавали. Не е лошо да включите и качества и уменията, които сте придобили при работата си на съответната позиция. За професионален опит се брои не само заетостта на трудов договор, но и всякакви стажове, проекти, доброволчески инициативи и т.н.

Образование

На ред е вашето образование. Неслучайно то е на второ място. Независимо какви знания сте придобили по време на ученето си, задължително е да можете да ги прилагате в работата. Освен това практическите умения в определена професионална сфера не са по-маловажни от съответстващото образование. Когато описвате образованието си, подходете по същия начин както към трудовия си опит – започнете от най-скорошната квалификация, която сте придобили, и продължете към по-отдавнашните.

Професионални умения

Изреждането на личните ви умения е следващият етап от изготвянето на европейския формат CV. Започва се с езиковите ви познания – посочете нивото, на което владеете чуждия език, с думи („основно“, „отлично“ и т.н.) или с европейските обозначения („A2“, „C1“ и пр.), както и удостоверяващ сертификат, ако го притежавате. Преди това не забравяйте да споменете кой е майчиният ви език. Добре е да включите само

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК ЗА 7. КЛАС

Прочетете текста.

Българите са сред най-склонните в Европа да използват иновации в ежедневието си, включително роботи: отвореността на нашите към новите технологии е оценена с 8,7 от максимално 9, което е най-много сред всичките девет тествани държави – това показва проучване на Европейския изследователски център за дигитална икономика (Readie.eu). След нас е Испания, а в дъното на класацията е Германия. В същото време обаче само 12 на сто от българите са склонни да ядат храна от 3D принтер, докато при шведите процентът е по-голям – 19 на сто. Над половината българи – 54 на сто, са готови да плащат дигитално, което ни поставя на едно от челните места. Водачи сме и по готовността да имплантираме чип в тялото си, който да носи информация за нашето здраве – включително да е свързан с телефона, за да ни даде предупреждение за настъпваща сърдечна атака. 44 на сто от българите са готови да се возят на кола без шофьор.

1. Какъв е видът на текста?

А) разговорен	Б) художествен
В) научен	Г) медиен

2. Кое е вярно според текста?

- А) Българите се нареждат сред първите в Европа по готовност да използват нови технологии.
 Б) Проучването на Европейския изследователски център за дигитална икономика обхваща 19 европейски страни.
 В) Българите са на едно от последните места в Европа по готовност да плащат дигитално.
 Г) Германците проявяват най-голяма склонност да използват иновации в ежедневието си.

3. Думата *дигитален* означава:

А) цифров	Б) буквен
В) модерен	Г) скъп

4. Какъв е видът на текста?

Нима,
нима снегът е вода,
 вода, разцъфтяла
 и бяла?
 И нима,
 и нима всяка звезда
 е снежинка
 незаваляла?

Николай Милчев

А) разговорен	Б) научен
В) художествен	Г) медиен

5. Какво художествено средство е подчертаното в текста на задача 4?

А) сравнение	Б) повторение
В) епитет	Г) обръщение

6. Коя от думите в текста на задача 1 е експресивна?

А) шведи	Б) българи
В) нашенци	Г) германци

7. Коя от думите в текста към задача 1 е домашна?

А) водачи	Б) чип
В) иновации	Г) роботи

8. Какво е лексикалното значение на думата „саундтрак“?

9. В коя от думите има правописна грешка, която се дължи на звукова промяна?

- А) сбор
В) зграда
Б) здание
Г) сготвя

10. В коя от думите НЯМА правописна грешка?

- А) осигуровка
В) ваучер
Б) асансиор
Г) кремвирш

11. В коя от подчертаните думи има правописна грешка?

Предстоят А) промоции Б) на нови смартфони В), предлагани на пазара Г).

12. Къде има форма на повелително наклонение?

- А) Пушенето е забранено.
В) Не пушете в помещението!
Б) Тук не се пуши.
Г) Помещението е за непущачи.

13. Кое е вярно за подчертаната глаголна форма в следното изречение?

Опознай родината си, за да я обикнеш!

- А) Тя е в изявително наклонение.
В) Тя е в условно наклонение.
Б) Тя е в повелително наклонение.
Г) Тя е преизказна глаголна форма.

14. В кое от изреченията има форма за условно наклонение?

- А) Би ли ми подала солта?
В) Искам да ми дадеш солта.
Б) Ще ми подадеш ли солта?
Г) Дай ми солта, моля!

15. Къде посочена преизказна форма на подчертания глагол в изречението „Васил Левски се ражда в Карлово през 1837 година“?

- А) се родил
В) се роди
Б) е роден
Г) се раждаше

16. В кое от изреченията има обособена част?

- А) Решавайки въпроса с дисциплината, постигаме по-висок успех.
Б) Въпросът, за който говорихме с теб, ще бъде решен.
В) Въпросът, чието решаване предстои, е от първостепенна важност.
Г) Няма решение за въпроса, който обсъждахме с вас на срещата.

17. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Площадката, на която играех като дете вече не съществува.
Б) Утре ще те заведе на площадката, на която играех като дете.
В) Когато бях дете, по цял ден играех навън с приятелите си.
Г) Приятелите ти питат кога ще отидете заедно на къмпинг.

18. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Ще постигнете успех само ако повярвате в себе си.
Б) Не се отказвайте от целта ако не успеете от първия път.
В) Моята цел, която ще преследвам докрай, е да бъда известен.
Г) Желанието да зарадвам родителите си, ме мотивира да уча.

19. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

- А) Денят в, който се проведе празникът, беше слънчев.
Б) Тръгнах към къщи, когато празникът приключи.
В) На празника, който се проведе в неделя, имаше много гости.
Г) Той не присъства на празника, който се организира в града.

20. Кое изречение е сложно съставно?

- А) Готвя се всеки ден за изпита по български език.
- Б) Готвя се да се явя на изпита по български език.
- В) Трябва да се явя на изпит по български език.
- Г) Не можах да се явя на изпита по български език.

21. Главно изречение е изречението:

- А) с което започва сложното изречение
- Б) което започва с главна буква.
- В) което може да съществува самостоятелно
- Г) с което завършва сложното изречение

22. В кое от изреченията НЯМА допусната пунктуационна грешка?

- А) Ние се обръщаме, посочваме им високия хълм, приличен на избухнал вулкан, и продължаваме нататък.
- Б) Валеше мек и топъл сняг, слънцето не се виждаше, а небесата бяха високи, и прозрачни.
- В) Мъжете влязоха в стаята, припряно започнаха да говорят и спорят и когато ги извикаха още не бяха взели решение.
- Г) Лицето ѝ светна стана по-хубава и сега можеше да се види, че очите ѝ са сини и зъбите бели.

23. Кое от изреченията е сложно смесено?

- А) Първата негова работа беше да погледне към воденицата и като видя, че там стояха разпрегнати коля, а при него нямаше никой, завистта заяде сърцето му като змия.
- Б) Гърмежите идеха отдалеч, ала бяха чисти и леки, та нямаше в тях заплаха, а само радост.
- В) Че той е по-добър, това го знаеха всички, които го познаваха отдавна.
- Г) Това, че той е по-добър, го знаеха всички, които го познаваха отдавна.

24. Изречението „Има хора, дете изобщо не понасят никакви забележки“ е:

- А) просто
- Б) сложно съчинено
- В) сложно съставно
- Г) сложно смесено

25. Преобразувайте пряката реч в непряка.

Иван каза на баща си:

– Тате, нужен ми е нов телефон.

26. Цитатът е:

- А) преразказ на казаното от друг
- Б) оспорване на чуждо мнение
- В) предаване на чужда реч дословно
- Г) съпоставяне на две мнения

27. В кой от случаите има грешка при цитиране?

- А) Иван Вазов казва, че пях за България, защото я обичах!
- Б) На Алеко Константинов са думите: „Опознай България, за да я обикнеш!“.
- В) „Обичам те, мое мило Отечество!“ – пише Любен Каравелов.
- Г) „Ние сме във времето и то е в нас“ са думи на Васил Левски.

28. Кой е правилният вариант за редактиране на израза „Не обичам такива хора да ми се бъркат в работата“?

- А) Не обичам тъкъвни хора да ми се бъркат в работата.
- Б) Не обичам такъвни хора да ми се бъркат в работата.
- В) Не обичам такива хора да ми се бъркат в работата.
- Г) Необичам такива хора да ми се бъркат в работата.

29. От какво зависи успешната дискусия?

- А) от външния вид и облеклото на участниците
- Б) от доброто настроение на всеки от участниците
- В) от умението на участниците да наложат мнението си
- Г) от умението на участниците да изслушват доводите на другите

30. За сивито е вярно, че:

- А) няма образец за съставяне
- Б) не се представят лични данни
- В) се съставя по определен модел
- Г) трябва да бъде написано на ръка

ДЯЛ I. БЪЛГАРИНЪТ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ СВЯТ

**СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ
ВЯТЪР ЕЧИ, БАЛКАН СТЕНЕ**
Добри Чинтулов

СТАНИ, СТАНИ, ЮНАК БАЛКАНСКИ

Стани, стани, юнак балкански,
от сън дълбок се събуди,
срещу народа отомански
ти българите поведи!

Че сълзи кървави пролива
във робство милий наш народ;
високо той ръце простира,
да го избави вишний бог!

И тъй, ний много претърпяхме,
но стига толкоз да търпим,
да бъдем пак, каквито бяхме,
ил' всинца да се изтребим.

Докога, братя, да се губим?
Защо да се не съберем?
Така ли вечно ще се трудим
и в робство всинца да измрем?

Я вижте, братя, погледнете
на ближните нам племена!
От тях добър пример вземете
как си прославят имена!

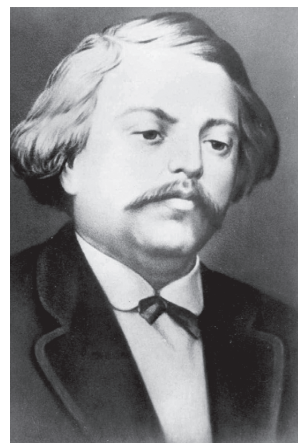
Станете, братя, вий станете,
начало покажете вий;
и сабите си запашете,
и помощ ще ви се яви.

На помощ сърби, черногорци
със радост ще се затекат,
а и от север храбри руси
тозчас ще да се появят.

Догде е мъничка змията,
елате да се съберем!
С крака да ѝ строшим главата,
свободни да се назовем!

Да стане лева наш балкански,
от него вятър да повей,
та полумесец отомански
под тъмен облак затъмней!

Да си развием знамената,
да светне нашата земя,
да си прославим имената,
да гинат турски племена!

Добри Чинтулов (1822 – 1886) е роден в Сливен в семейството на беден занаятчия. Отначало учи в гръцкото училище в родния си град. Ученолюбие то му го тласка първо към Търново, а после – към Букурещ и Одеса, където завършва семинария. През 1850 г. се завръща в България и дълги години е главен учител в Ямбол и в родния си Сливен. Занимава се просветителска и обществена дейност и е активен деец в борбите за независима Българска църква. Негов принос към българското възрожденско образование са и ръкописните учебници по музика, френски език, руски език, алгебра и гр. Умира през 1886 г. Още по време на учението си в Одеса Чинтулов започва да пише стихове. Той е автор на не повече от 20 стихотворения, като е публикувал само три от тях, и то не най-популярните (за някои авторството му дори е спорно). Творбите му изразяват революционния подем на българите, жаждата за борба и свобода. Те са били разпространявани ръкописно, от ръка на ръка, видоизменяни в различни варианти из разни песнопойки и календари. Били са много известни като бунтовни песни, чиито мелодии поетът най-вероятно сам е съчинявал на своята цигулка. Сред тях са „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“ – песните, които всеки българин знае наизуст.

РЕЧНИК

Отомански – османски
Вишний – Всевишният (Бог)
Ил' – или
Всинца – всички
Лев – лъв

ВЯТЪР ЕЧИ, БАЛКАН СТЕНЕ

Вятър ечи, Балкан стене,
сам юнак на коня
с тръба зове своите братя:
всички на оръжие!

Дойде време, ставайте,
от сън се събуждайте,
доста робство и тиранство,
всички на оръжие!

Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развие!

Призивът. И двете Чинтулови стихотворения – „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“ – са бунтовен зов, повелително отправен към всички българи. Волята на лирическия говорител е насочена към убеждаването в необходимостта от борбата, към надигане и отстояване на българската чест и свобода.

Призивът насочва към решителни действия, а тези действия са изразени чрез множество глаголи, почти винаги в повелителни форми: „Стани, стани... събуди се... поведи... погледнете... станете... елате да се съберем... свободни да се назовем... да си прославим имената“ („Стани, стани, юнак балкански“); „...ставайте, / от сън се събуждайте... ..да препаше тънка сабя, / знаме да развие...“ („Вятър ечи, Балкан стене“). Така в стихотворенията е създадена действена, динамична поетическа картина на революционния устрем, на неотклонната повеля за борба.

Призивът на лирическия говорител е насочен към събуждането от „съня дълбок“ и започването на борба – „начало покажете ви“ („Стани, стани, юнак балкански“). В началото винаги стои един юнак, един борец, който възплачва и от когото започва нарастването, множеството на бунтовниците – „юнак балкански“ („Стани, стани, юнак балкански“), „сам юнак на коня“ („Вятър ечи, Балкан стене“). Не е случайно, че по-нататък в „Стани, стани, юнак балкански“ лирическият говорител променя единственото число на обръщението в множествено – „Станете, братя, ви станете...“, заедно с обещанието за помощ от цели народи – сърби, черногорци, руси. Също призивът на онзи „сам юнак на коня“ във „Вятър ечи, Балкан стене“ е насочен към всеки, „който носи мъжко сърце / и българско име“.

Образи на потисничеството и на борбата. В „Стани, стани, юнак балкански“ на Добри Чинтулов гнетът на чуждото потисничество е представен чрез следните образи: „сълзи кървави“, „робство“, „змията“, „полумесец отомански“ – чрез силните преносни значения на тези думи и изрази е показано страданието на българите, вдигнали ръце към небето с молба към Бог за избавление. И в двете стихотворения животът под ненавистната чужда власт е представен като „дълбок сън“ – „от сън дълбок се събуди“ („Стани, стани, юнак балкански“), „от сън се събуждайте“ („Вятър ечи, Балкан стене“).

Контрастни на тях в двете стихотворения са образите на борбата – „юнак балкански“, „лева наш балкански“, „юнак на коня“,

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. За коя историческа епоха свидетелстват Чинтуловите стихотворения „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“? Чрез какви художествени образи е обрисувана тя?

2. Коя е основната идея на двете стихотворения? Обосновете отговора си с примери от текстовете.

3. Кое е основното чувство в „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“? Обосновете отговора си с примери от текстовете.

4. Какъв призив към българите отправят двете стихотворения?

5. Какви са ролята и значението на въпросите, зададени в четвъртия куплет на „Стани, стани, юнак балкански“?

6. И до днес има изследователи, които се съмняват, че Чинтулов е авторът на „Вятър ечи, Балкан стене“, но поради приликите на стихотворението с други творби на поета се смята, че той го е писал. Посочете приликите в образите и идеите на „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“.

7. Още по времето на своето създаване Чинтуловите стихотворения „Стани, стани, юнак балкански“ и „Вятър ечи, Балкан стене“ са били широко известни като революционни песни. Припомнете си в клас двете песни и коментирайте тяхното въздействие и като музикални творби.

Вятър ечи

Маршово Музика и текст Д. Чинтулов

1. Вя - тър е - чи, Бал - кан сте - не, сам ю - нак на ко - ня.

С тръ - ба зо - не свой - те бра - тят, Всич - ки на о - ръ - жи - е!

Припев

Дой - де вре - ме, ста - вай - тел! От сън се съ - бу - ждай - тел!

До - ста роб - ство и ти - ран - ство, всички на о - ръ - жи - е.

„знамената“, „тънка сабя“. Лъвът е емблематичен знак на българската героика – него виждаме на герба на свободна България и до днес. Такъв знак е и Балканът, чиито преносни значения са по-високи и величави от тези на Стара планина като географски обект – Балканът е център на националната съдба, на национално-освободителните движения, на всяко българско героично действие в историята.

Георги Данчов, „Свободна България“

Паметник на свободата, Русе. Лъвовете

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Стихотворенията на Чинтулов: „Стани, стани, юнак балкански“, „Вятър ечи, Балкан стене“ и др. са образци на българската революционна поезия; още в епохата на написването си те са били вдъхновяващи песни и за тези, които не са знаели името на техния автор.

Основна идея и роля на лирическият говорител: Призив към борба за свобода с оръжие в ръка против чуждото потисничество.

Образи на потисничеството: „сън дълбок“, „сълзи кървави“, „робство“, „змията“, „полумесец отомански“ („Стани, стани, юнак балкански“), въплъщаващи тираничната власт на Османската империя.

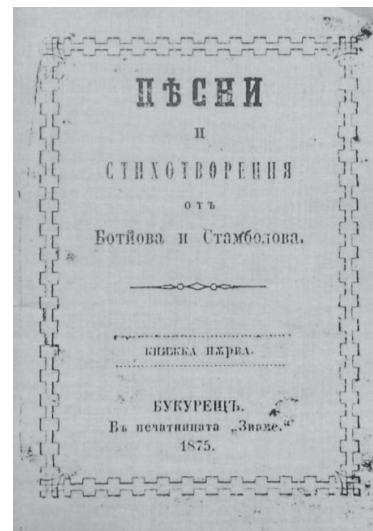
Образи на борбата: събуждане („от сън дълбок се събуди“), „юнак балкански“, „лева наш балкански“, „юнак на коня“, „знамената“, „тънка сабя“. Лъвът и Балканът са най-ярките знаци на българската национална героика.

НА ПРОЩАВАНЕ В 1868 Г.

Христо Ботев

Не плачи, майко, не тъжи,
 че станах ази хайдутин,
 хайдутин, майко, бунтовник,
 та тебе клета оставих
 за първо чедо да жалиш!
 Но кълни, майко, проклинай
 таз турска черна прокуда,
 дето нас млади пропъди
 по тази тежка чужбина –
 да ходим да се скитаме
 немили, клетки, недраги!
 Аз зная, майко, мил съм ти,
 че може млад да загина,
 ах, утре като премина
 през тиха бяла Дунава!
 Но кажи какво да правя,
 кат ме си, майко, родила
 със сърце мъжко, юнашко,
 та сърце, майко, не трае
 да гледа турчин, че бесней
 над бащино ми огнище:
 там, дето аз съм пораснал
 и първо мляко засукал,
 там, дето либе хубаво
 черни си очи вдигнеш
 и с оназ тиха усмивка
 в скръбно ги сърце впиеше,
 там, дето баща и братя
 черни чернеят за мене!...
 Ах, мале – майко юнашка!
 Прости ме и веч прощавай!
 Аз вече пушка нарамах
 и на глас тичам народен
 срещу врагът си безверни.
 Там аз за мило, за драго,
 за теб, за баща, за братя,
 за него ще се заловя,
 пък... каквото сабя покаже
 и честта, майко, юнашка!
 А ти 'га чуеш, майнольо,
 че куршум пропей над село
 и момци вече наскачат,
 ти излез, майко – питай ги
 де ти е чедо одало?
 Ако ти кажат, че ази
 паднал съм с куршум пронизан,
 и тогаз, майко, не плачи,
 нито пък слушай хората,
 дето ще кажат за мене
 „Нехрани-майка излезе“,
 но иди, майко, у дома
 и с сърце сичко разкажи
 на моите братя невръстни,

да помнят и те да знаят,
 че и те брат са имали,
 но брат им падна, загина,
 затуй, че клетник не трая
 пред турци глава да скланя,
 сюрмашко тегло да гледа!
 Кажим им, майко, да помнят,
 да помнят, мене да търсят:
 бяло ми месо по скали,
 по скали и по орляци,
 черни ми кърви в земята,
 в земята, майко, черната!
 Дано ми наидат пушката,
 пушката, майко, сабята,
 и дето срещнат душманин,
 със куршум да го поздравят,
 а пък със сабя помилват...
 Ако ли, майко, не можеш
 от милост и туй да сториш,
 то 'га се сберат момите
 пред нази, майко, на хоро
 и дойдат моите връстници
 и скръбно либе с другарки,
 ти излез, майко, послушай
 със моите братя невръстни
 моята песен юнашка –
 защо и как съм загинал
 и какви думи издумал
 пред смъртта и пред дружина...
 Тъжно щеш, майко, да гледаш
 ти на туй хоро весело
 и като срещнеш погледът
 на мойто либе хубаво,
 дълбоко ще ми въздъхнат
 две сърца мили за мене –
 нейното, майко, и твое!
 И две щат сълзи да капнат
 на стари гърди и млади...
 Но туй щат братя да видят
 и кога, майко, пораснат,
 като брата си ще станат –
 силно да любят и мразят...
 Ако ли, мале, майноле,
 жив и здрав стигна до село,
 жив и здрав с байряк във ръка,
 под байряк лични юнаци,
 напети в дрехи войнишки,
 с левове златни на чело,
 с иглянки пушки на рамо
 и с саби-змии на кръстът,
 о, тогаз, майко юнашка!
 О, либе мило, хубаво!
 Берете цветя в градина,

Единствената Ботева стихосбирка, издадена в съавторство със Стефан Стамболов през 1875 г.

Христо Ботев – геният на българската литература – е роден в Калофер през 1848 г. в семейството на възрожденския учител и книжовник Ботьо Петков и Ивanka Ботева. Неговият първи биограф – Захари Стоянов – нарича майка му „благородна жена“, а за баща му отбелязва следното: „...той бил учител не само на деца, но и на стари и млади, на политика, на гражданска доблест, на медицина и хигиена, цял реформатор, каквито бяха по онова време всичките малко-много събудени българи“. След първоначалното си образование по настояване на баща си Ботев заминава да учи в гимназия в Одеса, но порядките там потискат свободолюбивия му дух. Става учител в с. Задунаевка (Бесарабия), завръща се за известно време и в родния си град. Решителният похват в живота на Ботев настъпва, когато се присъединява към българската политическа емиграция в Румъния. Там той претърпява много преждия, живее бедно, взема дейно участие в различните планове и идеи за българското националноосвободително движение. Сътрудничи на Караеловите „Свобода“ и „Независимост“ и сам издава знаменитите революционни вестници „Дума на българските емигранти“, „Знаме“ и „Нова България“, както и хумористичния „Будилник“. В неговите статии се разкриват огнените му таланти на публицист, изострената му чувствителност към политическите развития в Европа, Османската империя

късайте бръшлян и здравец,
плетете венци и китки
да кичим глави и пушки!
И тогаз с венец и китка
ти, майко, ела при мене,
ела ме, майко, прегърни
и в красно чело целуни –
красно, с две думи заветни:
свобода и смърт юнашка!
А аз ще либе прегърна
с кървава ръка през рамо,
да чуй то сърце юнашко,

как тупа сърце, играе;
плачът му да спра с целувка,
сълзи му с уста да глътна...
Пък тогаз... майко, прощавай!
Ти, либе, не ме забравяй!
Дружина тръгва, отива,
пътят е страшен, но славен:
аз може млад да загина...
Но... стига ми тая награда –
да каже нявга народът:
умря сиромаш за правда,
за правда и за свобода...

Лирически герой. Лирическият герой е централният човешки образ в поетическата творба. Той може да бъде видян от страни, от гледната точка на лирическият говорител, както героя – „сам юнак на коня“ – във „Вятър ечи, Балкан стене“ на Чинтулов. А може да изрази сам себе си, да говори в първо лице, в аз-форма, както е в „На прощаване в 1868 г.“ на Ботев. Да онагледим разликите между лирическият говорител и лирическият герой, както и заличаването на тази разлика в Ботевата творба:

ЛИРИЧЕСКИ ГОВОРИТЕЛ	ЛИРИЧЕСКИ ГЕРОЙ
Разпознаваме лирическият говорител чрез въпроса: „Кой говори в лирическата творба?“	Разпознаваме лирическият герой чрез въпроса: „За кого говори и кого изобразява лирическата творба?“
Лирическият говорител говори за лирическият герой или на лирическият герой, гледа на него от страни (<i>той, юнака на коня</i>) и не представя себе си в първо лице: <i>Вятър ечи, Балкан стене, сам юнак на коня...</i>	Във „Вятър ечи, Балкан стене“ на Чинтулов лирическият герой е онзи „сам юнак на коня“, който зове своите братя на оръжие и борба за свобода
Ако лирическият герой говори в първо лице и от свое име, въпросите „Кой говори в лирическата творба?“ и „За кого говори и кого изобразява лирическата творба?“ имат един и същ отговор, както е в Ботевото стихотворение „На прощаване в 1868 г.“: <i>...че станах ази хайдутин... ...бяло ми месо по скали... ...черни ми кърви в земята... ...ела ме, майко, прегърни... ...А аз ще либе прегърна... ...аз може млад да загина... Но... стига ми тая награда...</i>	

Лирическият герой е в центъра на художественото изображение – чрез него се изграждат идеята, посланието и въздействието на творбата. Той има и неповторимо индивидуални, и универсално обобщени черти. Разбира се, той изразява гледната точка на своя автор, но не съвпада с него, защото авторът е реална личност, а лирическият герой обитава един художествен свят.

и преди всичко – страстната защита на идеята за освобождението на българите чрез „революция народна, незабавна, отчаяна“ (в. „Знаме“, 1875 г.).

След избухването на Априлското въстание Ботев оглавява чета, която превзема австрийския параход „Радецки“ и принуждава капитана да спре кораба на българския бряг при Козлодуй. Там четниците коленичат, целуват рогната земя и се отправят към Враца с надеждата към тях да се присъединят множество въстаници. Това не се случва, четата остава сама и води няколко битки с черкезки потери. На 20 май 1876 г. Христо Ботев загива в бой във Врачанския Балкан. В наши дни в деня на смъртта му на 2 юни (по нов стил) се чества Денят на Ботев и на загиналите за свободата и независимостта на България.

Христо Ботев е автор на двадесет стихотворения и всички те са ненадминати шедеври в националната ни литература. Приживе той издава стихосбирка в съавторство със Стефан Стамболов – „Песни и стихотворения от Ботьова и Стамболова“ (1875). Стихотворението „На прощаване в 1868 г.“, публикувано за първи път във вестник „Дума на българските емигранти“, е поетическото завещание на великия поет революционер.

Христо Ботев и другарите му революционери Никола Славков и Иван Драсов, снимани през 1875 г. в Букурещ

Разграничението между автор и лирически герой е по-трудно, що се отнася до Ботевата поезия, тъй като фактите от житейската биография на автора се срещат с думите на великите му стихотворения. В „На прощаване в 1868 г.“ четем: „...*да каже нявга народът: / умря сиромаш за правда, / за правда и за свобода*“ – и наистина реалният човек, войводата Христо Ботев умира за правда и свобода на 20 май 1876 г. Така животът и творчеството се преплитат, но разликата между действителните събития и художествения език се запазва – като принципна разлика между реалността и поезията.

Пред майката лирическият герой разгръща **две картини на бъдещето** – картината на своята смърт в бой за свобода и картината на победата и възцаряването на свободата. И двете са въведени като еднакво възможни: „*Ако ти кажат, че ази / паднал съм с куршум пронизан...*“ – „*Ако ли, мале, майноле, / жив и здрав стигна до село, / жив и здрав с байряк във ръка...*“.

- **Смъртта.** Първата картина в съзнанието и в изповедта на лирическият герой е тази на смъртта. Краят настъпва далеч от близките, в бой, майката научава за него от думите на други хора. Картината на смъртта е изградена от въздействащи детайли – мъртвото тяло се е сляло с природата: „*бяло ми месо по скали, / по скали и по орляци, / черни ми кърви в земята...*“. Може би някъде са пушката и сабята, които братята може би ще открият и наследят; но преди всичко остават песента – „*моята песен юнашка*“, предсмъртните думи и предаването на завета към следващите хора.

- **Свободата.** Картината на победата и свободата идва като втора, след тази на смъртта. Докато в първата лирическият герой вижда само своя край („...*ази / паднал съм с куршум пронизан...*“), то във втората той вижда себе си сред победоносно множество от бунтовници – „...*лични юнаци, / напети в дрехи войнишки, / с левове златни на чело...*“. Той вижда бъдещето чрез възторга на освободения народ, изплетените венци и китки в чест на борците. Радостта на лирическият герой от срещата с любимата е неистова: „*А аз ще либе прегърна / с кървава ръка през рамо... // плачът му да спра с целувка, / сълзи му с уста да глътна...*“. И точно тук в творбата започва едно обещание, започва поетически разказ за красивото бъдеще, за едно мечтано „тогава“, който обаче веднага се прекъсва: „*Пък тогаз... майко, прощавай! / Ти, либе, не ме забравяй!*“. Мечтата спира, прекратена в многоточието, и героят се връща в настоящето, където битката, изпитанията и неясното бъдеще тепърва предстоят – и където: „*аз може млад да загина*“.

РЕЧНИК

Ази – аз

Прокуга – прокужгане, пропъждане, изгнание

'Га – когато

Нехрани-майка (нехранимайко) – безделник, негодник

Душманин – враг, противник

Нази – нас

Сичко – всичко

Сюрмашко – сиромашко

Майноле, майнольо – фолклорно обръщение към майката

Лични (юнаци) – красиви, прославени

Левове (златни на чело) – фигурки на лъв, закрепени към калпаците на четниците

Излянки пушки – старинни пушки с тънка дълга цев

Красно – красиво

Нявга – някога

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Каква е темата на Ботевото стихотворение „На прощаване в 1868 г.“?
2. С кой момент от биографията на Христо Ботев свързвате темата на произведението? Защо?
3. Какви чувства и мисли вълнуват героя в Ботевата творба?
4. Образите на смъртта и на победоносното завръщане са особено внушителни в „На прощаване в 1868 г.“. Какво внушават те и на какво се дължи тяхната сила?
5. Каква е ролята на майчиния образ в стихотворението?
6. Посочете най-силно въздействащите според вас стихове от текста. Защо избрахте тъкмо тях?
7. В края на творбата героят споделя своята надежда – сбъднала ли се е тя според вас? Обосновайте отговора си.

Ботев с братята си Стефан, Боян и Кирил

Вестник „Дума на българските емигранти“, бр. 2 от 25 юни 1871 г.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Творческа история: Стихотворението „На прощаване в 1868 г.“ е написано в Румъния по повод желанието на Ботев да премине Дунава с четата на Жельо войвода; но художественото внушение и посланието на творбата далеч надхвърлят конкретния повод за нейното написване.

Лирическият герой: Направил своя избор да поеме по пътя на борбата за свобода, той прави съкровена и развълнувана изповед пред майката, в която са изразени целият му светоглед, мотивите, целта и смисъла на неговото дело.

Смъртта и свободата: В „На прощаване в 1868 г.“ са разгърнати две въздействащи поетически картини на бъдещето – смъртта на героя с оръжие в ръка и мечтата за победа и свобода.

Емоционалният свят на героя и творбата: „На прощаване в 1868 г.“ е страстна защита на избора на човека да бъде свободен, дори с цената на саможертвата; силата на чувството определя и речевото поведение на лирическия герой – възклицанията, недоизказаностите, обратите в изразяването, контрастите в образността.

„На прощаване в 1868 г.“ – поетическо завещание: Стремещът на лирическия герой е неговото послание за борба, саможертва и свобода да стигне до хората; делото му да бъде продължено и увековечено от признанието на народа и историята: „... да каже нявга народът“.

Майката на поета Иванка Ботева

НЕМИЛИ-НЕДРАГИ

Иван Вазов

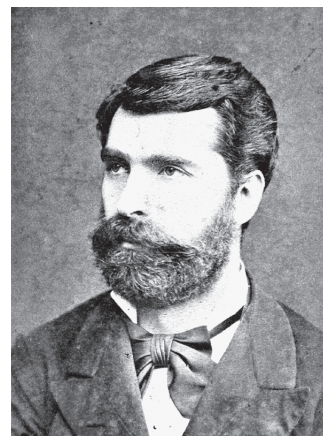
ИЗ „НЕМИЛИ-НЕДРАГИ“

I

Нощта беше влажна и мрачна и браилските улици пустееха. Студената декемврийска мъгла, която обикновено пада покрай бреговете на Дунава, се беше напластила в една от главните улици на града и задушаваше с отровния си дъх последните минавачи, които бързаха да се приберат у дома си. Мъжделивите фенери, що стърчаха на почтителни разстояния по двете срани на улицата, едвам прокарваха мътна и неопределена светлина през мъглата и като че още повече увеличаваха мрака. Всичките лавки и магазини бяха затворени вече; никаква светлина или шум не излизаше навън; понякога само се чуваха уединени кръсъци и псувни на някои закъснели картоиграчи в някое затворено казино.

Само едно малко, тясно, защитено с железни пръчки прозорче светеше още. Това прозорче беше равно със самата земя и откриваше съществуването на една будна кръчма, с каквито бяха богати по онова време браилските пиаци. Ако се приближеше някой до ниската врата на тая кръчма и надникнеше хубаво над нея, щеше да види благодарение на слабата виделина, дошла от един близък фенер, една вапсана дъска със следующия надпис: *Народна кръчма на Знаменосецът!* Такива чудновати надписи бяха на мода по онова време. Всяко кафене, държано от българин, имаше своята девиза; всяка кръчма, посещавана от българи, се гордееше с някакъв гръмлив или безсмислен надпис, над тая се четяха думите: *Български лев*; над оная названието: *Филип Тотю, храбрий Български войвода*; над третя думите: *Свободна България*, с три възклицателни. Но най-любопитни бяха лавките на тютюнджиите българи. Ето там една лавка с разтворена врата. Вътрешната страна, сиреч тая, която гледа сега към улицата, представлява един турчин с традиционната чалма на глава и с дълъг чибук в ръка. Минавачът не би се интересувал в това изображение от много обикновена и първобитна живопис, ако да не забележеше под коленете на турчина думите, раздраскани с гвоздей, вероятно от патриотина тютюнджия: *Долу тираните!* По-нататък, на другата тютюнджийска лавка с подобно изображение, нямаше тия думи, но затова едното око на добрия турчин бе изчовъркано. Други тютюнджия, вероятно по-патриот и по-разпален неприятел на турското племе, при турчина си заръчваше да изпишат и един хъш с гола сабя, който показваше вид, че се готви да заколи злополучния чалмоносец. Обикновено такива лавки биваха най-много посещавани от емигрантите и хъшовете. Съдържателите на тия лавки бяха въобще сѐ „народни“. „Народен“ се наричаше там всякой българин, избягал от въжето, от тъмницата или от насилието на турците, който имаше какво-годе състояние и помагаше по силата си на бедните и презрени останки от героическите чети на Хаджи Димитра и Филип Тотя. Всеки такъв „народен“ тютюнджия даваше на вяра тютюн на съотечествениците си, с блага надежда, че ще му се разплатят при по-добри времена; най-последно да му не платят – нищо няма: те са хъшове, бедни хора, казваше си той и се усмихваше.

– Бай Андо, я ми претегли още двацет и пет драма тютюн, па го запиши при другия – казваше един дрипав, неопран и едър хъш на „народния“ тютюнджия: – Чорбаджията – исках му тая заран пари, – но каза: утре ела. Той ми помага, не е лъжа; но ако ме излъже и утре, ще му разпукна главата на това куче...

Иван Вазов (1850 – 1921) е велик български писател, чието творчество стои не само в основата на българската литературна класика, но и в сърцевината на българската национална идентичност. Той е роден в Сопот в семейството на заможния търговец Минчо Вазов, а от майка си Съба, любознателна и будна жена, вероятно е наследил разказваческия си талант. През 1870 г. баща му го изпраща по търговски дела в Румъния, но там младежът се свързва с българската политическа емиграция – хъшовете, и се запознава с идеите на националноосвободителното движение.

След Освобождението Вазов прекарва известно време в Берковица и Пловдив, а по-късно живее и в Русия. От 1899 г. се установява в София, където се занимава главно с писателски труд, но е заемал и длъжността министър на образованието (1897 – 1899), бил е и депутат. До смъртта си през 1921 г. писателят създава много класически творби, в които е изобразен целият български исторически живот. Приживе Вазов се радва на всенародно признание и почит, а през 1920 г. парламентът го удостоява официално със званието „народен поет“, което е единствено по рода си в българската култура. Иван Вазов твори във всички литературни форми – поезия, проза, драматургия, пътеписи, публицистични и литературно-критически статии, като във всички тях създава ненадминати класически образци. Затова е наричан „Патриарх на българската литература“. Неговото обемно и разностранно творчество му отрежда мястото на най-проникновения летописец на българската национална съдба. Повестта „Немили-недраги“ е едно от

– Крумов! – казваше един друг хъш, като се обръщаше към един бакалин: – Займи ми два франка още.

– Ще ги изпукаш и тях; знам си аз стоката... На ти петдесет бана, па се пилей!... – казваше Крумов. Тогава беше патриотическо да се носят гръмки прякори. Имаше още Перунов, Асенов, Балкански, Левски, Гръмников, Планински и пр.

Но нека влезем в кръчмата, на която прозорчето светеше още през нощта.

Тая кръчма беше една дълбока изба, в която се слазваше по една стръмна и извита стълба. Една опушена и полуразбита лампа висеше на потона и осветляваше вътрешността.

Един топъл и задушлив въздух, сгъстен от кадежа на лампата и цигарите и от киселите изпарения на питиетата, пълнеше това подземие. На една страна, въз една висока усамотена и измокрена полица, стоеха йерархически наредени чашите и шулиците. На срещната стена бяха налепен няколко литографически картини, които представляваха боевете на Хаджи-Димитровата чета при Върбовка, при Караисен и клетвата, която прави същата чета на Дунавския бряг. Няма нужда да описваме подробностите на тия картини; те са разпространени по всичките кътове на отечеството ни и всеки от нас ги е гледал на времето с благоговение и възторг. Достойна за любопитството беше още една картина, изписана грубо, с ръка, залепена под горните три. На лявата ѝ страна беше изображено нещо като село. Из това село излязяха няколко селяне. Пред тия селяне вървеше един стар турчин с огромна гъжва, с едно блюдо на ръцете, в което като да стоеше пита хляб. Срещу тая буколическа група задаваше се друга една група, състояща от въоръжени человети, с бели хъшовски дрехи, с цървули и с калпаци, на които личеха малки левчета. В средата се издигаше един великан, който държеше висок червен байрак със словата „Свобода или смърт!“. Отдолу с едри неправилни букви се разказваше съдържанието на картината, представляваща посрещането, което направи един турски първенец на четата, не помня добре в кое село. Това разказване се свършваше с думите: *Да живее храбрият Странджа – знаменосец!*

Една дружина от шестима души, насядали на одърчето в дъното на избата, допълняше изгледа.

Те бяха всичките хъшове или почти хъшове. Най-старият от тях, който беше най-снажен, дълголик, сух, жълт с гъста черна брада, се беше изтегнал до стената и от време на време изпущаше един гъстък пушек из устата си. Той слушаше внимателно какво разказваше един от събеседниците му. Види се, че разговорът беше много интересен за него, защото сегиз-тогиз челото му, въз което личеха зарасли рани, се набърчаше отрицателно, или пък клюмваше утвърдително. Той често пресичаше говорещия, като викаше високо и кашляше:

– Не, не! При Саръ-яр убиха Тончо Тралалата, а не в селото, лъжеш, Македонски!...

Или:

– Той беше Иванчо Гърбата... Гърбата беше, дето удари Мишева с револвера... нарочно... аз знам, че нарочно той уби Мишева, проклетникът проклети!

– Право! И аз сега ми дохожда на ум... Черкезинът беше, а не Селвели Мустафа... Право, тъй е... видях го, кога падна. Имаш право, Македонски!...

Или:

най-известните произведения на Вазов. Той пише творбата си, докато живее в Пловдив, и тя излиза на части в списание „Наука“ през 1883 – 1884 г. „Немили-недраги“ принадлежи към една от големите теми във Вазовото творчество – българските националноосвободителни борби през 19. век – и е свързана с преживяното от самия автор. По-късно той си спомня: *„В Браила без средства, безпомощен, немил-недраг, слязох в един хотел, който се посещаваше от български хъшове. Тук, попаднах в тяхната среда, аз споделях братски техния живот, техните идеали и авантюри. Повечето пъти се хранех наедно с тях в подземната изба на Никола Странджата, знаменосец... Младият поет Бръчков съм аз. Всички други са също живи лица под измислени имена“.*

Местоположение на град Браила

– Аз го убих него, мръсника. Насмалко щях да изпусна знамето. Там ме раниха.

И той кашляше силно и се задавяше.

И после пак слушаше.

Оня, който разказваше, беше един висок мъж с дребно и надупчено от шарката лице, с дълги сиви мустаци и с лукави, дръзки очи. Той носеше едно огромно извехтяло и без копчета палто и громкото име Македонски. Никой не знаеше нищо от миналото му, преди да дойде от Влашко, освен това, че той бил войвода на някаква хайдушка чета в Македония. Може би тоя слух беше причината, дето той упражняваше осезателно влияние въз другарите си хъшове.

До него седеше турски друг един момък на възраст до трийсет години, комуто казваха Хаджият. Той имаше лице сухо, дългнесто, жълтеникаво, което се окончаваше с една остра брада без косми. По това лице ясно се виждаше изражението на уморяване и отслабване. Той наводжаше главата и дремливо я клатеше, като се сепваше, колчем старият прекъсваше Македонски, и се изкашляше.

До Хаджият седеше други млад човек с черно и нагърчено от преждвременна старост лице, бръснато. Той гледаше много внимателно в Македонски, който разказваше, като често и машинално правеше движение с ръката от устата към гърдите, като че гладеше космите на невидима брада. Той беше поп и беше участвувал в четата на Тотя. Сега беше хъш. А казваха му Попчето.

Не с по-малко любопитство и внимание слушаше и най-младият от всичките, почти лапак с фес. Той зяпаше в устата на разказвача и ловеше жадно всяка негова дума; а когато се обадеше и старият, вниманието му се преобръщаше на благоговение. Той впиваше вторачено очите си в жълтото и измахнато лице на стария хъш, гледаше как се свива набърченото му от рани и трудове чело. Това двайсетгодишно момче имаше всичките черти на невинността и ентузиазма. Син на един богат свищовски търговец, той беше зарязал тайно магазинята на баща си и с парахода беше пристигнал тази вечер. Защо? И той сам не знаеше. Той просто беше оставил бащината си магазиня, защото му беше омръзнало това тихо, сигурно и егоистично съществуване, което беше монотония. Мечтател, идеалист, ветреник – той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото. Като притурим, че той беше написал и напечатал тайно вече цяла патриотическа поема, ще разберем лесно защо беше забравил да вземе и пари за разноски.

Македонски, който случайно стоеше на пристанището тая вечер, съгледа го, запозна се с младия вагабонтин и го доведе да ношува у Странджата.

Очевидно разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците, що бяха нахлули в България преди три години. Старият инвалид се вълнуваше при възпоменанието на тия подвизи и героически нападения. Било, че настоящето му се вижда тежко и безславно, било, че чувствуваше охтиката в гърдите си, която се заявяваше в чести и раздразвени кашляния, той се сърдеше от най-малката невярност в разказа на другаря си, викаше и гневно се мусеше.

Тоя бледолик, болнав, сух като скелет човек беше Странджата, знаменосецът. Същият, който беше изписан на картината.

Той сега държеше тая кръчма.

Ето защо младото момче гледаше на него с такова страхопочитание.

РЕЧНИК (към I глава)

Виделина – светлина

Вапсана (вапцана) – боядисана

Девиза – девиз

Третя – трета

Чибук – вид лула

Сѐ – все

Заран – сутрин

Драм – старинна мярка за тежина

Займи ми – заеми ми, дай ми заем

Франк – френска парична единица

Бан – румънска гребна монета, стотинка

Потон – таван

Кагеж – пушек, гум

Йерархически наредени – подредени по големина или значимост

Шулци – керамични съдове за вино или ракия

Литография – отпечатък на изображение чрез използване на варовиков камък

Гъжва – платно за увиране около главата; чалма

Буколическа – идеализираща селския живот

Чловеци – човеци

Лъвчета – лъвчета

Представляюща – представяща

Одър – дървен креват, легло

Сегиз-тогиз – понякога, от време на време

Въз – върху

Окончаваше – завършваше

Навождаше – навеждаше

Лапак – хлапак

Измахнато (лице) – слабо, изпито лице

Магазия – магазин, склад

Монотония – еднакъв, равен звук; *прен.* отегчително, еднообразно съществуване

Ветреник – вятърничав човек; мечтател

Вагабонтин – безделник, скитник

Охтика – туберкулоза, тежко белодробно заболяване

II

Когато Македонски свърши разказа си, трима от другарите бяха вече задрямали на местата си и хъркаха доволно громко. Странджата постоя няколко време замислен над това, що беше се хоратило, стана прав, свали съдраното и омацано сетре, измъкна отзад из червения пояс, който запасваше окъсаните му и запятнени панталони, един голям револвер и го окачи на гвоздеа на стената. После слезна от одърчето, което му причини няколко нови и кресливи изкашлювания, отиде пред картината на посрещането с хляб-сол, спря се, погледна я горделиво, захлупи голямото гърне с виното, духна лампата и се върна на одърчето да легне. В туй време бяха легнали вече наред до другите троица Спиро Македонски и Свищовчето. Настана свършен мрак в избата.

Скоро концертът, устроен от тримата заспали, се усили още повече от гръмогласното хъркане и от пискливо гърдно свирене на Странджата. Сънят успокояваше поне навреме тия измъчени от бедността същества; тия хлътнаха от бдения и невъздържание очи; тия недояли корми, тия отслабнали и обелени от скитане крака. Утрешният ден беше начало на нови нужди, на нови борби с живота за тия бедни и пренебрегнати сега поборници. Душата им щеше изново да се трови пред вида на богатствата и великолепието, които на всяка стъпка им се мяркаха в хубавия румънски град. Докога ще се продължава това съществуване? Какво ще правят в тая чужда земя? Кога ще видят своите семейства, своите семейства, своите мили съпруги, своите стари майки? България беше затворена за тях. Румъния им даваше гостоприемство, но гостоприемството, което дава пустият морски бряг на изхвърлените от бурите мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред обществото, но бяха в пустиня.

Къщата, магазините, кесииите, сърцата бяха затворени за тях. Живееха само с подавания на други, почти като тях бедни. И то не винаги. Гладните дни през всяка седмица идеха на чредата си редовно, неизбежно, фатално. Да, работеха понякога с надница за няколко гроша, колкото за хляба. Но и то не беше всякога. Малцина можаха да се заловят за някоя, ако и скромна, но сигурна търговийка. Имаше няколко хлебари, няколко кръчмари или други малки търговци хъшове. Но за голямата маса бежанци, която постоянно се умножаваше, нямаше поминък. А зимите бяха студени, а кълките трепереха, а червата куркаха. Един студент от руски университет, наскоро изгонен от България, беше си купил един дръглив кон с мях и ходеше из браилските улици да продава дунавска вода. Двама учители, избягали от Диарбекир, продаваха лимонада на площада. Но скоро се лишиха от това предприятие, като не можеха да заплащат тежката такса за правопродаване, наложена от градското управление. Прочее, гладът и бедността простираха отвсякъде ръце към тия нещастници.

Оставаха им две неща да изберат, за да не умрат от глад. Или да се втурнат с оръжие в България и да умрат в Стара планина или на въжето, или да крадат. Но Тотю вече почиваше на лаврите си. Панайот благоденствуваше в Сърбия, а Хаджи Димитър отдавна беше умрял на Бузлуджа. Знаеха това само няколко селяни и орлите. Оставаше второто средство: да крадат. Но всяка влашка тъмница беше вече населена с по няколко юнаци. Балканските орли стояха в клетка. Героите бяха сега кокошкари. Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава. Да, защото тия нечисти дрипи,

**ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ
(към I глава)**

1. Каква е ролята на пейзажното описание в началото на глава I на „Немили-недраги“?
2. Как хъшовете в Румъния изразяват патриотизма си? Обърнете внимание на нагписите на кръчмите, изображенията на тютюнджийниците и избраните от българите прякори в началото на главата.
3. Какво е отношението на повествователя към нагписите, изображенията и прякорите?
4. Какво внушава описанието на предметната обстановка в кръчмата на Странджата?
5. За какво говорят хъшовете? Кое е това, което най-много ги вълнува?
6. Странджата е бил знаменосец в четата на Филип Тотю. Прочетете самостоятелно историята на четите през 1867 – 1868 г. и я разкажете в клас.
7. Как повествователят въвежда Странджата, Македонски, Хаджият, Попчето, току-що пристигналия син на свищовски търговец?

„Само едно малко, тясно, защитено с железни пръчки прозорче светеше още...“

що висяха по снагата на тия нещастници, това беше славата: най-високата слава, защото беше непризната и окаляна от презрението. И те ходеха често на брега на Дунава и гледаха зелените хълми на България. На, тя е там, усмихва им се, вика ги, говори им, показва им небето си, показва им огнищата им, възпоминанията им, мечтите им... Дунавът величествено и тихо се синее между тях и нея, като една бара. Една крачка само – и в нея са; един вик само – ще ги чуе. Как е близко и как е далеко! О, Българийо, никога не си тъй мила, както кога сме въвн от тебе! Никога не си ни тъй необходима, както когато те изгубим безнадеждно!...

Бръчков, и той спеше. В ума му се вълнуваха разни странни и фантастически образи. Разказът за подвизите на четите приимаха сега форма и плът пред него. Той гледа Странджата, като дига знамето си в Балкана и вика: момци, дръжте се! Ту Спира Македонски, като запала турската плевня и разсича надве един турчин и една кадъна. А Балканът се люлее, горите шумят, ветровете духат и пушки гърмят из буките. Ето там една глава с левски калпак подаде се иззад бука и се скри. Чу се гръм после друг гръм, още един гръм, много гърмежи и цялата гора букашка ехти и стене... А сърцето тупа, тупа, та ще се пукне! Ето Хаджи Димитър се подава също такъв, какъвто го има на картините. Той държи меч в ръката си, търчи пред дружината си. Къде търчи толкова страшен и хубав?... Изведнъж гръм се чу... Той пада... кръв облива го... После дим, после облаци и всичката чета става на духове и хвърчи, хвърчи из небето и всичко изчезва.

Когато се разбуди на заранта, той стоя няколко секунди замаян, доде да се опомни. Той видя, че не е в Балкана: на одърчето имаше само двама да спят още. Странджата беше станал най-рано, беше отворил вратата на избата, беше измел и турил кафеничето в огъня. Револвера го нямаше вече на стената. Македонски се разхождаше с едри крачки из кръчмата и пушеше. Той беше хвърлил две ракии на кредит у стария знаменосец.

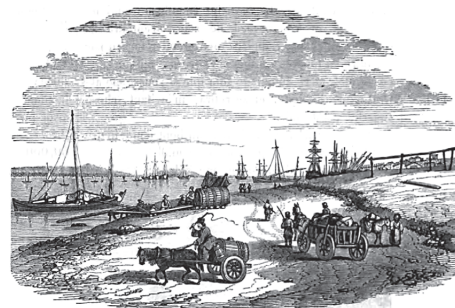
– Бръчков – каза той, като се приближи. – Ставай да идем да пием кафе у Ламбри. Но тоя фес да го хвърлиш или по-добре харижи го на Странджата.

Бръчков стана, набързо се уми, стегна и излезе из избата, като прие в замяна на феса си една вета и износена капела, що Странджата извади из една ракла.

Излязоха на улицата, по която вече гърмяха каляските и файтоните и сновяха многочислените утринни минавачи. Влязоха в едно широко и пълно с дим и пара кафене. Из пръв път то поразяваше погледа с безбройните, окачени по стените картини, които представляваха всичките доста забележителни сблъсквания и случки от елинското въстание и от подвизите на българските чети. На най-личното място висеше кадрото на гръцкия цар и царицата и образът на Раковски. Нищо по-особено нямаше тука. Когато си пиеха кафето, двамата приятели бидоха наобиколени от неколцина човеци с вагабонтски изглед, прилични на гръцки паликарета. Бяха хъшове оцивилизовани. Разговорът се захвана с новините от България и се свърши с игра на карти. Бръчков, очарован, че направи познанство изведнаж с толкова българи в тая чужда земя, прие предложението на Македонски да поиграят на скамбил по на един франк. Бръчков беше доста изкусен в тая игра и спечели няколко пъти наред франковете на Македонски, които той държеше вероятно в джеба си. Македонски се ядосваше, псуваше по влашки злата си чест и Мит-

РЕЧНИК (към II глава)

- Громко** – гръмко
Хоратя – приказвам
Сетре – късо мъжко палто
Запятнени (панталони) – панталони с петна по тях
Изкашлювания – изкашляния
Мореходци – мореплаватели
На чредата си – по реда си
Правопродаване – право на извършване на продажби (лиценз)
Кокоскари – крадци на гребно
Пролетариат – безимотните, най-бедните в обществото
Възпоминания – спомени
Бара – малка река, вага
Приимаха – приемаха
Кадъна – мюсюлманка; ханъма
Букашка (гора) – букова (гора)
Доде – докато, горде
Харизвам – давам, подгарявам
Капела – шапка с периферия
Елинско – гръцко
Кагро – снимка
Паликаре – гръцки войник
Скамбил – вид игра на карти
Пришъпна – прошепна
Като размещаше книгите – (тук) като размесваше картите
Наполеон – златна монета
Връз – връху

Пристанището в Браила, литография от втората половина на 19. век

хад паша и удряше силно картите по масата, които не му вървяха.

Хаджият се приближи до ухото на Бръчков и му пришъгна:

– Недей игра с Македонски, ще те обере.

Бръчков клюмна с главата си и продължи с още по-голяма съсредоточеност да играе.

– Но ти не туряш парите на масата... единайсет франка стават вече имам да взимам – каза Бръчков на Македонски.

– Готови са бе, брате, слава богу, честен човек съм – отговори Македонски, като размещаше книгите.

Изведнаж играта доби друго направление. На Македонски провървя. Бръчков се ожесточаваше. Македонски се чудеше как му идат така книгите. Скоро Македонски си очисти дълга и хвана да печели.

Хаджият гледаше със съжаление на Бръčkкова.

Бръчков продължаваше да играе. Той хвана да се поти, защото вече два наполеона му хвъркнаха. Остаяха му всичко пет франка и той ги положи всичките из един път. Македонски ги спечели. Бръчков остана без ни една пара. Македонски погледна стенния часовник и каза:

– Единайсет часът! Да обядваме!

– Ами аз нямам нищо сега! – каза смаян Бръчков.

– Ще те гостя, не се бой! Щото е мое, то е и твое. Тука, във Влашко, работите така отиват. Няма да те оставим. Тука е чуждо място.

Тоя човек упражняваше едно странно влияние връз Бръčkкова. Тоя уверен, насмешлив, лукав поглед, съединен с изражението на безгрижността към живота, замая Бръčkкова и той машинално тръгна подир Македонски и Хаджият.

III

Завърнаха се в кръчмата на Знаменосеца. Странджата беше сготвил вече обяда за обикновените си посетители хъшове: тенджерата с фасула, свалена от огън, изпущаше топла пара. Очакваха се само гостите. Скоро те хванаха да дохождат по един, по двама и дългнестата маса наред кръчмата се заобиколи от изгладнели хора, които с лъжица в ръцете нетърпеливо чакаха да им напълни Странджата блюдата. Бяха там и всичките снощни нам познайници. Скоро обяда се почна шумно, устните засърбаха, устата загвачиха, гърлата загълтаха. Разговорите станаха оживени и разнообразни. Приказваха за политиката, за снощното строшаване касата на един богат търговец, за „народните изедници“, за пристигналия богат турчин от Мачин, който трябва да се премахне, за по-ланските битки в полетата на България и за скъперничеството на чорбаджиите. Всичките, с изключение Бръčkкова, зимаха живо участие в тия важни разговори. Когато гаврътнаха по няколко чаши от киселото евтино вино на Странджата, очите пламнаха и думите станаха побуйни. Псувните зачестиха и заканванията се заповтаряха. Гърмяха въз известен богаташ българин, пресичаха се, раздражаваха се.

– Аз това дебело шкембе, ако го не разпоря като един надут мях, да не ме викат Станчо Дерибеят – викаше един едър момък, като дъвчеше бързо и ожесточено.

– Проклетникът проклети! Не дава счупен бан... остави ни да мрем от глад... ще го изкърмуша, ако ми падне на ръце – викаше друг един чер брадат господин, като държеше застрашително набодката си.

– Чувате ли? Тия чорбаджии се хранят с потта на сиромасите...

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ (към II глава)

1. Как повествователят характеризира живота на хъшовете в глава II на „Немили-недраги“?

2. Какво е България за хъшовете? Как повествователят изразява техните чувства към изгубената родина?

3. Проследете мотива за четата на Хаджи Димитър в глава II. Съпоставете думите на повествователя „...а Хаджи Димитър отдавна беше умрял на Бузлуджа. Знаеха това само няколко селяни и орлите“ със съня на младеж Бръчков.

4. Каква е ролята на описанието на предметната обстановка в кафенето на Ламбри?

5. Как оценявате поведението на Македонски при играта на карти в кафенето на Ламбри?

6. По какъв начин в глава II на „Немили-недраги“ се съчетават героичното и негероичното, бунтовното и „кокошкарското“ в живота на хъшовете?

Димитър Тодоров – Димитрото, известен хъш и Ботев четник, вероятен първообраз на героя от „Немили-недраги“

Аз казвам, че преди да изтребим турците, трябва да изколим тях... няма друго спасение – викаше третият, който беше върл читател на „Свобода“.

– Я го виж – пресече го един друг, – работи, господине, поизпоти се малко, па тогава викай против другите... Като че чорбаджиите за това печелят пари, за да ги изтърсят в пазвата на Петка Мравката!

Петко Мравката се обърна учудено към лицето, което смееше да хвърли тия думи в лицето му.

После каза запалено:

– Аз съм работил и съм се потил в Балкана; аз съм заслужил на народа и съм лял кръв; а тебе да видим... ти тогава продаваше куврици.

Но първият кипна и като изпи чашата си до дъно, каза:

– Дали съм продавал куврици, то аз зная. То не е твоя работа. Но ако искаш, да ти покажа раните си на крака... Не си само ти ходил на бой; но хората не реват като тебе...

Няколко гласа извикаха:

– Димитро! Мълчи! Мравката има право... Чорбаджиите са предатели и изедници!

– Всичките да ги изколим! – отвърнаха други.

– Долу чорбаджиите! Да живее народът!

– Да живее комуната! – изрева Спиро Македонски и удари силно с юмрука си по масата.

По онова време комуната беше нещо ново и затова на мода.

А между това чашите с евтино вино бяха в постоянно движение. Мълвата се увеличаваше. Двама души, които стояха до защитника на чорбаджиите, бяха успели вече от дума на дума, от рязкост на рязкост да се хванат за косите и се давчаха. „Предател! Шпионин!“ – чуваха се викове из борбата. Духът за борба зарази и останалата част от обществото. Едни се застъпиха за Димитрото, който реवेशе като опушнат, другите повечето изявяваха негодуванието си против него. Всичките се струпаха.

– Навън! Навън! – викаха много гласове.

– Навън чорбаджийският приятел! – повториха други и няколко жилести ръце подемнаха омаломощения Димитро, за да го сложат на стълбата, сиреч да го изпратят из вратата.

– Ще пушна: пусни ме! – изкрещя Димитрото, като измъкна револвера си.

Това смущение щеше да има по-печална сетнина, ако Странджата да се не бе намесил.

– Стойте! Оставете Димитрото! – викаше той, като разтика освирепелите хъшове.

– Той е мекере! – извика Мравката.

– Не е! – каза Странджата.

– Не е? А какъв е?

– Народен, като вас. Аз го видях в битката... юнак е, нямате право...

– Странджа! – изръмжа Хаджият. – Дето ще се каже, ние сме криви, а той е прав... Ние, разбираш ли? Не щем съдия!

– И вие сте прави, защото сте бедни и презрени страдалци, както съм и аз... и имате право да се сърдите.

Тия думи задоволиха за една минута поразсърдените гости.

– Да живее Странджата, храбрият наш знаменосец! – извика Македонски, като взе чашата си.

РЕЧНИК (към III глава)

Длъгнеста – дълга, издължена

Загвачиха – загъвкаха

Раздражаваха се – раздразваха се, ядосваха се

Изкърмуша – изтърбуша

Набогка – вилица

Куврици – гевреци, краваи

Комуна – 1. общност от хора, които водят съвместен живот; 2. Парижка комуна – революционно правителство в Париж от 18 март до 28 май 1871 г.

Давчаха се – биеха се

Опушнат – застрелян

Ще пушна – ще стрелям

Мекере – мазник, подлизурко, подлец

Вазу – вас

Бари (барем) – поне

Чини ми се – струва ми се

Самоотвержение – себеотрицание

Нему – на него

Въплощение – въплъщение

Зема – взе

Потон – таван

Гаче – като че ли

Душник – отгушник

Стентор – един от героите на древногръцкия поет Омир в „Илиада“, чийто глас бил „силен като гласа на петдесет дружи мъже“

Отрадно – радостно, приятно, спокойно

Влах, Влашко, Влашко – навсякъде в текста гумите означават *румънец, румънско, Румъния*

Цилиндър – висока твърда мъжка шапка с цилиндрична форма

Волентип – доброволец

Фамилиарно – интимно, безцеремонно, свойски

Коткам – привличам, лаская

А пропос (апропо) – Впрочем, тъкмо, между другото

Касе се – отнася се

Воиникова грама – Добри Воиников (1833 – 1878) – виден български възрожденски драматург

Поврага – по дяволите

Мяза – прилича

– Да живее! – обадиха се всички. – Да се чуکنем.

И чашите зачаткаха. Странджата дойде в умиление и като вдигна чашата си с разтреперена ръка, каза развълнувано:

– Благодаря ви, братя мили, за честта. Няма по-голяма радост за мене, стар хъш, отколкото да се намирам между вази, свои братя. Нашите славни битки в отечество България ги помни народът... Те разбудиха народа и му вляха в сърцето желание за свобода и за правда. Но ще кажете: днес кой ни зачита? Кой ни признава? Мирувайте! Ние сме човеци, ние сме българи, ние изпълнихме нашата света длъжност към отечеството. Нищо повече. Какво ни трябва друго? Пари ли? Пари не щем, за пари не сме проливали кръвта си, защото е по-скъпа от всичките пари на влашките богаташи... Имот ли искаме, или къщи? Та ние зарязахме нашия имот и къщи доброволно. Ние нямаме потреба от имоти. Ние се жертвуваме за свободата на България и ако найдем отплата, то тя ще бъде: освобождението на България, ни повече, ни по-малко. Наистина, мъчно е за вас да гладувате и да се скитате немили-недраги по чуждите места, мъчно е и за мене със старите кокали и с болните гърди да върша тия работи, аз, дето едно време носех левското знаме, ази, храбрият Странджа, тая ръка сега държи лъжицата! Станахме баби... Ах, братя мили!...

Всичките станаха прави и мълчаха.

Странджата пак вдигна чашата и продължи:

– Братя, няма защо да жалим. Ако ние тука сме скитници и голтаци, в България нашите бедни братя са хилядо пъти по-зле. Там турците глобят, събличат, убиват, позорят и народът пици кански в робството и няма какво да стори. Ние сме поне свободни. А като имаме свободата, имаме всичко. Не трябва да се отчайваме. Додето имаме ръце и крака, и кръв в жилите си, и огън в сърцата си, нашето отечество все има нужда от нас. Ако не днес, то утре ще удари пак часът. Ние трябва пак да сме готови – аз със старите си кости пак ще взема байряка, бари още един път да го издигна в Балкана, па тогава да умра. Можем още дълго време да страдаме, може още много да чакаме, да гнием и да умираме по влашките полета, но няма нищо. Народ без жертви не е народ. България има цял народ от роби, нека има и няколко мъченици днес, а хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума, да бъдеш мъченик. Ама ние сме били тия мъченици, нека! Колкото ги повече има, толкова по-добро за България. Но, да свърша. Мен все ми се чини, че работите ще се променят: скоро ще се размири политиката и нашите ръце не ще останат празни, и нашите сърца ще затуптят и ще викнем: смърт или свобода. И ще умрем със слава и в борба, и няма да издъхнем като кучета по тия улици. Ще се бием още, братя мили! Ще се бием за свободата на България! Да живей България!...

Един страшен и възторжен вик повтори най-последните думи на знаменосеца. Кръчмата ечна от тоя вик. На всички очите бяха пламнали, светеха с пламъка на чистия патриотизъм, сиреч на самоотвержението. Чашите се изново наляха. Едно внезапно разбуждане на духовете и сърцата се забележи. Всичките тия лица, одеде груби и свирепи, изведнаж се обляха с някакво изражение на благородство и решителност. Минувачите, които чуха тоя грамаден вик „Да живей България“, се спряха и се натрупаха пред вратата и впиваха любопитно погледите си в мрака на кръчмата. Бръчков цял трепереше от умиление и възторг. Нему се искаше да прегърне тия странни хора, които тъй страшно го привличаха със своята отвратителност и гордост. Той видя в тия хора въплотение на една висока мисъл.

Изщукна ми из ума – изчезна ми от ума, излезе ми от ума
Кога допагнахте? – Кога дойдохте? Кога пристигнахте?
Ами го оскубах – ами го ограбих, взех му парите
Мукански – румънски, влашки
Нервически – нервни, чувствителни

Сториха му се, че това са висши същества, родени за страдания, за борба и за слава – не като другите смъртни. Даже Македонски, на когото му беше криво от тая заран, му се стори сега човек благороден, човек голям. А думите на Странджата, силни и трогателни, още ехтяха на уште му. Той зема чашата и сред минутната тишина, що се въдвори, извика със своя ясен и звънлив глас:

– Юнаци! Да живеят храбрият Странджа!

– Да живеят! – извикаха всички.

– Да вдигнем Знаменосеца, да го вдигнем! – И няколко жилести ръце повдигнаха нагоре развълнувания и трогнат стар знаменосец. Очите на Бръчкова светеха, бузите пламтяха, цялото му тяло се тресеше от възторг. Наздравецата, що пи тъй ненадейно, направи да обърнат на него внимание. Всичките го изгледаха и му се учудиха. Той им стана симпатичен. Странджата му хвърли няколко погледа, пълни с чувство.

Изведнаж Македонски издигна чашата и каза декламаторски:

– Господа, Бръчков е пристигнал снощи от Турцията, защото неговото благородно сърце не може да търпи повече тиранията на нашите петвековни неприятели. Той дойде при нас, та с нас заедно да дели залъка, глада и страданията. Той направи като нас. Той е наш брат и достоен син на майка България. И тъй, аз пия за най-младия ни другар Бръчкова: да живеят Бръчкови!

– Да живеят! – отзоваха се всичките гръмогласно.

– Да живеят българската младеж! Да го вдигнем! Да го вдигнем! – и десетина ръце издигнаха смутения и разтревожен Бръчков до потона.

Това обстоятелство беше, тъй да се каже, кръщението на Бръчкова в хъшовството.

Велики чувства на възпоминания се разбудиха сега в душите на сподвижниците Хаджи Димитрови, Тотюви, Панайотови. Трябваше тия силни вълнения да намерят един изход, за да се излеят из стеснените и разтупани гърди на юнаците.

И гръмна песента:

„Тръба звучи, Балкан стене...“

Мъжките звукове на тая народна песен (както се наричаха тогава всичките патриотически песни, що тайнствено и с ръкопис се разнасяха и пееха из цяла България) изпълниха кръчмата, излязоха на улицата, прескочиха по-нататък. Гаче тесният изход на тая подземна изба беше душник на някоя тайна пещера, из която излизаша демоническите гласове на някои Стентори. Стана една голяма навалица пред входа на кръчмата, която се увеличаваше на всяка минута. А дружината продължаваше да пее с въодушевление. Сам Странджата пригласяше прав на песента и когато се запя стихът: „ах, любезно отечество, за теб ще се бия!“ – той дойде в извънредно вълнение, очите му се наляха с кръв и той побара револвера, който беше на гърба му. Когато песента се изкара до последния си куплет, дружината пак насяда на столовете си. Лицата станаха спокойни. Едно отраднo и утешително чувство подеждава като сладък балсам въз душевните рани на скитниците.

Множеството се разотиде, а по дъното на избата стигнаха думите на някои от зрителите власи:

– Българите беди! – А това значеше: пияни българи.

Отгоре от стълбите се зададе един бледолик момък, облечен доволно изящно, с цилиндър и бастун.

– А! Владиков! – извикаха хъшовете.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ (към III глава)

1. Разделете глава III от „Немили-негради“ на епизоди. Каква е разликата между епизодите? В кой момент рязко се променят настроението и внушението на текста?

2. Защо речта на Странджата е толкова въздействаща? В какво се изразява нейната нравствена и емоционална сила?

3. Какво научавате за хъшовете от думите на Странджата: „Народ без жертви не е народ. България има цял народ от роби, нека има и няколко мъченици днес, а хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума, да бъдеш мъченик. Ама ние сме били тия мъченици, нека!“ . Отнасят ли се те според вас и за наше време? Защо?

4. Какво означава „народни песни“ според повествователя в глава III? Припомнете си значението на „народен“ и „народни“, както то е обяснено и в глава I. А за коя вече позната за нас творба напомня началният стих на „народната“ песен „Тръба звучи, Балкан стене...“?

5. Как е извършен преходът от величавото и трагичното към смешното в глава III?

6. По какво подготовката на хъшовете за представлението на „Изгубена Станка“ ви напомня за вече познатата ви глава „Представлението“ от Вазовата творба „Под игото“?

7. Какви черти от характера си проявява всеки от хъшовете при обсъждането на бъдещото театрално представление?

Владиков, едновременно волентир в българската легия, събрана от Раковски в Белград, после хъш в Панайотовата чета, която се лута из Стара планина, и дълго време скитник по влашките градища, беше сега учител в българското училище в града.

– Добра ви веселба, момци – каза засмяно и фамилиарно Владиков и сложи лъскавия си цилиндър на масата, цяла измокрена с вино. – И тоя път шапката ми не ще да излезе безнаказано из твоята кръчма, Странджа. Е, как си – коткаш ли момчетата? Абе, à propos, знаете ли защо ида?

– За да те почерпим и тебе една чаша – каза Македонски, като му наля.

– Хай, наздраве. Но аз за друго ида. Искаме да дадем до друга неделя в училището представление. Кой от вас иска да вземе роля?

– С някаква народна цел ли? Ако е така, аз взимам участие – каза Хаджият.

– С народна цел и с пренародна даже – касеа се... да съберем една достатъчна сума за разноски по човека... – Владиков се озърна важно и предпазливо – за човека, когото ще ги изпратим да убие султана – завърши той съвсем ниско. После шепнешком им обясни великото значение, което би имало такова произшествие за българската революция.

– Прието, всички ще играем.

– Аз вземам роля, но ако играя царя – каза Македонски, който беше играл вече ролята на някой цар не знам в каква Войникова драма. Нему му се искаше пак да почувствува трепета и очарованието на царското величие.

– Аз ще играя войводата пък – каза скромно Мравката, – нали има войвода в представлението?

– Няма ни цар, ни войвода: драмата е „Изгубена Станка“.

– Поврага ти изгубената Станка и пропадналата Лалка! Аз в такива бабешки игри участие не вземам! – разкрещя се Македонски, който пръв път чуваше за такава драма.

– Ти ще играеш Желю, хайдутина.

– А? Има ли хайдутин?

– Има и кръвопролитие, боеве, гърмежи...

– Каквото аз обичам – каза Македонски, като си засука кръвожадно левия си мустак.

– Ти, Хаджи, ще играеш Татарчето.

– Нека бъде – каза Хаджият. – Аз в „Стоян войвода“ бях арапин, сега ще съм татарин. Печеля пак.

– А ти, Мравка... тебе да ти дам... кое искаш ти?

– На мене дайте нещо като команда да бъда – каза скромно Мравката.

– Тебе ще те направим бабичката, защото си гърбавичък и нисичък. Па и гласът ти мяза... Не ме гледай такъв... ролята на бабичката е най-първата. Аз ще играя стареца. Ти, Димитро, земи Йова, а ти, Недов – Василия, а вие пък останалите – второстепенни и малки роли...

– Ами Станка кой ще бъде? – попита внезапно Странджата, който беше в течението на българската драматическа литература.

– Станка?

– Да, Станка, момата...

– Как? Има ли и мома? – попита кръвожадният Македонски.

– Действително – каза Владиков, като се замисли, – изшукна ми из ума най-главното. И после, като изгледа дружината, прибави:

Борис Ангелушев – „Немили-недраги“, 60-те години на 20. век

– Нея някой мъж да я играе, някой по-млад като...

Учителят се пресекна, като гледаше в Бръчкова. Той не се познаваше с Бръчкова.

Лицето на Бръчков цяло пламна в огън.

– Ах, не се сетих одеве... да ви запозная – каза бързо Македонски. – Бръчков, Владиков.

– Как, ти да не си поетът? – попита зачудено Владиков, като протегна и стисна за ръка Бръчкова. – Аз съм чел вашите поеми... нали са ваши?

Бръчков още повече се изчерви и смутено избърбора:

– Мои, а, нищо не са...

– Радвам се, радвам се, че се запознахме. Кога допаднахте?

– Снощи е пристигнал – пое Македонски – от Турция и макар да не иде от балканските усои, както ние, а от магазина на баща си, той е славен хъш. Той е вече наш приятел, на всички ни... Поет, а? Майки, не знаях тази заран, ами го оскубах... – прибави той, като съдвка думите си. – Но сè едно, няма да го оставим.

Владиков подзе:

– И тъй, г. Бръчков приема ли ролята на Станка? Тука жена не би се намерила да играе...

– Приемам с благодарение, макар че не съм мома – отговори Бръчков.

– Нищо. Като те накичим и попременим, няма да те познае никой. Ще позамажем с малко белило черните косъмци под носа ти и работата е свършена.

– Ба, може и тъй – каза Македонски, – какви му са мустациите? Мъх. Няма нищо от толкова. Лани помниш? Гицата наш стана Райна Княгиня с мустаки като на пъдар, но пак мина за Райна. Тия работи се не гледат в театро.

Бръчков, който се беше за кратко замислил, се изсмя.

– Защо се смеете?

– Знаете ли – каза той, като се почеса в тила примижка: – Мисля за целта на това представление. Наистина грандиозна цел.

– Друга не е, вярвай – каза Владиков.

– И ако се сполучи всичко докрай – каза Бръчков – и сумата, която съберем от представлението, постигне назначението си, историята донявга праведно ще може да каже, че изгубена Станка е убила султан Азиса. Не е ли тъй?

– Та отде знаеш? Може и да го каже това историята... тя толкова чудесни работи ни разказва, щото нищо за невярване няма. Големите работи са ставали от малки причини... и тая изба може да разтрепере цяла империя, но наистина и аз си мисля, какво ли ще да бъде?

Странджата се приближи до учителя.

– А мене забрави – каза той, като желаше да бъде участник във великото дело...

– Ти? И ти искаш? Тогава ти ще си на бюфета... само че и за тебе трябва костюм... с тоя омазан кожух, мукански, не бива... па тия две дълбоки резки от сабя на бузата ти ще причинят припадък на някои нервически госпожи... Аз, бедни мой Странджа, по бих желал да те видя сред Стара планина, със знамето, там е твоята сцена...

Още от нея вечер се раздадоха всекому ролите и подир една неделя се почнаха всяка вечер репетициите. На другата неделя трупата беше се приготвила вече и обявленията се залепиха по улиците.

А султан Абдул Азис нищо още не знаеше за това.

Браила от времето на хъшовете, стара пощенска картичка

V

Две недели се минаха. Македонски изчезна нанякъде, без да се обади. Бръчков, който съществуваше чрез странното милосърдие на Македонски, остана из един път без средства и изложен на тая най-първа и най-жестока нужда – гладът. Пръв път, откак тъй леко беше оставил бащиния си дом, той почувствува всичката неприятност на новата си кариера, която отдалече се представяше тъй любопитна и пленителна за една млада луда глава. Два-три дена той яде на вяра у Странджата, както и Хаджият, както и Попчето, но Странджата изведнъж го свали болестта на легло и Бръчков, и Хаджият, и Попчето останаха гладни. Огнището загасна, дето весело къркаше бобът; съдовете, шулците, чашите, немити и без ред, лежаха повалени по лавицата и дебел пласт прах ги покриваше вече. Разстройството и запустението царуваха вече в кръчмата, тъй шумна и многолюдна преди няколко време. Хаджият отиде да иска пари от някой си богаташ, както той казваше, и вече се не върна. Види се, че не беше успял нищо. Попчето го чака, сиреч гладува два дена в кръчмата, и се изгуби, за да търси щастие. Остана само Бръчков. Той се реши да гледа Странджата. Не можеше да остави тая юнашка душа – не без средства – той нямаше средства, – а без нравствено подкрепление. Странджата, който само кашляше упорито и пъшкаше, не искаше, нито можеше да кусне нещо. Това отсъствие на охота у болния беше почти една радост за Бръчков, който, като пренасяше стоически гладът, не би могъл да гледа без мъка гладуването на умирация. И действително, лицето на Странджата от ден на ден се измахваше и добиваше смъртна бледност; очите му, избистрени и необикновено лъскави, хлътнаха ужасно, а вехтите рани по бузата му посиняха, а после потъмняха. Странджата, който беше във всичкото си съзнание, виждаше тая преданост на Бръчкова и няколко скудни сълзи течаха из очите му. Той често приказваше на Бръчкова. А приказваше само за битките в Стара планина. Спомените за тия юнашки дни правеха го да му поолекне. Той познаваше, че няма да го бъде, но търпеше гордо и чакаше смъртта като своя гостенка. Беше неутешен само, че я чака тука, а не в борбата. Понякога му минаваше през ума за роднините. Той споменуваше нещо за тях и пак подкачаше за хъшуванията си. Бръчков го слушаше с благоговение. Той приимаше като свят завет всяка дума, изскокнала из бледните уста на стария герой, който захвана вече по-рядко да хорати, а повече да страда, защото болестта му напредваше безжалостно. Бръчков висеше над главата му.

– Юначе – каза му еднаж Странджата, – благодаря ти... благодаря... че не ме остави. Ще умра при българин и ще има кой да ми затвори очите... А това е добро на чужда земя. О, отечество!...

– Не се вълнувай! – прошепна тихо Бръчков. – Бъде спокоен, моля те!

– Благодаря ти, благодаря ти, братко мой! Ази скоро ще си ида: няма да ме има вече.

– Не, твоето име ще остане славно. Ти си един герой.

– Ах, Бръчков!

– Ти си честит поне, че ако умреш, умираш с тия славни резки по челото и с тия хубави възпоминания в сърцето... България няма да забрави своите храбри синове.

Странджата се просълзи. Простря костеливите си ръце и стисна силно Бръчковата ръка. Сладко му беше да чува тия утешителни думи, когато надеждата го оставяше.

РЕЧНИК (към V глава)

Преди няколко време – преди време, преди някое време

Сиреч – тоест

Да кусне – да хапне, да опита

Охота – желание, апетит

Като пренасяше – (тук) като понасяше

Стоически – твърдо, устойчиво; чрез понасяне на трудности и мъки без оплакване

Скудни – оскъдни, малко като количество

Подкачаше – подхващаше, започваше

Ковчег – (тук) сангък

Турена – сложена

Вето – вехто

Прегмеча – прегвестник, прегшественик

Сцена от драмата „Хъшове“ на Иван Вазов, пресъздаваща последния разговор на Странджата и Бръчков. Постановка – Кръстьо Мирски, 1946 г. В ролята на Знаменосеца – Константин Кисимов (1897 – 1965)

– Виж, Бръчков! – поде той пак, като хвърли разсеян поглед. – Как да ти се отплатя? Аз нямам нищо. Нищо, нищо нямам... освен едни паници – те не струват нищо. Нямам нищо какво да ти оставя за спомен.

– Твоя пример.

– Да, имам една връзка там, в дъното на ковчега. Една връзка от дълго време турена. Там съм скрил две много скъпи неща. Нека бъдат и за тебе скъпи, Бръчков! А де са моите другари? Де Македонски? Де Хаджият?... Юначе, иди извади ги, да ги видя пак, преди да умра... Ах, сладка е смъртта за отечеството!...

Бръчков стана полека; отвори ковчега и взе да вади едно по едно нещата, които съдържаше. Най-после извади из дъното една връзка, в която бяха увити някои меки неща. Той предпазливо развърза кърпата и измъкна една хартия и една дрипа. Хартията беше мемоарът, издаден на 1867 година от Революционния комитет. Дрипата беше къс от вето знаме; на него бяха останали само думите „...или смърт!“.

Величествени документи.

Бръчков цял потрепера.

Странджата се повдигна, посегна и каза:

– Дай, Бръчков!

И като ги пое, той ги целуна. После каза със слаб и пресекнат глас:

– Вземи това от мене! Помни Странджата! Умри за България!...

След два дена умря.

Бръчков му затвори очите. Продаде му съдовете и стъклата, та плати за погребението му. Само един Бръчков го изпроводи до гроба.

Тъй свършваха тогава предтечите на зорницата на българското освобождение.

Х

20 февруари. Късните студове на тая зима се усиливаха повече и повече от северните ветрове, които духаха непрестанно от две недели насам. Дунавът беше замръзнал; един дебел пласт лед беше облякъл като в медна броня величествената река. Мястото, дето друг път се синееха гордите вълни на Дунава, сега беше една бяла поляна, която на юг се свършваше с висок бряг, дето грачеха чаквите, а на север се сливаше с безбройната влашка равнина. Вместо параходите и лодките, които друг път кръстосваха и бърчеха безшумните струи на Дунава, сега като по един естествен, създаден от памтивека мост, скърцаха кола, чернееха се пътници, които безстрашно през вкаменените и безчувствени гърди на реката минаваха и заминуваха от единия бряг на другия. Но отдолу, един метър под тях, се стремяха черни, шумящи сърдити талази, като буйните вълни на една душа, която забуля едно хладнокръвно лице. По турския бряг на близко разстояние се мерзелееха малки дървени колиби, прилични отдалеч на гробове сред пустите и голи пространства, покрити сега със снежна пелена. Но нощем малки огънчета весело блещукаха в тях и неодолимо влачеха погледа на пътника, който сега се скиташе из тъмнината по влашкия бряг.

Тоя нощен скитник беше Македонски.

Той сега се беше предрешил на същ селянин, с гугла и влашки кожух. Едничкото нещо, що го отличаваше от истинските селяни, беше револверът, който една опитна ръка можеше лесно да напипа отзад под кожата му.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ (към V глава)

1. Какво е характерно за предметната обстановка в кръчмата на Странджата в глава V от „Немили-недраги“?

2. Как действията и постъпките на Бръчков в последните дни на Странджата характеризират младежа?

3. За какво мисли и за какво говори Странджата преди смъртта си?

4. Какво е заветанието на стария борец към младия? По какъв начин идеята за борба и свобода се предава от едно поколение на друго?

5. Защо повествователят нарича Странджата „предтеча на българското освобождение“?

6. Направете сбит преразказ на V глава.

Знамето на панагюрските въстаници от 1876 г.

Часът беше девет или десет. Ледовит вятър духаше в пустинята.

Македонски стоеше неподвижен на брега, с очи, впити в червеникавите огньове на караулите. Би казал човек, че това е някой замръзнал на поста си солдатин.

Из един път тая неподвижна фигура се помръдна в дрезгавия мрак и закричи към Дунава.

Слезе по слабата наклонност на брега и опипом взе да стъпва по щърбавия лед, като се опираше на тояга, въоръжена с остър бод на долния край. Нямахше нищо по-страшно, по-тайнствено и по-зловещо от тая черна сянка, която сред нощта като привидение се мърдаше над задрямалата бездна.

Македонски вървеше направо, без път.

Безшумно умираха стъпките му по дебелия ледена кора. Само тоягата издаваше равномерно глух, остър звук при всяко забиване в леда. Когато Македонски дойде до средата, той си обърна гърба на североизточния студен вятър и застана неподвижен там, за да си почине малко, защото пътят, що беше изминал, ако и къс, поради неравната си грава повърхност го умори ужасно. Вратът и гърдите му бяха облени с пот.

Вятърът все духаше и пълнеше нощната самотия с гробовен шум. Това беше погребално пение над един мъртвец, покрит с бяла плащаница.

Македонски отдъхна и пак завървя тихо, равномерно, бодро.

Тутакси на пътя му се изпречи една черна ивица. Тая ивица се протакаше надлъж по течението на Дунава и краят ѝ се не виждаше. Това беше един вид тясна река, широка около три разкрача. Вероятно едно течение, което зимният студ не беше успял още да покрие с кора. Македонски се спря, слисан пред това неочаквано препятствие. Водата, черна, страшна, шумеше глухо пред него и отваряше една грозна пропаст за стъпките му. Той хвърли пронизателен поглед наляво, после надясно: но сред белината на снега, който тънко покриваше кората на Дунава, черната ивица се простираше и тъмнееше нескончаема. Немислимо беше да се заобиколи. Македонски стоя няколко минути в нерешителност. Нощният вятър брулеше лицето му, но той не чувствуваше. Най-после тръгна назад бързо, решително. Някакво вдъхновение, види се, му дойде. Той се упъти право към влашкия бряг, дето се мяркаше една пуста дъсчена колиба. Скоро се изкачи на брега и приближи към дъсчената сграда; пусна тоягата си и захвана силно да си търка ръцете, за да ги стопли; после посегна към стряхата, хвана една дъска, що стърчеше, дръпна я, разклати я, дигна я нагоре. Дъската изпраща остро и пронизително, а в същия миг вратата на колибата се отвори.

Излезе човек рунтав, гологлав и с дебел влашки кожух. Той хвана грубо ръката на Македонски и извика:

– Хей, харсъз, защо отпаряш дъската?

Но Македонски, без да го слуша, продължаваше да мъкне дъската, която се беше вече отпирала при първото дърпане.

Непознатият тласна силно Македонски:

– Разбойнико!

Македонски, без да пусне дъската, изгледа застрашително влаха и му проговори ниско:

– Махай се!

– Остави я! Кой си ти?

– Махай се! – повтори Македонски ниско, като я свалеше вече от покрива.

РЕЧНИК (към X глава)

Гугла – островръх мъжки калпак с косъма навън

Солдатин – войник

Из един път – изведнъж

Пение – пеене

Плащаница – плат, в който е обвит мъртвец; покров

Неожидано – неочаквано

Харсъз (хаурсъз) – проклетник, негодник

Възло – бързо

Угаждаше – (тук) госещаше се

Фамилиаризирано – (тук) запознато, свикнало

Харно – добре

Яр – висок, стръмен бряг

Стъпания – стъпки

Пустали – слаби

Шар – кълбо

Членове – (тук) части на тялото, крайници

Фукна – затича се, втурна се

Рътлина – малък хълм, височина

Белизнява – белезникава

Да се ниши – да се снишава

Пруст – открита част от къща между другите стаи; антре, коридор

Захлупак – похлупак

Витло – 1. перка на самолет или параход; 2. бурма, винт

Стол – (тук) маса

Похлупено – похлупено

Непознатият сграбчи дъската и изкряска яростно:

– Няма да я оставя, разбойнико!

– Влез си в колибата – каза му Македонски запъхтян, като го блъсна в гърдите с ръка.

– Караул! Караул! – развика се влахът, като стискаше дъската.

Тоя вик се разнесе надалеко из нощта.

Македонски се огледа смаян.

– Да ти я платя, побратиме, вземи два франка – каза той, като му подаде парите.

– Караул! Разбойници! – викаше с всичкия си глас упоритият влах, като изтегляше с железните си ръце спасителната дъска. Македонски почувствува, че има работа със силен противник и че положението можеше да стане критическо. Без дъската нямаше възможност да премине бездната и остояше на влашкия бряг, може би в ръцете на властта. И тъй една дъска можеше да осуети цяло едно предприятие. Беше време да се действа решително. Той сграбчи с голяма сила дъската, както беше я сграбчил и влахът, напъна се, изпъхтя, бутна противника си и падна въз него. Влахът, разтреперан, упорит, лежешком, силно притискаше дъската на гърдите си и изпущаше пресекнати гласове. Тогава Македонски, когото това безумно съпротивление докара до беснотия, стана прав, хвана дъската за единия край, опря си крака о корема на влаха и с едно бързо извиване измъкна я от ръцете му, издигна я възло и я стовари по главата му с една страшна сила.

Влахът не мръдна вече.

Бързо взе тоягата си и с дъската под мишница той се завърна към незамръзналата река на Дунав; спря се до нея, измери я с поглед, опита с тоягата твърдостта на леда и внимателно хвърли дъската на двата бряга на бездната.

Тоя импровизиран мост, широк нещо педя и половина, едвам се опираше на краищата на леда. Една никаква случайност, едно малко кривнуване можеше да го превали.

Македонски, който от години не беше се кръстил, сега пред тая зеюща яма неволно вдигна ръката си и се прекръсти: стъпи на страшния мост и премина благополучно на другата страна.

Така по-после на 1876 г. сториха и Бенковски, и Волов, когато наред замръзналия Дунав им се беше изпречила една река срещу Бекет.

Македонски се приближаваше към турския бряг и ясно вече виждаше светлините, що излизаха из малките прозорчета на караулниците. Той вървеше право, тъкмо към точката, която пресичаше на две равни половини разстоянието между две стражи. Знаеше, че там пороите са изрили едно долче, и в това долче мислеше да влезе.

Необясними чувства вълнуваха сега гърдите на Македонски. Той угаждаше, че колкото по-скоро доближи до желанния бряг, толкова по-много влазеше в областта на премеждията, опасностите и ненадейностите.

Чувствуваше това и бързаше.

По благополучие, заедно с напредването на нощта, мракът се съгъстваше. Но окоето му, фамилиаризирано вече с нощта, продължаваше ясно да отличава всичките особености там: караулниците, неравните очертания на бреговете, чернеющото се долче и назад в далечината – Гюргево, мътно осветлено, заприличало на един вълшебен град.

Най-после той доближи брега, вмъкна се в долчето и там се

Сцена от „Хъшове“, постановка на Александър Морфов, Народен театър „Иван Вазов“, 2004 г.

спря и се ослуша. Всичко спеше. Караулниците вече се не видеха. Два невисоки, изронени бряга стърчаха от двете му страни. На юг беше тъмнината на долчето, на север се разстиляше един неясен хаос, пепеляв, неопределен, далечен като сън.

Бръкна отзади под кожуха и извади револвера си, който остана в дясната му ръка, тоягата мина в лявата.

Завървя пак тихо, предпазливо из долчето, което стана плитко, и главата му се показва над брега.

Веднага той съгледа, че не надалеко, на петдесет крачки разстояние, нещо като човек, увито в черно, се мърдаше. Той погледна харно: тоя човек се мърдаше и идеше насам. Стори му се даже, че под мишницата на непознатия стърчеше нещо, навярно пушка.

Македонски бързо се сниши и залепи до яра. Тоягата се заби в глината, откърти я и като се ронеше, произведе глух шум. Македонски се ослуша. Гърдите му бяхтеха, да се пукнат.

– Кой е там! – раздаде се по турски един глас из пушинака.

И стъпания от чизми се чуа.

Македонски не дъхаше. Той легна цял на гърба си в тъмното дъно на долчето, опря си очите в края на брега и посочи револвера към същото място.

Стъпките приближаваха. Мястото, дето Македонски дебнеше сега, беше един ров сред дола, изрит от дъжда и обрасъл с пустали храсти; тъй щото в мърчината на нощта той се сливаше с тъмния им шар и правеше една обща сянка с тях, в която нищо ясно не се разпознаваше. Над него висеше пепеляво намръщаното небе на зимата, грозно, мълчаливо, застрашително.

Той се ослушваше неподвижен, с револвер, насочен нагоре.

Стъпките отслабнаха. Вероятно, солдатинът се завръщаше нататък, уверен, че шумът, който зачу, беше случайност някаква или измама на слуха.

А може би и внезапен страх го обзе – нещо, което е възможно.

Но Македонски още дълго стоя в това положение, с напънат слух, с опулен взор и без дихание. Най-после никакъв шум не се повтори. Той се помъчи тихо да помръдне своите премръзнали членове. Усети, че гърбът му е като лед и краката като камък.

– Ах, уредихме я... замръзнах! – пришушна си той и полека се опря на двете ръце, седна, повдигна се предпазливо, проточи си врата и подаде си главата над ронливия бряг.

Наоколо беше пак пусто и мъртво.

Лазешком излезе на другия край на долчето, стъпи на поляната и фукна през рътлината.

Подир няколко минути бяг той се намери в една долина, каквито обикновено правят неравностите на крайдунавските брегове. Поспря се там, за да си отдъхне, усети, че краката му се постоплиха, и се озърна изпитателно, за да узнае посоката си. Подир това пак тръгна. Когато възлезе на един връх, далеко на запад му се мярнаха неясни светлини, които означаваха, че там спи Русчук.

Той удари към югозапад, та чрез едно полукръгло движение да приближи града, като избягва близостта на караулите.

Последните светлини мъждееха и умираха в Русчук, когато Македонски доближи до града, успоредно със станцията. Пред него се протакеше белизниявата черта на шосето, що водеше в града.

Опасността беше сега най-голяма. От три вратни се влизаше в бабината Тонкина къща; навярно нощната стража още обикаляше и можеше да се срещне с нея. Той помисли малко и тозчас взема

Макет на къщата на Баба Тонка, къща музей „Баба Тонка“, Исторически музей – Русе

посока към Дунава, наведе се, прегъна се и хвана да подприпква бързо и безшумно нататък. Приличаше на един вълк, който обикаля нощем краищата на градовете. Изведнаж пред него се бялна Дунавът, покрит с тънко було от сняг. Той слезе из урвичката и хвана да се ниши покрай брега.

След малко време той хвана една стръмна пътека, която едвам личеше по урвата на високия бряг, въз който стърчаха сиромашките къщи на Гердапа. Едно куче го съзря отгоре и залая, на което му отговориха всичките псета на околните къщи. Стигна на върха на брега и влезе в един двор, който нямаше зид към Дунава освен едно дъсчено одърче, стърчащо там. За един миг Македонски мина през двора и предпазливо почука на вратката.

Чуха се стъпки извътре.

– Кой си? – попита един женски глас.

– Твой син! – отговори Македонски и като си тури устата в дупката, прибави: – Македонски.

Вратата скръцна и баба Тонка се показа.

– Тука ли е Дяконът? – попита той.

Вместо отговор баба Тонка попита:

– Отдека идеш?

– От Браила.

– Чака те – каза тя и тръгна пред него.

Запалката драсна и свещта освети една стая, в която Македонски почувствува приятността на един топъл въздух.

Нямаше никой там.

Бабата се изгуби и след една минута се завърна.

– Синко, ела по мене: долу е – рече тя и пак излезе, последвана от Македонски, с лампата в ръка.

В пруста дойдоха пред една четвъртита дупка, отворена в пода; когато се затваряше, не се познаваше, че има там дупка, защото дъската, която ѝ служеше за захлупак, имаше вид, като да е закована (но само с главичките на прекъснати гвоздеи); а за да не се мърда, когато стъпаха отгоре ѝ, беше закрепена с железни витла, изкусно прикрити.

Македонски последва бабата и в тясната подземна стълбичка. Отвори се отдолу една врата и те влязоха в стая, доста широка, добре постлана с черги и осветена.

Пред един стол, претрупан с книги, хартии, вестници, с червени вощици и други писалищни потребности, седеше Левски, наметнат с кожух, и пишеше.

Тая подземна стая служеше за писалище и работен кабинет на всички апостоли и агенти, които ношуваха тайно в дома на баба Тонка.

Македонски седна на постланото с червен килим одърче.

– Усети ли те някой? – беше първата дума на Левски.

– Никой.

– Е?

Македонски бръкна в пазвата и му връчи едно писмо.

Апостолът притегли свещта до себе си и хвана внимателно да прочита.

В това време горе гостолюбивата баба Тонка свали от полицата едно похлюпено блюдо, поразрови огъня и тури да се сгрее гозбата, назначена за пратеника на браилските хъшове.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ (към X глава)

1. Разделете глава X от „Немили-неграги“ на епизоди. Кой от тях според вас съдържа най-силно напрежение и драматизъм?

2. Каква е ролята на пейзажа в началото на глава X?

3. Посочете в пейзажната картина онези думи и изрази, чрез които природата е одухотворена. Каква е връзката им със сюжетните събития в главата? Какво е тяхното въздействие?

4. Проследете внимателно епизода, в който Македонски се бори с влаха. През какви детайли преминава този конфликт? Как оценявате постъпката на героя и защо?

5. Проследете всички трудности, през които минава Македонски до стигането си в Русчук (Русе). Как го характеризират неговите действия и постъпки?

6. Прочете самостоятелно коя е Баба Тонка Обретенова и каква е нейната роля в българското националноосвободително движение. Разкажете в клас.

7. В глава X срещата на Македонски с Левски е едва загатната. Запознайте се самостоятелно със следващата глава XI от „Немили-неграги“. Какъв е образът на Васил Левски в тези страници?

XVII

Черногорците и 2-ият батальон от руско-българската бригада не удържаха редута. Сръбските батареи бяха млъкнали и сръбската резерва не дойде да подкрепи юнашкия подвиг на тая шепа герои; тя гледа хладнокръвно как гинеха юнаците. Защо?...

Няколко хиляди турци, подкрепени със свежи войски и от непрестанното действие на *бялата батарея*, нахълтаха пак в очистения подир отчаяно и безплодно съпротивление от доброволците редут.

В тоя злополучен и героически бой легнаха няколкостотин млади души българи и повечето черногорци, които, като видяха, че победата остана на числото, умряха спартански.

Загинаха мнозина руски офицери; в отстъплението една граната счупи крака на капитана Сикорски, като уби шест души българи. Друга една се пръсна пред капитана Райча и го повали в несвяст. Три дни го считаха за убит.

Но българите умиха лицето си. Героизмът им гръмна навсякъде и запуши устата на клеветата. Генерал Черняев, трогнат от подвига им, ги обсипа с похвали и награди.

А нашите приятели?... Почти всичките оставиха костите си на гредетинските негостоприемни височини. Владиков умря от един куршум и от една бомба, която поразил и Хаджият, който го изнасяше от боя. Бебровски биде пронизан от два байонета на редута в същото време, когато свалише с един мах на сабята си троица неприятели. И другите паднаха или издъхнаха в околните амбуланци.

Попчето и Мравката, като се завръщаха подир войната в Букурещ пеши и голи, замръзнаха от студ една нощ близо до Крайова.

Остана жив само Македонски, комуто единадесетте рани заздравяха и дясната ръка изсъхна.

Той сега е разсилен и мете с лявата ръка канцеларията... и тоя лев в Стара планина, и тоя герой на Гредетин, малодушно трепери сега пред гласа на грубия писар...

Една дълга агония!...

Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин?...

Пловдив, 1883

ПОВЕСТ

Повестта е прозаическа литературна форма. Тя се различава от разказа по това, че художественото време обхваща по-дълъг период, а пространството е по-обширно и разнообразно. Също така героите са обикновено повече, отколкото в класическия разказ, и са обхванати от по-сложни и разностранни линии на сюжета и на събитията в него:

	РАЗКАЗ	ПОВЕСТ
ВРЕМЕ	Обикновено действието се развива в кратък отрязък от време.	Обикновено действието се развива в по-продължителен отрязък от време.
ПРОСТРАНСТВО	Ограничено пространство (обикновено действието е съсредоточено в едно определено място).	По-обширно и разнообразно пространство (обикновено действието се развива на различни места).

РЕЧНИК (към XVII глава)

Редут – военно съоръжение за отбрана, обикновено с формата на четириъгълник

Батальон – войсково погразделение в армията

Батарея – войсково погразделение в артилерийската част на армията

Спартански – устояващи докрай; значението идва от триста спартанци, които угържали прохода Термопилите до смъртта си срещу неизброимата персийска армия през 5. в. пр. Хр.

Байонет – щик

Амбуланци – подвижни болници

Разсилен – прислужник в учреждение

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ (към XVII глава)

1. Прочете самостоятелно историческите факти около Сръбско-турската война през 1876 г. и ролята на битката при Гредетин в нея.
2. Каква е съдбата на повечето хъшове от „Немили-недраги“ в битката при Гредетин и след нея?
3. Какво се случва с Македонски – единствения, дочакал живота в свободна България?
4. Каква е оценката на повествователя за историческите събития и героите в тях?
5. Как разбирате финалното изречение на „Немили-недраги“?

ГЕРОИ
И СЮ-
ЖЕТ-
НИ
СЪБИ-
ТИЯ

Ограничен брой герои с един отчетлив главен герой; обикновено сюжестът се развива чрез една централна случка.

По-голям брой герои, обвързани в разностранни отношения; различни случки и събития в сюжета.

ТЕМА И ИДЕЯ НА ПОВЕСТТА „НЕМИЛИ-НЕДРАГИ“

Тема. „Немили-недраги“ е творба, вписана в една от големите теми в творчеството на Иван Вазов след 1878 г. – националноосвободителните борби, техния героизъм и обреченост и забравата на героите след Освобождението. Сюжетното действие започва няколко години след историческия епизод с преминаването от Румъния в България на четите на Филип Тотю, Панайот Хитов, Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1867 – 1868 г. За оцелелите четници (Странджата е бил знаменосец на Филип Тотю) и за останалите хъшове тези войводи са не само образец на героизъм, но и пример за истински живот, за осъществен житейски смисъл във и чрез борбата. Затова и разговорите на хъшовете са винаги обърнати назад, към припомнянето и преповтарянето на тези героични моменти – както е в първите откъслечни реплики, които младият Бръчков чува в кръчмата на Странджата в глава I, в съня на Бръчков в глава II, в последния дар – завещание на Странджата към Бръчков в глава V, дори в предметната обстановка в кръчмата или при подготовката за театралното представление.

В ясен контраст с героичното минало на хъшовете обаче стои негероичното мрачно настояще, в което хъшовете пребивават. Те живеят в мизерия, ден за ден, сред дребно и безрадостно ежедневието, което ги принуждава дори да нарушават законите и нравствените норми: „*Оставаше второто средство: да крадат. Но всяка влашка тъмница беше вече населена с по няколко юнаци. Балканските орли стояха в клетка. Героите бяха сега кокошкарки. Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава*“ (глава II). Най-мъчителен за тях е контрастът между миналото и надеждата за бъдещето, от една страна, и настоящето от друга: „...аз, дете едно време носех левското знаме, ази, храбрият Странджа, тая ръка сега държи лъжицата! Станахме баби...“ (из речта на Странджата, глава III). Враждебна към тях е дори самата природа – и началният пейзаж в глава I, и природната картина при преминаването на замръзналата река Дунав от Македонски в глава V са примери за това. В чуждата земя хъшовете живеят и сред чужди хора, които не разбират нито тяхната драма, нито техните копнежи – „*пияни българи*“ е единственият коментар на браилските минавачи, когато чуват революционната песен от кръчмата в глава III. Затова и едно от най-мъчителните неща в живота на хъшовете е тяхната самота сред обществото, в което минават дните им.

Идеята за мъченичество. Непрестанното припомняне на миналото е винаги и мечта за бъдещето, за мига, в който, по думите на Странджата в глава III, „*скоро ще се размири политиката и нашите ръце не ще останат празни, и нашите сърца ще затуптят и ще викнем: смърт или свобода. И ще умрем със слава и в борба, и няма да издъхнем като кучета по тия улици. Ще се бием още, братя мили!*“. Тъкмо речта на Странджата е онзи център в

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ (към таблицата)

1. Кои са характерните черти на повестта по отношение на времето, пространството, героите и сюжетните събития?
2. Кои са главните разлики между повестта и разказа?
3. Кои черти на „Немили-недраги“ определят творбата като повест? Дайте примери от текста, свързани с времето, пространството, героите и сюжетните събития.

„Немили-недраги“, в който е изцяло формулирана идеята за смисъла на страдалческият живот на хъшовете – очакването и надеждата за нова борба. Очакване, което е подобно на „гниене“ и „умиране“ – и затова е равносилно на мъченичество: „*Можем още дълго време да страдаме, може още много да чакаме, да гнием и да умираме по влашките полета, но няма нищо. Народ без жертви не е народ. България има цял народ от роби, нека има и няколко мъченици днес, а хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума, да бъдеш мъченик. Ама ние сме били тия мъченици, нека!*“. Това значение на думата *хъш*, което Странджата въвежда и обяснява в речта си, е централната художествена идея на „Немили-недраги“.

Речта на Странджата – едновременно развълнувана и логична, обобщаваща и лично изстрадана – е идейното ядро на „Немили-недраги“ включително защото обединява всички хъшове. Тежкия спор в началото на III глава за това кой е врагът на националноосвободителната идея – дали само османската държава, или и безразличните богаташи, включително българските чорбаджии, – е прекратен и е изгубил значение при произнасянето на речта. Тя има еднакво въздействие върху толкова различни хора – и върху практичния и хитър Македонски, който същата сутрин е измамил Бръчков при играта на карти, и върху самия млад идеалист Бръчков. И тъкмо чрез гледната точка на Бръчков повествователят предава обединителната и възвисяваща сила на речта: „...*трепереше от умиление и възторг... Той видя в тия хора въплотение на една висока мисъл. Сториха му се, че това са висши същества, родени за страдания, за борба и за слава – не като другите смъртни*“.

ВРЕМЕ И ПРОСТРАНСТВО: ИСТОРИЧЕСКИ И ДУХОВНИ ИЗМЕРЕНИЯ

Историческо и художествено време. Действието на „Немили-недраги“ се развива след годините на четническите подвизи, когато узрява идеята за организирана революционна борба – Левски е още жив, все още излиза Каравеловият вестник „Свобода“. По-нататък сюжетът на повестта „прескача“ към залавянето и смъртта на Левски през 1873 г. и Априлското въстание през 1876 г. В глава XIV става ясно, че Бръчков, Владиков, Хаджията и Бебровски по това време са били в затвора за обир на касата на богаташ, с чиито пари са искали да въоръжат чета. Македонски, останал неосъден, е споменат като единственият, който „се би в България“. В последните три глави става въпрос за събития около и от Сръбско-турската война от юни 1876 г. нататък, чийто трагичен финал за героите на „Немили-недраги“ е битката при Гредетин, в която те участват като доброволци; и последният исторически поглед е към следосвободенска България чрез нерадостната съдба на Македонски.

Художественото време на повестта – тъкмо защото е художествено по природата си – има свойството да се забавя, да се ускорява, да прескача цели етапи от историческото време и да се спира съсредоточено върху други, с оглед на идейно-художествените цели, които си поставя авторът. Първите три глави обхващат само едно денонощие, в което обаче се случват много неща, въведени са ред герои, всеки с началните шрихи на своята характеристика. След това, до смъртта на Странджата в глава V, повествователят отбелязва „две недели се минаха“. Между I („Студената декемврийска мъгла...“) и X глава (с календарно точното начало „20 февруари“)

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Коя е темата на повестта „Немили-недраги“?
2. Кои епизод от повестта най-ясно изразява основната идея на творбата?
3. Проследете още веднъж целия текст на речта на Странджата – по какъв начин старият знаменосец излага аргументите си и въодушевява своите слушатели?
4. Как тълкувате началното обръщение „братя мили“ от речта на Странджата в III глава; а самопредставянето на Македонски – „твой син“ – през Баба Тонка в глава X?

Вестник „Свобода“ на Любен Каравелов, бр. 2 от 12 ноември 1869 г.

са минали близо три месеца, а до финала на повестта са минали години. По този начин художественото време сякаш невидимо служи и на динамичността на епизодите, и на драматичните обрати в съдбите на героите.

Пространството и родината. Началото на „Немили-недраги“ ни въвежда в Браила, но описанието отминава града. Само в глава II се споменава за „богатствата и великолепието, които на всяка стъпка им се мяркаха в хубавия румънски град“. За емигрантите това пространство е изцяло чуждо, неприветно и безразлично към техните борби и страдания и неслучайно в гласа на повествователя то изглежда като пустиня: „Румъния им даваше гостоприемство, но гостоприемството, което дава пустият морски бряг на изхвърлените от бурите мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред обществото, но бяха в пустиня“. Затова и повествователят в глава I води читателите преди всичко по българските следи в града – украсите на тютюнджийниците, наивно-патриотичните гръмки табели на кръчмите, докато стигне до най-българското място всред чуждия град – кръчмата на Странджата.

Самата България е далеч, въпреки че само Дунав я дели от убежището на хъшовете. Родината се вижда с просто око от изгнаниците, но е недостъпна политически поради строго охраняваната и от две страни граница на Османската империя. А понякога и силите на природата не подпомагат достигането ѝ. Всички тези обстоятелства превръщат тайното пътуване на Македонски за срещата с Левски в дома на Баба Тонка в глава X в огромно изпитание, при което героят с неимоверни усилия преодолява всякакви трудности.

Но това недостижимо пространство е същинското духовно пространство, в което живеят хъшовете: „И те ходеха често на брега на Дунава и гледаха зелените хълми на България. На, тя е там, усмихва им се, вика ги, говори им, показва им небето си, показва им огницата им, възпоминанията им, мечтите им... Дунавът величествено и тихо се синее между тях и нея, като една бара. Една крачка само – и в нея са; един вик само – ще ги чуе. Как е близко и как е далеко! О, Българийо, никога не си тъй мила, както кога сме въвн от тебе! Никога не си ни тъй необходима, както когато те изгубим безнадеждно!...“. Тези много известни изречения от глава II на „Немили-недраги“ по традиция са наричани **лирическо отклонение**, защото в тях избликът на силно чувство и емоционално напрежение за момент прекъсва повествованието и го заменя с внушение, което обикновено очакваме от поезията. Тъкмо в ролята си на духовно пространство България винаги е едновременно близо и далече – последната битка при Гредетин отново не е в България, но отново е в нейно име и за нейното освобождение. Дори в последните горчиви редове на „Немили-недраги“ сякаш става дума само за хладното пространство на държавата, в която старият поборник Македонски е прислужник в едно от нейните учреждения и трепери под гласа на грубия писар, а духовното пространство на родината отново е друго и отново е „безвъзвратно изгубено“ за нейните най-верни синове.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са най-важните епизоди от историческото време, в което се развива сюжестът на „Немили-недраги“?
2. Как е построено и изразено художественото време на повестта?
3. Какви са особеностите на физическото пространство в „Немили-недраги“?
4. Как е изобразено духовното пространство на родината? Какво е неговото значение?

ГЕРОИТЕ

Различията. В „Немили-недраги“ няма един-единствен главен герой. В различните епизоди повествователят поставя в центъра на сюжетното действие един или друг от хъшовете – Странджата, Бръчков, Македонски – или пък представя техния множествен образ в сцени като разговора в глава I, караницата в кръчмата на Странджата и революционното въодушевление след речта му, както и обсъждането на ролите за представлението на „Изгубена Станка“ в глава III. В тези епизоди виждаме пъстра галерия от различни герои, чиито особености и характери са загатнати майсторски, понякога само чрез няколко значещи щрихи или реплики. В началото срещаме например „един дрипав, неопран и едър хъш“, който си иска от тютюнджията малко тютюн; има и бивш свещеник, наричан Попчето; Бръчков е поет и син на заможен търговец, а Владиков е учител, който носи лъскав цилиндър и употребява изрази като „à propos“. За някои от хъшовете се знае всичко, което им се е случило, но за Македонски „никой не знаеше нищо от миналото му“. Някои от героите са си избрали „гръмки имена“ (като Македонски), а други носят съвсем не величествени прякори, като например Мравката. Но всички тези толкова различни хора са обединени от общата идея за революция и свобода и от онова значение на думата „хъш“, което Странджата изяснява в речта си.

Идеал и нравствени норми. Героите на Вазов в „Немили-недраги“ са разпънати между две противоположни неща – мечтата за борба и освобождение на България и борбата за ежедневно оцеляване в чуждата земя. Първото всички те споделят, а с второто всеки от тях се справя по различен начин. Но след като точно в този исторически момент от началото на повестта борбата за свобода е невъзможна, повествователят съвсем директно отбелязва в глава II: „Оставаше второто средство: да крадат“.

Като че ли само Странджата остава незасегнат от този сблъсък между високия идеал и „кокошкарството“, което противоречи на нравствените норми, а и вкарва редица герои в браилските затвори. Личността на Странджата е сякаш съставена единствено от неговия идеал, от мъченичеството и самопожертвованиято. И ако на повечето хъшове от днешна гледна точка можем да простим „кокошкарството“ поради тогавашните гладни дни и борбата за оцеляване, а още повече (във втората половина на повестта) – поради желанието да се въоръжи чета, която да премине Дунава – то трудно можем да разберем отсъствието им в глава V от тежката болест и смъртта на Странджата, чиято димяща „тенджерка фасул“ винаги е била обща за всички тях. Единствено младият идеалист, мечтател и „ветреник“ Бръчков проявява човешината да остане докрай до стария знаменосец, единствено на него умиращият предава ценните реликви от миналото и своето морално и духовно завещание.

Може би най-сложният и противоречив характер сред хъшовете е този на Македонски. Често той е безскрупулен и морално укорим. Съвсем явно измамва и ограбва младия Бръчков при играта на карти в глава II, но след това като че ли съжалява за това („Поет, а? Майки, не знаях тази заран, ами го оскубах... – прибави той, като сдъвка думите си“ – глава III). Наранява тежко и може би дори убива бедния влах, който упорито иска да запази дъската от покрива си в глава X, но преди това му предлага да плати дъската („Да ти я платя, побратиме, вземи два франка – каза той, като му подаде парите“). Македонски е хитър, умен, обича да се хва-

Знамето на четата на Филип Тотю от 1867 г.

ли и да командва дори когато става дума за любителско театрално представление („*Аз вземам роля, но ако играя царя*“ – глава III). Същевременно той е изцяло отдаден на идеята за борба и освобождение, проявява хладнокръвие и самоотверженост при опасности, които го дебнат на всяка крачка по време на преминаването на Дунава и пренасянето на писмото до Левски; бие се храбро при Гредетин. Македонски е винаги оцеляващият човек, но тъкмо на оцеляването се дължат неговото нещастие и незаслужено жалката му съдба след Освобождението, която повествователят определя като „една дълга агония“.

В различieto между героите, в техните разностранни характери се крие и художественото майсторство на „Немили-недраги“. В образите на хъшовете липсва схематичност, те не изглеждат като монументални паметници на българското националноосвободително движение, а като живи и пълнокръвни хора, всеки със своите особености, качества и недостатъци. Но те всички изпълняват една от основните идеи на Вазовата повест – за необходимостта от идеали, които стоят по-високо от ежедневиия труден живот и които осмислят живота и смъртта на човека.

ПРЕДМЕТНАТА ОБСТАНОВКА

Първото, с което ни среща повествователят, са изображенията, сред които хъшовете са избрали да живеят в чужбина: „чудноватите“ надписи на българските кръчми, патриотичните добавки към „първобитната живопис“ по тютюнджийските лавки, „литографическите картини“ в кръчмата на Странджата и в кафенето на Ламбри. Всички те са представени от повествователя като едновременно трогателни и смешни. Като че ли това е стилът, откритата за виждане от всички „мода“ на предметната обстановка, чрез която бедните емигранти изразяват себе си, своята кауза и политически надежди.

И все пак по отношение на предметната обстановка повестта прави обратната крачка – от смешното на тютюнджийските лавки и „литографическите картини“ към великото на скритите, невидими за никого предмети, които са единствената ценност на Странджата и които той предава на Бръчков в последните дни от живота си в глава V. Документът на революционния комитет от 1867 г. и парчето от разкъсаното четническо знаме, на което се чете „...или смърт“, са „величествени документи“, както ги нарича повествователят. Те са истинската история и истинската ценност, скрита зад наивно-възторжените „гръмки“ знаци, с които хъшовете окръжават живота си.

ПОВЕСТВОВАТЕЛЯТ

В „Немили-недраги“ повествователят е този, който изразява цялата скала от оценки, идеи и внушения, насочени към читателя. Понякога той се отнася неприкрито присмехулно и иронично тъкмо към „гръмките“ знаци на хъшовския живот – „гръмлив или безсмислен надпис“; „това изображение от много обикновена и първобитна живопис“; „...да изпишат и един хъш с гола сабя, който показваше вид, че се готви да заколи злополучния чалмоносец“; „тогава беше патриотическо да се носят гръмки прякори“; „...отдолу с едри неправилни букви се разказваше съдържанието

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои от героите на „Немили-недраги“ е най-близък до Вашите ценности и разбираня за живота? Защо?

2. Изберете един от героите на „Немили-недраги“ и му направете цялостна – портретна, речева и действена – характеристика.

3. Как разбирате следното изречение от глава III, отнасящо се до гледната точка на Бръчков: „Нему се искаше да презърне тия странни хора, които тъй страшно го привличаха със своята отвратителност и гордост“. Кои спорец вас са чертите на „отвратителност“ и чертите на „гордост“ у хъшовете, които така силно привличат младежа?

ЕДНА БЪЛГАРКА Иван Вазов

Исторически епизод

Аферим, бабо, машаллах!
Народна песен

I

Следобед на 20 май 1876 г., ден, в който Ботевата чета беше разбита при „Волът“ във Врачанския балкан и сам Ботев падна пронизан от куршума на черкезката потеря, командувана от свирепия черкезки първенец Джамбалазът, на левия бряг на Искъра, срещу Лютиброд, стояха куп жени лютибродчанки. Те чакаха ред да преминат реката с ладията. Повечето слабо знаеха какво става сега, някои и нехаеха. Сноването на шумни потери от два дена насам оттагък Враца не се косваше до тях и те продължаваха да си ходят пак по кърските работи. Истина, че тука бяха само жени: мъжете не смееха да излязат. Макар че театърът на битките между четата и потерите беше сравнително далеко от Лютиброд, но мълната беше донесла и тука безпокойствия и турила нащрек мъжкото население. Същия тоя ден няколко турски войника дойдоха в селото, за да извардват подозрителни лица; при брега, дето работеше ладията, пак няколко войника наглеждаха кого отнася и донася тя. На тоя час ладията беше на оня бряг и селянките чакаха нетърпеливо да се повърне, за да ги вземе. Най-после тя се повърна. Ладиярят – лютибродчанин, главен от селото за тая работа – опря греблото в реката, за да укрепи ладията о брега, и извика към жените:

– Хайде мари, по-скоро!

В същия миг зададох се из пътя откъм Челопек две конни заптиета. Те бързо слезнаха и разтикаха жените, които се готвеха да нахълтат в ладията. Едното заптие, стар и дебел турчин, плесна с бича си и ги изпсува.

– Назад, свини гявурски! Бягайте!

Жените се отстраниха, за да чакат пак.

– Бягайте оттука, хънзъри! – извика другото заптие и се спусна да ги бие с камшика си. Жените с писък се разбягаха нататък.

В това време ладиярят вкарваше конете в ладията. Влязоха и заптиетата, па дебелият, като се обърна към ладияря, каза му гневно:

– Никоя кучка вече да не приемаш. Махайте се! – И той им махна свирепо.

Подир това жените, посърнали, хванаха да се връщат назад покрай нивята.

– Аго, чекай, чекай, молим те! – извика една селянка, която тичешката идеше откъм Челопек.

Заптиетата я изгледаха.

– Какво искаш мари? – попита дебелият по български.

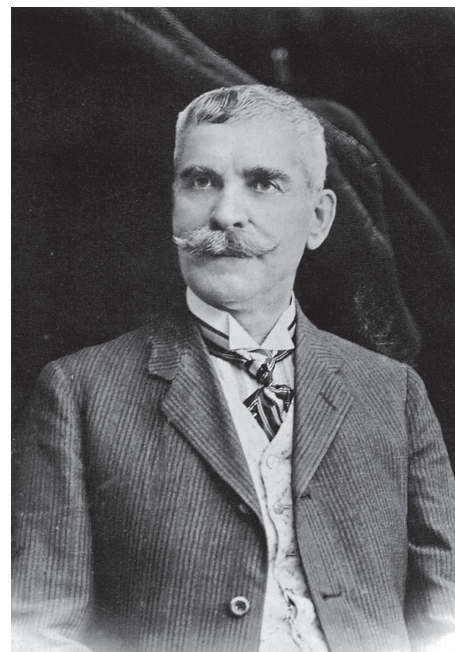
Тя беше жена около шейсетгодишна, висока, кокалеста – мъжка на вид. На ръце държеше едно дете, увито в скъсано чердже.

– Дай да минем, аго! Пусни ме! Бог да ти даде здраве, на тебе и на децата!

– Ти ли си, Илийце! Ах, гиди гявурко!... – Той я позна, понеже беше му готвила баница в Челопек.

– Аз съм, хаджи Хасан ага. Пусни ме за това дете.

– Къде носиш тоя червей?

Иван Вазов е и един от първомайсторите на българския разказ. След Освобождението той пише множество разкази на различни теми – близкото минало и националноосвободителните борби, Сръбско-българската война (1885 г.), политическите нрави в тогавашна България, различни случки от живота и ежедневието. Разказите му излизат в сборниците „Повести и разкази“, „Драски и шарки“, „Видено и чуто“, „Пъстър свят“, „Утро в Банки“, публикувани в края на 19. и началото на 20. век.

„Една българка“ – един от най-известните и обичани Вазови разкази – е от сборника „Пъстър свят“ (1902 г.). Пред проф. Иван Шишманов писателят е споделил: „Това е написано след пътуване до „Волът“, гдето ходих да видя мястото на Ботевата гибел. На едно ханче ми разказаха за погвизите на тая българка“.

– Унучето ми, хаджи. Майка му е умряла, то болно е... отивам на манастиря.

– Какво ще чиниш там?

– Да му четем, хаджи, за здраве – говореше умолително селянката с голяма тревога в погледа.

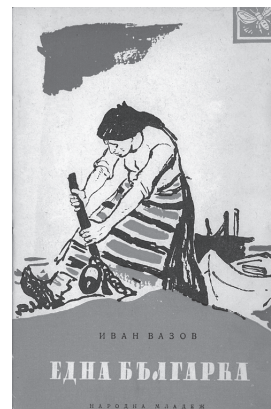
Хаджи Хасан ага и другарят му се наместиха в ладията. Ладиярят взе лопатата.

– Аго, за бога, направи това добро, помисли, че и ти имаш деца!... Ще се помолим и за тебе!

Турчинът помисли, па каза презрително:

– Хай влазйяй, магариче!

Селянката чевръсто скочи в ладията и седна до ладияря. Той обърна ладията и тя заплува по мътния Искър, сега придошъл голям от дъждовете и къдраво-сребрен от вечерните лучи на слънцето, което през облаци отиваше да се закрие зад канарите на бърдото.

Борис Ангелушев – илюстрация за корица на „Една българка“, 1958 г.

РЕЧНИК (към I част)

Аферим – хвала, браво

Машаллах – междуметие, което изразява възхищение и похвала

Черкезка – принадлежаща на мюсюлманин от Кавказ (регион на границата на Европа и Азия)

Потеря – група въоръжени лица, които преследват някого

Комангувана – командвана

Първенец – (тук) главатар, предводител

Ладия – широка плоскодънна лодка с гребла или с платна, погобна на сал

Снобане – скитане напред-назад

Не се косваше – не се докосваше (до), не се отнасяше (до)

Кър – поле, нива; кърски работи – полски работи

Турила нащрек – направила внимателни

Излазят – излизат

Да изваргват – да причакват, да издебват

Донася – (тук) докарва

Отнася – (тук) откарва

Да се повърне – да се върне

Главен – нает

Мари – разговорно междуметие за обръщение към жена

Заптие – стражар в Османската империя

Бич – камшик

Гя(в)урски – от „гя(в)ур“ – неверник; презрително название за човек, който не е мюсюлманин

Хънзър (ханзър) – от тур. „свиня“; гад, мръсник

Посърнали – побледнели, отпаднали, умърлушени

Ладияр – лодкар, който превозва хора и товари от единия на другия бряг на река

Хаджи – обръщение към човек, който е ходил на поклонение на свято за своята религия място

Ага – големец, господар

Чекай – чакай

Унуче – внуче

Чиниш – правиш

Лопата – (тук) гребло, с което се управлява лодка

Хай влазйяй – хайде влизай

Чевръсто – бързо, пъргаво

Сребрен – сребърен

Лучи – лъчи

Да се закрие – да се скрие

Бърдо – възвишение с полегати склонове; рид

II

Бедната челопеченка действително бързаше да стигне по-скоро на манастира. На гърдите ѝ стоеше полуживо двегодишното ѝ унуче, сираче, болно от две недели насам. От две недели то се топеше и ставаше все по-зле; не помогнаха бабешки лекове, ни баянета, ни хекиминът във Враца. Чете му и попът селски: не помогна нищо. Остана ѝ най-последно надеждата на света Богородица. „Да му се чете на детето в манастира, да му се чете!“ Тъй ѝ казваха и селянките. Когато го видя следобед, тя се уплаши: то приличаше на мъртво. По-скоро! Дано света Богородичка даде помощ... При всичко, че лошо време беше сега, тя тръгна днес за Черепишкия манастир „Пресвета Богородица“. Но когато минаваше из церовата гора, та да слезе към Искъра, из нея излезе някакъв момък в чудати опнати дрехи, с ширити по гърдите и с пушка; лицето му беше измахнато и бледно. „Бабо, хляб! Умирам от глад!“ – каза той, като ѝ препречи пътя. Тя веднага се сети: „От ония е, дето ги гонят сега!... Боже господи!“ – пошуща си Илийца уплашена. Тя потърси в торбата и видя, че е забравила да вземе хляб: само сухи корички, останали на дъното. Даде му ги. „Бабо, в това село може ли да се скрия?“ Как ще се скрие в Челопек! Там е огън сега – ще го предадат на турците. Па и с тия дрехи! „Не може, синко, не може“ – каза му тя, гледайки милостиво измъченото му лице, по което сега се изобрази отчаяние. Тя помисли малко, па каза: „Скрий се, синко, сега в гората, може да те види някой. Тая нощ чакай ме, навъртай се, тука пак да те намеря. И хляб ще ти донеса, и някоя друга дреха... с тия не бива. Ние сме християни“. Изпитото лице на момъка светна от надежда. „Ще те чакам, бабо; върви, бабо, благодаря!...“ И тя го видя как той се изгуби в гората, като куцаше. Очите ѝ се наляха със сълзи. Тя се спусна тичешката надолу. Тя си мислеше: „Да направя това добро... клетнику! Какъв беше!... Беки и бог се умилистави и поживи детето. Света Богородичке, помогни ми само да стигна до манастира, божичко, закрили го, българин е, тръгнало е за християнска вяра курбан да става“.

Тя реши всичко да обади на игумена, старец милостив и добър българин, да вземе хляб и селски дрехи и щом чете на болното, веднага да тръгне насам, та още по мрак да наиде бежанеца.

И тя бързаше сега с утроена сила, за да спаси, ако даде бог, два живота.

III

Нощта вече покриваше с тъмното си було Черепишкия манастир. Клисурата на Искъра мълчеше плахо под тъмното небе; реката монотонно и жаловито шумтеше в дола и се губеше с глух тътен в завоя между високо надвесени скали. Насреща се тъмнееха канаристите стени „Бабините плазове“; те стояха мрачни и намусени със своите невидими сега черни дупки и самостояни обелиски, със задрямалите орли на върховете им. Спеше и манастирът, глух и пустинен.

Ненадейно манастирската вратня се похлопа.

Кучетата лавнаха. Хлопането се повтори дважд, трижд.

Излезе на двора един ратай; в същия миг и един калугер излезе из килията си по потури, без калимявка.

– Иване, кой тропа бе? – каза калугерът безпокойно, като стоеше до одровия пармаклък, дето се чернееха прострени дрехи. Блъсканията следваха.

РЕЧНИК (към II част)

На манастира – го манастира

Неделя – сепмица

Лек – средство за лечение; лекарство

Баяне – произнасяне на тайнствени заклинателни гуми с цел да се премахне зло, болест или тревога

Хекимин – лекар

Минуваше – минаваше

Опнати – опънати

Ширити – тъкана или плетена лентичка за украса на греха

Церова гора – гръбова гора

Измахнато (лице) – слабо, изпито лице

Християни – християни

Клетнику – на клетника

Беки (белки, белким) – дано; може би

Курбан – жертва

Обади – (тук) съобщи

Игумен – управител на манастир

Да наиде – да намери

Христо Нейков (1929 – 1999), илюстрация към „Една българка“, 1971 г.

– Някои от „ония“ трябва да бъдат! Какво ще се прави сега? Не пушам! Няма и игумена сега... Чакай, питай по-напред!

– Кой е там? – попита високо ратаят и се ослуша. После каза:

– Жена гаче вика.

– Каква жена те е намерила по този час? Ония са или турци... Турци трябва да са... Тая нощ ще ни изколят... Те идат тук да дирят... Нищо тука няма, нищо тук не оставям да припари... Господи, помилуй!

Гласът пак се чу отвън.

– Жена вика – повтори ратаят. – Коя си ти?

– Стрина ти Илийца, Иване, от Челопек, отвори... Ох! Жив да си, отвори!

– Сама ли си? – попита ратаят.

– Самичка с унучето, Иване.

– Виж да не е измама! – обърна се отец Евтимий към ратая.

Иван, поободрен, приближи до портата и погледна през пролука. Като се увери и калугерът, доколкото позволяваше това мрачината, че вън е жена и че е сама, той поръча Ивану да отключи. Портата отзина и пропусна селянката и веднага пак се заключи.

– Да те вземат рогатите! Какво търсиш тука, Илийце? – попита напрано калугерът.

– Унучето болно, зле е... Дека е дядо игумен?

– В Берковица е. Защо ти е?

– Да му почете... Ами сега?... Почети му ти.

– И посред нощ?... Какво ще му правя аз, ако е болно? – бърбореше сърдито калугерът.

– Ти няма нищо да направиш, но господ може всичко.

– Сега иди спи, утре...

Но селянката молеше, настояваше упорито. До утре кой знае какво ще стане. Детето е зле, болест не чака. Само господ може да помогне. Тя ще си плати, каквото прилича.

– Луда си ти, караш ни да отваряме манастира посред нощ, да влязат бунтаджиите, да ни дойдат турците, да изпати манастирът!

Като бърбореше тъй, той влезе в килията си и след две минути излезе с расото, но обут на босо, гологлав.

– Върви!

Тя го последва в черквата. Тоя запали вощеница, метна епитрахила и взе молитвената книга.

– Дай тук болното!

Илийца приближи детето до светлината. Лицето беше жълто като восък.

– Та то е умряло! – забележи калугерът. Очиците, силно потънали навътре, се поотвориха, като да опровергават тия думи, и светнаха като звездици от отражението на свещта.

Калугерът дигна епитрахила над главата му, нетърпеливо изчете молитвата за здраве, прекръсти болното дете, па закри книгата.

Селянката му целуна ръка, като остави в нея два гроша.

– Ако му е писано да оживее, ще оживее... Сега иди спи на чардака. – И калугерът тръгна със свещта да излезе.

– Чакай, дядо Евтиме... – каза селянката с нерешителен вид.

Той се извърна.

– Какво има още?

Тя понижи глас и продума:

– Има едно нещо да ти обадя... Нали сме християни...

Калугерът се разсърди.

РЕЧНИК (към III част)

Клисура – тесен планински проход, дефиле

Шумтеше – шумеше

Плазове – извити отпред гървени шини, на които се плъзга шейната по снега; също и част от рало; може да значи и „хлъзгаво място“

Самостаен – станал от само себе си

Обелиск – четиристенен каменен стълб с остър връх

Вратня – порта, голяма врата

Похлопа – почука

Потури – мъжки панталони с увиснало гъно, направени от домашен вълнен плат

Калимявка – висока черна цилиндрична шапка на православен духовник

Одров – който се отнася до „огър“ (тясно гървено легло)

Пармакълък – парапет

Гаче (ли) – като че (ли)

Ивану – на Иван

Отзина – разтвори се

Рогатите – дяволите

Напрано – сонмато, припряно

Дека – къде

Каквото прилича – (тук) каквото трябва, каквото е редно

Вощеница – восъчна свещ

Епитрахил – част от свещеническо облекло, широка и дълга

лента, която се намята на врата по време на църковна служба

Забележи – отбеляза, каза

Закри книгата – затвори книгата

Грош – гребна монета

Чардак – голяма покрита тераса

Извърна се – обърна се

Претръшка се – много силно настояваше

Пръжгосваше – ругаше

Да се очисти – да си тръгне

Хай – хайде

– Какво ще обаждаш и какви християни? Хай върви да спиш, да не свети свещ, че може да видят отгоре някои и да ни дойдат на гости...

Под „някои“ калугерът разбираше „бунтовници“ и селянката разбра тъй. Лицето ѝ се угрижи и гласът ѝ затрепера:

– Не се плаши, няма никой да дойде... – И тя доби още по-тайнствен вид: – Като идех от селото, там, в нашата гора...

Страх и гняв се изобрази на лицето на намръщения монах. Той разбра, че тая жена иска да му говори нещо опасно, и извика:

– Не искам нищо да чувам, ни да ми обаждаш. Каквото знаеш, за себе си го знай. Или си дошла тук да запалиш манастиря?

Селянката щеше да каже нещо, но думата се задъни в гърлото ѝ при тоя отговор; тя тръгна безнадеждно подир сърдития калугер и излезе на двора.

– Ами аз няма да ношувам тука! – рече селянката.

Калугерът я изгледа учуден.

– Ами?

– Ще си ида, още сега ей...

– Ти си луда!

– Луда не луда, ще вървя. Утре рано, по зори, работа ме чака.

Дайте ми хляб, гладна съм...

– Хляб, колкото щеш... Дай ѝ, бре Иване! Но аз пак вратата не отварям.

Но селянката се претръшка да върви. Отец Евтимий пръждосваше. Да отвори пак портата? Това беше опасно. Може да нахълтат лоши човеци... Кой знае какво може да се случи... После му дойде на ума, че тая жена, която вече ги е видяла и се е срещала с тях, може да донесе някаква беда на манастира, ако турците подушат. Не, по-добре да се очисти оттука, да я няма тука...

– Хай върви си – каза той.

Селянката сложи детето до пармакълъка, тури в торбата си половината пита, която ѝ донесе Иван, взе пак детето на ръце и излезе. Портата се хлопна зад нея и заключи.

IV

Баба Илийца тръгна из нощта за към Искъра, зад който я чакаше сега бунтовникът. Тя беше много смутена, тя не посмея и не можа да се посъветва със сприхавия калугер, който я посрещна в отсъствието на игумена. Тя се покачи на яра зад манастира и тръгна из пътя, който пълзи над Искъра. Дрезгавата нощ допускаше да се видят доста ясно очертанията на чуките и бърдата отсреща – дено намусени, а сега зловещи... Та и всичко имаше зловец вид за Илийчината душа, изпълнена с тревога и безпокойство. Когато стигна на върха до големия бряст, Илийца поседна на студената земя да си почине. Планинските самотии спяха, дива тишина царуваше в природата; само реката все си шумеше долу нейде в бездната, дето се гушеха под карпи манастирските кубета и чардаци без ни една светлинка. Отдясно стигаха кучешки лаеви из Лютиброд. Тя стана пак, но не хвана през селото, дето я беше страх да мине, ами тръгна наляво от него по брега на урвата и бежешката слезна през нивята.

Скоро се намери долу при самия Искър.

Ладията стоеше до брега. Илийца отиде в колибата, дето спеше ладиярят, за да го извика да я прекара. В колибата нямаше никой: види се, ладияря го е било страх да ношува тук. Тя се зачуди какво да прави сега. Отиде там, дето стоеше ладията. Искърът шумеше

Никола Симов – Куруто, знаменосец на Ботевата чета. Такава вероятно е била и униформата на бунтовника от разказа „Една българка“.

страшно, тя видя отбляска на тъмните му талози и мравки я попълниха. Що да чини? Да чака до сутринта? Тя нито иска да мисли за подобно нещо, макар че ранни петли пропяха в Лютиброд за съвване. Що да чини? Освен сама да се опита да мине отвъд; тя беше видяла как гребат... Това ѝ се видя опасно, но друг избор не ѝ оставаше, ако искаше да завари момъка, който я чака сега в гората, примрял от глад, от безпокойство и страх. Тогава тя остави детето на пясъка – тя бе съвсем забравила детето! – и се наведе да отвърже синджира на лодката от големия кол, дето го връзваха. Но тя изтръпна: синджирът не беше вързан сега, а заключен за кола с катанец; турците бяха сторили това, за да попречат на минаване реката през нощта. Тя се изправи втрещена. Петлите все повече пропяваха в Лютиброд, на изток небето слабо се заздравяваше, след час или два ще съмне. Тя изохка в безсилно отчаяние и напрегна всичките си сили да скъса синджира или да счупи катанеца. Скоро се убеди, че това беше невъзможно. Тя се изправи запъхтяна и въздъхна безнадеждно. Внезапно тя се наведе трети път, хвана кола с двете си ръце, като че има намерение да го извади. Колът, дълбоко забит от години там, стоеше като закован. Тя удвои, утрои усилията си, нейните изпечени селски ръце се напънаха, мишците ѝ сдобиха стоманена пъргавина и сила, кокалите ѝ изпращаха от напрегане и горещ пот рука от лицето ѝ. Запъхтяна, уморена, като че е изсякла кола дърва, тя се изправи, отдъхна малко и пак го хвана. И пак с нови сили и с нова ярост взе да се върти около него, превита одве от напъна си да го изкърти. Старешките ѝ гърди дишаха гръмовно, краката ѝ се забиваха до прасците в пясъка и след тая страховита половинчасова борба колът се позаклати, дупката се поизхалтави и тя го измъкна най-после из почвата. Синджирът глухо издрънка в тишината.

Илийца изпъшка тоя път победоносно и се тръшна на пясъка премаляла... След няколко минути ладията с Илийца, детето и кола вътре плувна по мътните вълни.

V

Тука Искърът, излязъл от скалисто гърло, разлива се широко и тече между ниски полегати брегове. Ладията плуваше по течението му, непокорна на лопатата, неумело управлявана от селянката. По тая причина ладията се отдалечи нататък и отмина мястото, дето обикновено заставаше. Илийца с безпокойство следеше само да не би да наближи оставения бряг. Най-после един бързей я откара близо до срещния бряг и селянката с много мъка допря ладията до земята. Тя излезе с детето на ръце и тръгна незабавно нагоре към гората. Когато влезе в нея и наближи мястото, дето срещна бунтовника, тя видя човешка сянка, че мръдна между стволите, и позна, че е той. Бунтовникът я пресрещна.

– Добър ти вечер, момче. На.

И тя извади хляба и му го подаде, знаейки, че преди всичко хляб беше потребен за бунтовника.

– Благодаря, бабо – отговори покъртен той.

– Чекай, облечи това отгоре! – и тя му подаде връхна дреха, с която бе покрила детето. – Взех манастирско скришом, боже, прощавай, грях сторих...

Илийца бе смъкнала на тръгване от пармакълъка тая дреха за бежанеца, мислейки, че е на ратай. Но когато момъкът я облече, тя учудена видя, че е калугерско расо!

РЕЧНИК (към IV част)

- Не посмея** – не посмя
Сприхав – избухлив, гневлив, разгразнителен, невъзгържан
Яр – стръмен бряг
Чука – камениста височина
Дене – геном
Бездна – дълбока, бездънна пропаст
Карпа – скала, зъбер
Лаеве – мн. ч. от лаї
Урва – стръмно място, стръмнина
Бежешка – бежешком
Що да чини? – Какво да прави?
Катанец – катинар
Заздравяваше – (тук) просветляваше
Изпечени (ръце) – физически изгръжливи, жилави; опитни
Горещ пот – някога думата пот е била от м. р.
Одве – на двете
Поизхалтави се – поохлаби се
Премаляла – изгубила сили и/или съзнание
Плувна – заплува

– Все едно, ще се постопля! – рече той, като увиваше измръзналото си тяло със сухата шаячна дреха.

И те тръгнаха. Бунтовникът вървеше и ядеше мълком; той трепереше от студ и силно куцаше. Той беше двадесетгодишно голоблудо момче, тънко-високо. Бабата, за да го остави да яде, не го запитваше кой е и отде е, а само му приказваше ниско; но нейното любопитство най-подир надви и тя го запита отде иде. Той ѝ разправи, че не слеза от Балкана, а иде от полето. Изгубил четата онай нощ в лозята на Веслец и от там до тука е дошел с големи страхове и премеждия, не ял два дена и две нощи, съсипан от ход, с убити крака, трескав, и сега бяга в Балкана да намери другарите си или да се потули.

– Синко, ти не можеш да вървиш – каза му тя, – дай си пушката да ти олекне.

И тя му пое пушката в лявата си ръка, като стискаше с дясната детето.

– Върви, върви, стягай се, момче.

– Къде ще се дяна, бабо, сега?

– Как къде? Ами у дома!

– Истина ли? Бабо, благодаря ти, ти си добра жена! – отговори умиленият до сълзи момък и се наклони, па и целуна напуканата ръка, която стискаше детето.

– Хората са наплашени сега и ме изгарят жива, ако усетят – продължаваше селянката, – но как да те оставя тука: не можеш да бягаш и ще те намерят черкезите – поразил ги господ – и в село ги има. Защо ви трябваше вам, момчета? Тая пуста царщина тъй ли се лесно разсипва!... Изтрепаха ви като пилци. Но ти не можеш да вървиш нагоре! – И тя пое и пушката в дясната ръка, а с лява го хвана под мишница. Вдълбочаваха в церовата гора. През дърветата небето на изток повече побеляваше, челопешките петли пееха раздирателно, звездите бледнееха. Разсъмването започваше, те бяха още на половина час разстояние от Челопек, ако напреки се идеше, но както вървеше момъкът, и за два часа нямаше да достигнат. Селянката се окахъри, да имаше крила, щеше да го вземе и да хвъркне с него. Той се озърна.

– Съмва се, стрино – каза той.

– Лошо, няма да стигнем навреме – изпъшка тя. Повървяха още малко. Отреща се чуа човешки гласове. Селянката се спря.

– Тъй не бива, момче, да направим друго...

– Какво, стрино? – попита момъкът, който виждаше в тая непозната жена своя майка, свой спасител, свое провидение.

– Скрый се в гората, стой до довечера. Като мръкне, ще те намеря – на, тука пак – и ще те скрия у дома.

И момъкът намери, че това беше най-умното. Селянката му повърна пушката.

– Сбогом!

Илийца в това време пипаше детето. Тя изплака:

– О, мамке! Та то е умряло, ръчиците му лед!

Бунтовникът се спря поразен. Тая скръб на селянката го смая; той поиска да каже нещо да я утеши, но не можа нищо да каже. Сега той виждаше, че нямаше право да очаква по-нататъшна помощ от великодушната жена, чието сърце беше разбито от едно голямо лично нещастие.

– О, мамке, гълъбчето ми... – вайкаше отчаяно тя, като се вгледваше в лицето на детето.

РЕЧНИК (към V част)

Стволове – дебели стъбла (на дърветата)

Шаячна – от шаяк, груб вълнен плат

Отме – откъде

Слазя – слеза

Премеждия – изпитания, опасности

Да се потули – да се скрие

Царщина – царство, държава

Разсипва – (тук) съсипва, побеждава

Вдълбочаваха (в гората) – вървяха все по-дълбоко в гората

Окахъри се – изпита безпокойство

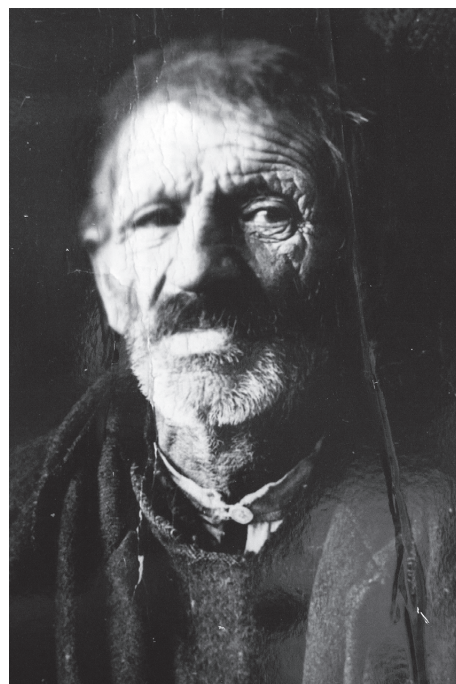
Провидение – висша сила, определяща човешката съдба; бог

Намери – (тук) прецени, разсъди

Повърна (пушката) – върна (пушката)

Вайкаше се – оплакваше, окайваше се

Вгледваше – вглеждаше се

Единствената снимка на оцелелия внук на баба Илийца

Бунтовникът тръгна из гората, цял потресен, безнадежден. Но разплаканият глас на бабата му извика:

– Момче, крий се хубаво днес. Довечера – пак тук, та да те на-
меря...

И тя се изгуби между тъмните дънери.

VI

Тая сутрин майското слънце се показва радостно от чистото небе, няколко дена все облачно и дъждовно. Разкошната дългнеста долина, която се отваря от Шишмановата скала, имаше омайна хубост, пременена в пролетна зеленина, прорязвана от сребристия пояс на реката, лъснала от лъчите на слънцето. Дотук, до Шишманова скала, се свършва нейната одисея из тесни клисури и безконечни планински завои, ту между стръмни урви, покрити с дъб и бук, ту под високи навъсени скали, напробити с пещери, настръхнали със замъкообразни изваяния и странни обелиски, своенравна игра на стихииите и времето.

Току-що слънцето излезе над кръгозора, из пътя откъм Враца се подаде турска конница, а след нея из ръжовите се зачерня голяма тъпла пеши хора, на която краят не се видеше. Конницата и пехотата скоро доближиха Искъра и се спряха. Пехотата състоеше от около триста души; отпреде ѝ вървяха турци башибозуци, въоръжени с всякакъв род оръжия, а останалото, грамадната част, бяха черкези, също въоръжени. Подир няколко минути бавене конницата пусна да минат напред черкезите, а тя остана настрана.

Тая шумна сган се предвождаше от прочутия тогава черкезки големец Джамбалазът, свиреп и кръвожаден кавказки разбойник, от тайфата на когото беше пукнала пушката, що простря мъртъв Ботева вчера.

Джамбалазът, на кон, се спря срещу челопешката гора, недалече от старовремската развалена черква. Отляво на гората се вдигаха непристъпни зъбери и ярове, а отдясно се откриваха челопешките ниви и бостани, дори до другия гол рът. По стръмнината на гората виждаше се през дърветата уединена кошара, парясана сега от стопана си.

Всички очи бяха обърнати към гората, дълбока, пуста и спокойна, дето сега се криеше бунтовникът. Но потерята не идеше за него. Тая нощ бе пристигнало известие във Враца, че един час преди съзоряване една чета комити била се спуснала от Балкана в тоя шумак, вероятно с намерение да мине Искъра и да се спаси в голямата Стара планина.

Потерята, наежена, ободрена от вчерашната си победа, очакваше заповедта, когато Джамбалазът, слезнал от коня, с неколцина по-предни башибозуци обсъждаше положението и начина на нападението. Той беше мургав, висок, чернобрад четирийсетгодишен човек с бляскаво черкезко облекло, набучен с оръжие; погледът му, зверски и лют, светеше под високата му космата черкезка гугла.

В това време изгърмя пушка от кошарата и планинските екове повториха и продължиха гърмежа.

– Комитите! Комитите! – извикаха гласове.

Всички погледнаха към кошарата, но видяха само кълбото дим на входа ѝ, което се разнасяше от утринния ветрец по клоните. Подир първото късо смайване и сбутване потерята даде един страшен залп, последван от гороломен продължителен ехтеж. Но сред дима раздадоха се гласове:

Илия Джагаров (1843 – 1902), Ботев четник, участвал в Руско-турската война (1877 – 1878) и Сръбско-българската война (1885)

Заглавна корица на първото издание на сборника „Пъстър свят“, 1902 г.

Корица на първото издание на сборника „Пъстър свят“, 1902 г.

– Джамбалаза убиха!

Джамбалазът наистина беше се повалил на земята, пронизан тъкмо в гушата от куршум, и из устата му шуртеше струя кръв. Той беше ударен от куршума, който дойде от кошарата.

При тая вест мигновена паника обхвана потерята и тя се дръпна и изпокри – кой де намери. Тялото на предводителя бързо беше отнесено. Изчезна и конницата. Но друга пушка не гръмна вече от гората.

След доста време, като разбраха по млчанието, че комитите са избягали из гората, една дружина от по-сърдчени черкези се прстраши и навлезе откъм челопешкия път в нея и я разтършува. Тя намери убит до дънера на един дъб само един бунтовник, мъж, трийсетгодишен, с лице, обрасло с черна брада, и с единия крак ранен, превързан с дрипи. Черкезите разбраха, че четата е избягала в планината.

(Действително подир падането на Ботева при Вола част от дружината му, около четирийсет момчета, под воеводството на ранения в крака герой Пера бе хванала планината, скитала се бе цяла нощ из пущинаците и, уморена, гладна, премаляла за сън, се спуснала към съмване в челопешката гора, дето заспа като мъртва, не знаейки, че е издебната.)

Един от черкезките куршуми беше случайно убил Пера. Никоя друга жертва не се намери. Но когато черкезите посетиха и кошарата, те съгледаха там още един труп.

– Един папаз-комита! – извикаха те учудени.

Там лежеше прострян един момък без мустаки, с продупчена глава. Той беше облечен с калугерско расо, разгънатата предница на което даваше възможност да се види хъшовска носия, обагрена с кръв. По почернелите му от барут уста се познаваше, че той се беше самоубил с пушката, след като беше свалил Джамбалаза. Видял ли се беше нощеска с четата – неизвестно. Въпреки обичая си в подобни случаи, башибозуците не отрязаха главата на разбойника, за да я разнасят на прът като трофей от победата: смъртта на предводителя им я даваше не тям... задоволиха се само да запалят кошарата, дето остана трупа. Тя все димеше и до вечерта, когато две потери избиваха до един, долу при Искъра, до канарите, тринайсет бунтовника, слезнали следобед от Балкана с цел да прегазят реката.

*

Илийца е умряла отдавна. Но полуумрялото дете оживя и сега е здрав левент и се нарича майор П. Покойната му баба, като му е разказвала тия събития, говорила му, че вярва, че дължи оздравяването му не толкова на небрежната молитва на сърдития калугер, колкото на добрината, която не можла да направи, но искала от сърце да направи.

Октомври, 1899

Къщата музей „Баба Илийца“ в Чelopeк. Фотография Йоана Георгиева

РЕЧНИК (към VI част)

Длъгнеста – прогълговата

Одусея – низ от преживявания; прогължително пътуване, наситено със събития и изпитания; съдба

Безконечни – безкрайни

Напробити – пробити на много места

Ръжове – ниш, засети с ръж

Не се видеше – не се виждаше

Башибозуци, башибозук – нередовна армия в Османската империя през 18. – 19. век, чиито войници са известни със своята свирепост, жестокост и безчистота

Тайфа – група

Развалена – (тук) разрушена

Рът – хълм

Парясана – изоставена

Стопан – стопанин

Съзоряване – зазоряване

Слезнал – слязъл

Набучен с оръжие – (тук) носещ по себе си много оръжия

Гугла – островръх мъжки кожен калпак, ушит с косъма навън

Залп – силен изстрел от няколко оръдия едновременно

Гороломен – много силен, унищожителен (който поваля, ломи гората)

Комити – название на участниците в българското националноосвободително движение през 19. век

По-сърдчени – по-сърцати, по-смели

Папаз – свещеник, поп

Мустаки – мустаци

Трофей – нещо, завоювано при победа над неприятеля; плячка

Тям – на тях

Не можла – не могла

ИСТОРИЯТА И ХОРАТА

Подвигът и страхът: на брега. Началото на „Една българка“ въвежда месец, година и събитие, които може да се прочетат и във всеки учебник по история – края на Априлското въстание и разгрома на Ботевата чета. Това е една от водещите теми в творчеството на Вазов и изобщо една от големите теми в литературата ни – националноосвободителните борби на българите през 19. век. Големото историческо събитие и личността на великия поет революционер са рамка, в която протича целият разказ – от първото изречение „...и сам Ботев падна пронизан от кушума на черкезката потеря“ до последната, част VI, където повествователят отново напомня, че тъкмо от потерята на Джамбалаза „беше пукнала пушката, що простря мъртъв Ботева вчера“. В „Една българка“ обаче реалното величаво историческо събитие е преплетено с образите и постъпките на съвсем обикновени хора, които не са исторически личности. Повествователят е този, който съчетава едното и другото; неговият поглед обхваща целия тогавашен български свят – от „Следобед на 20 май 1876 г., ден, в който Ботевата чета...“, до брега на Искъра, на който „... стояха куп жени лютибродчанки“.

Между историческата съдба на Ботевата чета и жените край брега сякаш няма нищо общо, сякаш те принадлежат към два различни свята – повествователят безпощадно е отбелязал за жените, че „повечето слабо знаеха какво става сега, някои и нехаеха... те продължаваха да си ходят пак по кърските работи“, а малко по-нататък става ясно, че мъжете не излизат, защото се страхуват. Безразличието и страхът на мирните българи пронизват цялото ежедневие, изпълнено с кръсците, оскърбленията и камшиците на заптиетата край ладията в част I на разказа – ежедневие, което големите български писатели през 19. век наричат робство.

В манастира: калугерът Евтимий. Страхът, безразличието и „нехайството“, за които повествователят споменава още в първия епизод на „Една българка“, се проявяват особено ясно в разговора на баба Илийца с калугера Евтимий в част III. Уплашеният и ядосан калугер ругае баба Илийца почти като заптиетата – „Да те вземат рогатите! Какво търсиш тука, Илийце?“ Единственото, което го интересува, е вратите на манастира да останат затворени за историческите събития, които се случват навън. Небрежен и рязък към тревогата на баба Илийца, Евтимий е далеч и от елементарната човечност, когато отбелязва за детето: „та то е умряло“, и после нетърпеливо прочита молитвата за здраве. И тъкмо той – християнският духовник – отказва да изслуша разказа на баба Илийца за срещата ѝ с бунтовника. На нейния аргумент „нали сме християни“ той отговаря по един съвсем нехристиянски начин: „Какво ще обаждаш и какви християни... Каквото знаеш, за себе си го знай. Или си дошла тук да запалиш манастира?“.

За калугера Евтимий и подобните на него хора в тогавашното българско общество между българските борци за свобода и турските заптиета и потери сякаш няма разлика – те еднакво заплашват спокойствието и мирния живот. В езика на тези българи революционерите остават дори неназовани – те са „ония“, „някои“. Пред баба Илийца Евтимий произнася и „бунтаджии“, без да назовава никакво различие между „бунтаджии“ и „турци“ при определянето на опасността: „да влязат бунтаджиите, да ни дойдат турците...“. В неговото съзнание двете противоположни страни в най-

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Авторът сам е разделил разказа „Една българка“ на епизоди. Какво заглавие бихте поставили на всеки от тях?
2. Подзаглавието на „Една българка“ е „Исторически епизод“. Кои събития в сюжета на разказа бихте определили като исторически и кои – като плод на творческото въображение на писателя? Защо?
3. Кои действия и постъпки на баба Илийца я правят главна героиня на Вазовия разказ? Посочете онези, които според вас имат най-голямо значение.
4. Съпоставете отношението и постъпките на баба Илийца с тези на калугера Евтимий. Чие поведение и гледна точка одобрявате? Защо?
5. Кои са епизодите на най-силно напрежение и драматизъм във Вазовия разказ? Защо?
6. По какъв начин заглавието на разказа – „Една българка“ – изразява посланието на творбата?

Портата на Черепишкия манастир, на която баба Илийца е тропала в злоещата нощ. Фотография Йоана Георгиева

големия исторически конфликт на епохата – борците за свобода и Османската империя – се сливат в еднаквата оценка „лоши човечи“: „Отец Евтимий пръждосваше. Да отвори пак портата? Това беше опасно. Може да нахълтат лоши човечи... Кой знае какво може да се случи...“.

Затова и думите на баба Илийца към четника в част V – „Хората са наплашени сега и ме изгарят жива, ако усетят...“ – ясно изразяват тогавашните обстоятелства и отношения в българското общество.

В гората: бунтовниците. В разгръщането на мотива за въстанието и съдбата на Ботевите четници след смъртта на войводата Иван Вазов отново преплита реалните исторически факти с художественото въображение. В част VI в гората край Челопек е открит трупът на Перо – историческа личност (Перо Херцеговинеца), участник в Ботевата чета. Но младият бунтовник, на когото баба Илийца се опитва да помогне, е останал неназован в разказа – той е обобщен образ на революционера от 1876 г. При първата му среща с баба Илийца в гората в част II на разказа повествователят го представя като „някакъв момък в чудати опнати дрехи, с ширити по гърдите и с пушка; лицето му беше измахнато и бледно“. Тази първа среща е среща с отчаянието и поражението – момъкът е гладен, треперещ от студ, сам, има нужда от помощ и подкрепа. При втората среща в част V са разкрити повече детайли за неговата личност и характер – той изпитва дълбока благодарност към баба Илийца за помощта ѝ, покъртен е от подарения хляб и дреха; въздава и оценка за нейната човечност – „Бабо, благодаря ти, ти си добра жена!“; целува напуканата ръка на старицата. Нещо повече, той е готов да отстъпи в нещастieto и да не иска повече помощ при вестта за нейното нещастие – „Сега той виждаше, че нямаше право да очаква по-нататъшна помощ от великодушната жена...“.

Ако в епизодите с двете срещи между младия четник и баба Илийца виждаме бунтовника главно като жертва на поражението и отчаянието, то в част VI на „Една българка“ се открояват действителното лице на бунта, смелостта, подвига и саможертвата – в изстрела срещу потерята, убийството на Джамбалаза и самоубийството на момъка в изоставената кошара. Той избира смъртта в битка, с оръжие в ръка и така утвърждава честта и историческия избор на въстаниците, отдали живота си за освобождението на България.

Един от най-трагичните мотиви в „Една българка“ е мотивът за самотата на революционерите – младият момък е сам в гората, Перо също е загинал сам, а на въпроса дали младежът и различните групи от оцелели четници са се срещнали в последната нощ преди смъртта си, повествователят отговаря накратко: „неизвестно“.

ГЕРОИТЕ

Баба Илийца

Баба Илийца е отрудена селска жена на около шейсет години, „висока, кокалеста – мъжка на вид“. Описането на външността ѝ подсказва, че тя е необикновена и от нея може да се очакват мъжествени постъпки. Описанието ѝ в кулминационния момент на изваждането на кола свидетелства за това. Старицата е загрижена за болното си внуче, останало сираче. Тя се уповава на Бога за спасението му и пренебрегва опасностите на смутното време, за да го заведе в манастира да му прочетат молитва за здраве. Говори просто,

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Как говорят заптиетата в част I и какви качества проявяват?
2. Направете изводи за качества на калугера Евтимий, проявени при срещата му с баба Илийца в част III на „Една българка“.
3. Как изглежда Джамбалаза в част VI на разказа?
4. Характеризирайте накратко следните отношения: между турските власти и бунтовниците; между турските власти и уплашените мирни българи; между уплашените българи и бунтовниците.

Башибозуци в засада, старинна гравюра

Недка Димитрова в ролята на баба Илийца от художествено-документалния филм „Българин да се наричам“ на режисьора Искрен Красимиров, 2016 г.

но думите, които казва, издават житейска мъдрост и решителност. Добротворството ѝ е присъщо и затова тя не се поколебава да вземе под крилото си своя нов син – бунтовник от разбитата в Балкана Ботева чета. Смела и непоколебима, разсъдлива и силна духом, челопеченката намира изход във всяка ситуация. Убеждението ѝ, че човек трябва да следва неотклонно пътя на доброто, и безкористните ѝ постъпки, продиктувани от майчинските ѝ чувства, вярата ѝ и нейното родолюбие, превръщат героинята в пример за подражание.

Баба Илийца е храбра българка, загрижена майка и добра християнка, която при никакви обстоятелства не отстъпва от нравствените си принципи и твори добро – това е нейният достоен морален избор.

В разказа „Една българка“ се срещат следните оценки за стореното от баба Илийца:

1. Гледната точка на автора – пред проф. Иван Шишманов, споделяйки факти от творческата история на „Една българка“, Вазов нарича действията на своята героиня „подвизи“.

2. Гледната точка, изразена в *мотото* на разказа. Мотото обикновено е кратък откъс от чужд текст, цитат в самото начало на творбата, който хвърля светлина, изразява предварително отношение към казаното в творбата. Мотото на „Една българка“ – „Аферим, бабо, машаллах!“ – е цитат от известна народна песен. В нея майката на Стоян разпознава главата на сина си, заловен и убит от сеймените (военни на полицейска служба в Османската империя). На нейния плач сеймените отговарят по следния начин:

...– Я мълчи, бабо, не плачи,
аферим, бабо, машаллах –
юнак си сина родила,
родила и отгледала!
Дорде Стояна хваниме –
девет си гори изсякахме;
дорде си Стоян съборим –
деведесет сеймени паднаха;
дорде си Стоян вържеме –
девет синжира скъсахме;
дорде му глава отрежем –
девет си сабли счупихме.
Аферим, бабо, машаллах
на твоя сина Стояна,
на твойта сина войвода
на триста млади юнака!

В народната песен оценката на възхищение и почит идва от гледната точка на врага – сеймените са тези, които казват „Аферим, бабо, машаллах!“ – те изразяват възхищение и почит и към майката, отгледала такъв син, и към сина заради неговата невиджана сила и смелост. Но като отделя от песента само този стих и го поставя за мото на „Една българка“, Вазов сякаш произнася оценката си за баба Илийца от свое име и предварително.

3. Гледната точка на самата баба Илийца. В самия край на „Една българка“ повествователят свидетелства чрез разказа на майор П. – порасналия ѝ внук, за самооценката на стореното от старицата през 1876 г.: „добрината, която не можла да направи, но искала от сърце да направи“.

Карта на местността, където се развива действието в разказа „Една българка“

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Още заглавието въвежда образа на баба Илийца. После то е допълнено от оценката в мотото. Посочете каква нагласа за възприемане на образа се създава.

2. Как е представена възрастната жена? Дайте конкретни примери от текста.

3. Какво ръководи поведението на челопеченката? Посочете думи и изрази, от които това става ясно.

4. Защо старицата не се спира пред нищо, за да „спаси [...] два живота“?

5. Направете цялостна характеристика на героинята, като последователно отговорите на следните въпроси:

- ✓ Каква е външността на героинята?
- ✓ Какво се знае за житейския ѝ път?
- ✓ Какво казва тя и как се изразява?
- ✓ За какво мисли?
- ✓ Как постъпва?
- ✓ Какви качества на характера притежава?
- ✓ Как гругите герои се отнасят към нея?

БУНТОВНИКЪТ

Бунтовникът е герой, обобщаващ чертите на всички борци за свобода, оказали се сами и в беда след битката с тирана (припомни си съдбата на героите от повестта „Немили-недраги“ след сражението при Гредетин). В част II той е представен през призмата на страданието – гладен, куцащ, измъчен, на прага на отчаянието. Към това в част V се добавят и елементи на нравствена характеристика (благодарността), както и коментар на баба Илийца за избора, който е направил, като е поел по страшния път на борбата срещу поробителя („Тая пуста царицина тъй лесно ли се разсипва!“). В част VI четникът вече е героичният защитник на правдата, който саможертвено загива пред олтара на отечеството, изпълнявайки свещения си дълг.

Ботевият четник представя съдбата на борците за свобода, избрали да изпълнят с чест своята длъжност към родината.

ОТЕЦ ЕВТИМИЙ

Евтимий е човек, който мисли само за себе си. Той не притежава доброта и сърдечност, за да отвори душата си за чуждата болка. Отецът е сърдит, груб, изпълнен със страх и съмнения. Скрит зад стените на манастира, калугерът не служи на Бога, т.е. не изпълнява святата си мисия, а е загрижен само за собствената си сигурност. Родолубието му е чуждо – борците за българската свобода за него са точно толкова опасни, колкото и тираните.

За разлика от отсъстващия игумен калугерът от Черепишкия манастир е избрал да постави себе си над другите – решение, което е безнравствено и грозно във всички времена.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Защо авторът е оставил този герой неназован по име?
2. Можете ли да свържете клетника при описанията му в части II и V с образа на героя от националноосвободителното движение?
3. Как се променят нещата в част VI?
4. Свидетели на страшните събития от май 1876 г. разказват на Вазов, че след Освобождението един мъж ходил в Челопек да търси Илийца, за да ѝ се отблагодари за спасението си, т.е. в действителност четникът е оцелял. Защо в творбата художественото решение е бунтовникът да загине от собствената си ръка?

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какво е отношението на героя към другите? Как се гържи с ратая, с търещата помощ селянка, с болното дете? Дайте примери от текста.
2. Основната роля на всеки Божи служител е да подкрепя страдащите. Добър пастир ли е Евтимий? Служи ли на Бога? Посочете думи и изрази от творбата.
3. Добър българин ли е калугерът? Подкрепете твърдението си с цитати от произведението.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Сюжет на „Една българка“: Преживелиците и нравственият избор на една обикновена жена – баба Илийца – в трагичните часове след разгрома на Ботевата чета.

Време и пространство: Ограничено в едно денонощие време на сюжетното действие; раздвижено и динамично пространство (брега, реката, гората, манастира), чието преминаване изразява и нарастването на напрежението до момента на върховните изпитания и края на разказа.

Герои и конфликти в епизодите: Грубите и властни заптиета на брега и потерята на Джамбалаза; уплашените българи, които се страхуват еднакво и от турците, и от българските бунтовници – жените на брега, калугерът Евтимий в манастира; почтеността, смелостта и саможертвата на младия четник – историческият конфликт на епохата протича между всички тях.

Баба Илийца: Единствената, която живее и сред трите типа хора; смазана от тревогата и мъката за болното си внуче, тя решително и последователно се стреми да помогне на младия бунтовник; нейният нравствен избор е продуциран от християнските ценности и от дълбоката ѝ човечност.

Повествователят: Чрез неговата роля се осмислят отношенията между голямото историческо събитие и усилията на ежедневния живот; той свързва трагедията на сюжетните събития с оптимизма и перспективата на бъдещето.

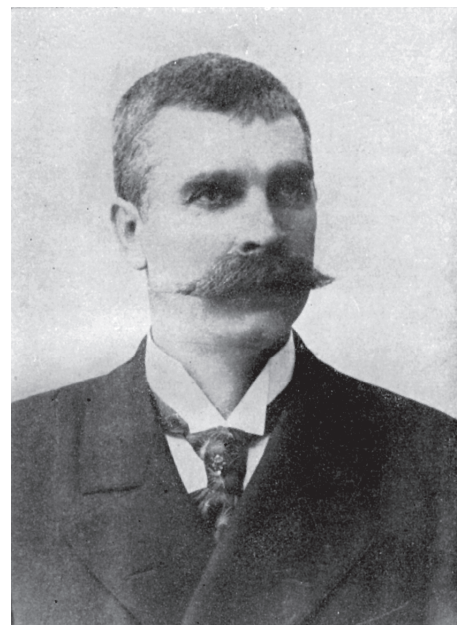
Послание на творбата: При всички обстоятелства добрият човек се стреми да върши добрини и нищо не е в състояние да го отклони от пътя, който е избрал.

„ОПЪЛЧЕНЦИТЕ НА ШИПКА“**Иван Вазов***11 август 1877*

Нека носим йоще срама по челото,
 синила от бича, следи от теглото;
 нека спомен люти от дни на позор
 да висне кат облак в нашия кръгозор;
 нека ни отрича историята, века,
 нека е трагично името ни; нека
 Беласица стара и новий Батак
 в миналото наше фърлят своя мрак;
 нека да ни сочат с присмехи обидни
 счупенте окови и дирите стидни
 по врата ни още от хомота стар;
 нека таз свобода да ни бъде дар!
 Нека. Но ний знаем, че в нашто недавно
 свети нещо ново, има нещо славно,
 що гордо разтупва нашите гърди
 и в нас чувства силни, големи плоди;
 защото там нейде на връх планината,
 що небето синьо крепи с рамената,
 издига се някой див, чутовен връх,
 покрит с бели кости и със кървав мъх,
 на безсмъртен подвиг паметник огромен;
 защото в Балкана има един спомен,
 има едно име, що вечно живей
 и в нашта история кат легенда грей,
 едно име ново, голямо антично,
 като Термопили славно, безгранично,
 що отговор дава и смива срамът,
 и на клеветата строшава зъбът.

О, Шипка!

Три деня младите дружини
 как прохода бранят. Горските долини
 трепетно повтарят на боя ревът.
 Пристъпи ужасни! Дванайсетий път
 гъсти орди лаят по урвата дива
 и тела я стелят, и кръв я залива.
 Бури подир бури! Рояк след рояк!
 Сюлейман безумний сочи върха пак
 и вика: „Търчете! Тамо са раите!“
 И ордите тръгват с викове сърдити,
 и „Аллах!“ гръмовно въздуха разпра.
 Върхът отговаря с други вик: ура!
 И с нов дъжд куршуми, камъни и дървье;
 дружините наши, оплискани с кърви,
 пушкат и отблъскват, без сигнал, без ред,
 всякой гледа само да бъде напред
 и гърди геройски на смърт да изложи,
 и един враг повеч мъртъв да положи.
 Пушката екнат. Турците реват,

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

В периода 1881 – 1884 г. Иван Вазов пише цикъл от 12 поетически творби, озаглавен „Епопея на забравените“. Цикълът включва: „Левски“, „Бенковски“, „Кочо. Защитата на Перущица“, „Братя Жекови“, „Каблешков“, „Паусий“, „Братя Миладинови“, „Раковски“, „Караджата“, „1876“, „Волов“ и „Опълченците на Шипка“. „Епопея на забравените“ е сред ненадминатите български литературни шедеври.

В центъра на изображението стоят величавите образи на дейците от националноосвободителното движение – Левски, Раковски, Караджата и др., но цикълът не е само величествен паметник на революционерите. „Епопея на забравените“ е монументален модел на Българското възраждане – от Паусий Хилендарски и неговата „История славянобългарска“ (1762) до Руско-турската война (1877 – 1878). За стихотворението „Опълченците на Шипка“, което е последното в погребата на цикъла, Вазов споделил пред проф. Иван Шишманов: „Това е едно от най-силните мои стихотворения. Няма какво друго да кажа“.

насипи налитат и падат, и мрат; –
Идат като тигри, бягат като овци
и пак се завръщат; българи, орловци
кат лъвоове тичат по страшний редут,
не сещат ни жегга, ни жажда, ни труд.
Щурмът е отчаян, отпорът е лют.
Три дни веч се бият, но помощ не иде,
от никъде взорът надежда не види
и братските орли не фърчат към тях.
Нищо. Те ще паднат, но честно, без страх –
кат шъпа спартанци под сганта на Ксеркса.
Талазите идат; всичките нащрек са!
Последният напън вече е настал.
Тогава Столетов, нашия генерал,
ревна гороломно: „Млади опълченци,
венчайте България с лаврови венци!
на вашата сила царят повери
прохода, войната и себе дори!“
При тез думи силни дружините горди
очакват геройски душманските орди
бесни и шумещи! О, геройски час!
Вълните намират канари тогаз,
патроните липсват, но волите траят,
щикът се пречупва – гърдите оставят
и сладката радост до крак да измрът
пред цяла вселена, на тоз славен рът,
с една смърт юнашка и с една победа.
„България цяла сега нази гледа,
тоя връх висок е: тя ще ни съзре,
ако би бегали: да мрем по-добре!“
Няма веч оръжье! Има хекатомба!
Всяко дърво меч е, всякой камък – бомба,
всяко нещо – удар, всяка душа – плам.
Камъне и дървье исчезнаха там.
„Грабайте телата!“ някой си изкряска
и трупове мъртви фръкнаха завчаска
кат демони черни над черний рожак,
катурят, струпалят като живи пак!
И турците тръпнат, друг път не видели
ведно да се бият живи и умрели,
и въздуха цепят със демонский вик.
Боят се обръща на смърт и на щик,
героите наши като скали твърди
желязото срещат с железни си гърди
и фърлят се с песни в свирепата сеч,
като виждат харно, че умираат веч...
Но вълни по-нови от орди дивашки
гълтат, потопяват орляка юнашки...
Йоще миг – ще падне заветният хълм.
Изведнъж Радецки пристигна със гръм.
.....
И днес йощ Балканът, щом буря зафаща,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраша
славата му дивна като някой ек
от урва на урва и от век на век!

Пловдив, 6 ноември 1883

РЕЧНИК

Йоще, йощ – още
Синила – синини
История – история
Фърлят – хвърлят
Стигни – срамни
Хомот – 1. приспособление, което се поставя на врата на животни при впрягане; ярем; 2. (в преносен смисъл) тежело, зависимост, гнет
Недавно – недалечно минало
Термопили – тесен проход в Гърция, при който триста спартанци, водени от Леонид, са защитавали страната си от огромната армия на персийския цар Ксеркс през 480 г. пр.Хр.
Дървье – дървета
Пушкала – артилерийски оръдие; топове
Сещат – усещат
Фърчат – хвърчат
Кат – като
Шъпа – шепя
Сган – сбирщина, тълпа, папач
Нстал – настанал
Рът – издължена, стръмна височина
Хекатомба – 1. голямо жертвоприношение на бикове в Древна Гърция; 2. прен. масова смърт на хора
Струпалят – трупат, струпват
Зафаща – захваща, започва

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какво означава гумата „опълченци“? Кои и какви са опълченците по време на Руско-турската война през 1877 – 1878 г.? Проучете и разкажете.
2. Разделете стихотворението на части – кои са частите и в какво се изразява тяхното различие? Обосновете отговора си.
3. Коя е клеветата в началото на „Опълченците на Шипка“, на която е „строшен зъбът“? Как лирическият говорител се противопоставя на нейните твърдения?
4. Кои момент от художественото описание на битката при Шипка според вас е най-граматичен и вълнуващ? Защо?
5. Проучете кои са историческите лица, упоменати в „Опълченците на Шипка“ – генерал Столетов, генерал Радецки, Сюлейман паша.
6. Как е изразена възхвалата на героите и техния подвиг в стихотворението? Дайте примери от текста.
7. Иван Вазов споделя за „Опълченците на Шипка“: „това е едно от най-силните мои стихотворения“. Съгласни ли сте с оценката на поета? Защо?

ОДА

В Древна Гърция думата *ода* първоначално е означавала просто „песен“. По-късно елините са започнали да наричат така тържествените химни, изпълнявани от хор, посветени на боговете или героите, които са се отличили с изключителните си качества по време на битка или състезание. През вековете **одата** се развива и сега така се назовава стихотворение, предназначено за възхвала на важни събития и личности, чиято значимост за обществото е несъмнена.

Начинът, по който авторът говори в одата, е специфичен:

- тонът е приповдигнат, тържествен;
- чувствата са възторжени и се усилват;
- емоционалното внушение се постига чрез употребата на множество повторения, възклицания, сравнения, художествени определения и др.

Героят в одата също е необикновен:

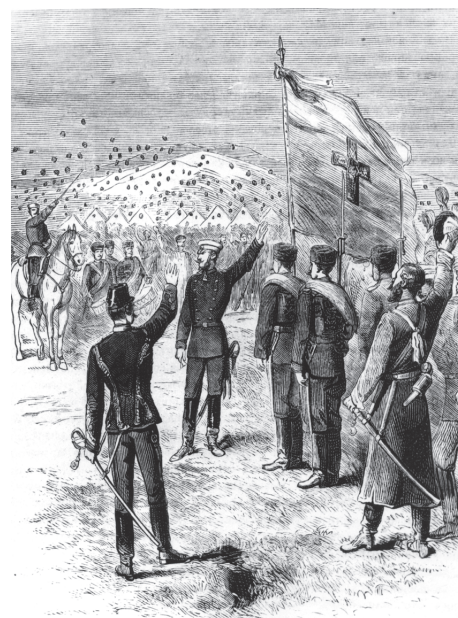
- той се отличава от другите хора със своите качества, най-вече със силата на своя дух;
- налага се да се справи с наглед непреодолими препятствия;
- успява да премине през изпитанията, като извършва нечувани подвизи, и затова е увенчан с величие и слава.

„ОПЪЛЧЕНЦИТЕ НА ШИПКА“ КАТО ОДА

КОМПОЗИЦИОННА ЧАСТ	ХУДОЖЕСТВЕН СМИСЪЛ
1	2
Лирически пролог (увод, въступление)	<ul style="list-style-type: none"> • Лирическият говорител отстоява позициите на общонационалното „ние“, като използва форми за 1 л. мн. ч. • Битката за Шипченския проход – кулминационен момент в развитието на Руско-турската война, е поместена в „нашото недавно“, т.е. за нея се говори, след като Освобождението вече е факт. • Разгръща се защита на българското национално достойнство срещу обвиненията, че българите са получили свободата си даром. • Опорните думи на лирическия размисъл са <i>спомен</i>, <i>история</i> и <i>име</i>.
	<p>Част на мрака – теза (От „Нека носим...“ до „Нека таз свобода да ни бъде дар! Нека.“)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Лирическият говорител изгражда наситена емоционална атмосфера чрез поредица от понятия с негативно съдържание („срам“, „синула“, „тегло“, „позор“, „облак“, „мрак“, „хомот“...), едва съдържа негодуванието си, породено от недостойното поведение на хулителите, и привидно се съгласява с мнението на клеветниците, че свободата ни е дар.

Генерал-майор Николай Григориевич Столетов (1834 – 1912)

Връчване на самарското знаме, Българска национална филмотека

Генерал-лейтенант Фьодор Фьодорович Раецки (1820 – 1890)

1	2
	<p>✓ <i>Спомените</i> от пораженията в миналото са „люти“, т.е. предизвикват болка.</p> <p>✓ В <i>историята</i> ни наистина има трагични страници, но славните моменти са премълчани.</p> <p>✓ <i>Името</i> на българите предизвиква „присмехи обидни“.</p> <p>Част на светлината – антитеза (От „<i>Ноний знаем...</i>“ до „...на клеветата стръшва зъбът.“)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Лирическият говорител постепенно изгражда образа на чутовния връх, който е „на безсмъртен подвиг паметник огромен“. Неговата светлина разпръсква мрака, облакът е заменен от „небето синьо“, а срамът отстъпва място на славата. ✓ <i>Споменът</i> е поместен в Балкана – символ на непокорния български дух и героичната саможертва. ✓ <i>Историята</i> присъства чрез сравнението с Термопилите и сиянието на върха, „покрит с бели кости и със кървав мъх“, връх, превърнал се в легенда. ✓ <i>Името</i>, макар и още произнесено, „вечно живей“. • Начало на частта, в която заявеното във втората половина на пролога твърдение, че българите имат повод да изпитват национална гордост, се доказва, дава възклицанието „О, Шипка!“. За пръв път след заглавието върхът е пряко назван. • Лирическият говорител променя позицията си и започва представянето на боевете между ордите на Сюлейман и опълченците като пряк наблюдател на събитията от 1877 г.
Същинска част	<p>Битката на оръжията (От „<i>Три дена младите дружини...</i>“)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Читателят е въведен в ситуацията на неравната битка чрез успоредяване на факти и емоционални оценки: ✓ сражението продължава трети ден и изходът от него е неясен; ✓ природата е съпричастна със събитията – „<i>Горските долини трепетно повтарят на боя ревът</i>“; ✓ напрежението е пресъздадено с безглаголни изречения – „<i>Пристъпи ужасни! Бури подир бури! Рояк след рояк!</i>“; ✓ интензивността на сблъсъка е подчертана чрез наситена звукова картина – „<i>ревът</i>“, „<i>вика</i>“, „<i>викове сърдити</i>“,

Самарското знаме, изработено от монахини от град Самара, Русия и дарено на Българското опълчение през май 1877 г.

Иван Карастоянов (1853 – 1922). Фото-портрет на опълченеца Никола Корчев (1836 – 1921), 1910 г.

„По-добре гроб, нежели роб.“ Това е девизът на всички поборници за българската свобода. 32 години след Шипченската епопея оцелелите опълченци се събират за откриването на Паметника на свободата в Русе.

1	2
	<p>„гръмовно въздуха разпра“, „пушката екнат“...;</p> <p>✓ численото превъзходство на враговете („гъсти орди“) е явно, но те не съумяват да сломят съпротивата на „дружините наши“, които саможертвено защитават националната чест, без да „сецат ни жега, ни жажда, ни труд“;</p> <p>✓ горе, на върха, са разположени бранителите на прохода, а долу са ордите; пространството е осмислено и в морален план – българите са носители на високи нравствени добродетели („всякой гледа само да бъде напред...“), а враговете са малодушни („бягат като овци“);</p> <p>✓ редуващото се фокусиране на вниманието върху двете противостоящи си страни откроява оценката за техните действия – ордите „лазят“ и са сравнени с овце, а опълченците „тичат“ и са оприличени на лъвовете.</p> <p>Битката на духа (От „Три дни веч се бият...“)</p> <p>✓ В продължителния бой настъпва критичен момент, когато „отникъде взорът надежда не види.“ Тогава духът е този, който единствено може да постигне победата.</p> <p>✓ Опълченците са готови на подвиг за своята родина и високата им цел им вдъхва нови сили и кураж. Многозначителното безглаголно изречение „Нищо“, с което е изразено отношението на доброволците към смъртта за отечеството, откроява готовността им да загинат, „но честно, без страх“. Най-високата изява на човешкия дух е героизмът – „сладката радост до крак да измрат“.</p> <p>✓ Поетът отново изравнява стойността на делата на българските опълченци с емблематичното мъжество на герои от световната история, като въвежда сравнението им със спартанците.</p> <p>✓ Думите на генерал Столетов, а словото в творческия свят на Вазов винаги е натоварено със свръхсмисъл, не само разкриват значението на битката при Шипка за изхода на войната, но и подчертават смисъла на подвига – увенчаването на България с „лаврови венци“. Опълченците са тези, които могат със своята велика хекатомба да доведат до успешен</p>

ВАЖНОТО НАКРАТКО

За „Опълченците на Шипка“: То е последното стихотворение от одаичния цикъл на Иван Вазов „Епопея на забравените“, създаден през 80-те години на 19. век. Цикълът е цялостна картина на Българското възраждане от Паусий Хилендарски до Руско-турската война през 1877 – 1878 г.

Тема на „Опълченците на Шипка“: Одата възпява героизма на българските опълченци и руските войски при отбраната на Шипченския проход срещу армията на Сюлейман паша; събитието се вписва в една от най-важните теми във Вазовото творчество – за националноосвободителните борби и българския героизъм.

Основна идея: За утвърждаването и отстояването на българските ценности чрез възвеличаването и безсмъртната слава на подвига; сливане на настоящето (описание на битката) с миналото (битката на спартанците при Термопилите) и бъдещето, към което е отправено художественото послание.

Композиция: Лирически пролог, в който се въвежда негативният образ на българите и българската история; лирическо описание на битката; финален апофеоз, който утвърждава вечната слава на героите.

Изображение на битката: Изключителен драматизъм и динамичност на описанието, едновременно конкретно и художествено обобщено; противоположности на високото и ниското, на воинската доблест и ненавистния враг; майсторско преплитане на преки и преносни значения на думите.

Лирическият говорител: В ролята на защитник на българските ценности срещу клеветите; художествен летописец на героичната история на българите.

1	2
	<p>край борбата на всички герои, воювали за българската свобода.</p> <p>✓ Тържество на духа е формулираният като вътрешен монолог размисъл на опълченците, които са на върха в пряк и в преносен смисъл. Постъпките им са видими за всички в изстрадала България и това ги окуражава да защитават докрай жертвоготовния си избор.</p> <p>✓ На всички думи, назоваващи военни оръжия (<i>патрони, щик, меч, бомба...</i>), в кулминационния момент на битката поетът е противопоставил оръжията на духа (<i>волите, гърдите, душа, плам...</i>) и е показал с художествени средства, че невъзможното става възможно, когато духът е устремен самоотвержено към осъществяване на националния идеал.</p> <p>✓ Поетичното възкресение на загиналите, които продължават да водят великата битка, е легендарният прочит на вековната борба за българската свобода. Редом с опълченците, които се хвърлят „с песни в свирепата сеч“, в художественото пространство застават всички, които са принесли себе си в жертва пред олтара на родината.</p> <p>✓ Ефектната развързка, съдържаща елемент на изненада, идва с пристигането на войните на генерал Радецки.</p>
<p>Епилог</p>	<p>Синтез на преклонението (финалното четиристишие)</p> <p>✓ Героичните събития на връх Шипка вече са в пространството на спомена.</p> <p>✓ Мракът на миналото е заличен и е останало само сиянието на чутовния подвиг.</p> <p>✓ Величавите дела на бранителите на прохода са съизмерими само с вечния страж на българския дух – Балкана.</p> <p>✓ През пространството („от урва на урва“) и през времето („от век на век“) се носи славата на достойните защитници на родината.</p>

Българки търсят ранени опълченци и руски войници след боя на Шипка, литография от руското списание „Всемирная иллюстрация“, 1877 г.

Паметникът на свободата на връх Шипка

„Опълченците на Шипка“, картина от Васил Горанов, 2014 г.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. По какъв начин е построена защитата срещу клеветата в „Опълченците на Шипка“?

2. Обърнете внимание на пунктуационните знаци в стихотворението. Каква е ролята на удивителните сред тях? По какъв начин те се отнасят към въздействието на огата?

3. Каква е ролята на Балкана за посланието и въздействието на „Опълченците на Шипка“?

4. Как тълкувате стиховете „и сладката радост до крак да измрът / пред цяла вселена, на тоз славен рът“ и „България цяла сега нази гледа, / тоя връх висок е: тя ще ни съзре“? Защо според вас опълченците се чувстват изправени пред „цяла вселена“ и пред очите на „България цяла“?

5. Защо саможертвата предизвиква „сладка радост“?

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК***Иван Вазов**

Език свещен на моите деди,
език на мъки, стонове вековни,
език на тая, дето ни роди
за радост не – за ядове отровни.

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те пощади от хули гадки?
Вслушал ли се е някой досега
в мелодията на твоите звуци сладки?

Разбра ли някой колко хубост, мощ
се крий в речта ти гъвкава, звънлива –
от руйни тонове какъв разкош,
какъв размах и изразитост жива?

Не, ти падна под общия позор,
охулен, опетнен със думи кални:
и чуждите, и нашите, във хор,
отрекоха те, о, език страдални!

Не си можал да възплътиш във теб
създанията на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп –
за груб брътвеж те само бил орисал!

Тъй слушам сè, откак съм на света!
Сè туй ругателство ужасно, модно,
сè тоя отзив, низка клевета,
що слетя всичко мило нам и родно.

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновение,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещото бодро поколение;

ох, аз ще те обриша от калта
и в твоя чистий бляск ще те покажа,
и с удара на твойта красота
аз хулниците твои ще накажа.

Пловдив, 1883

* Написано в ответ на единопдушните почти тогава твърдения за грубост и немускалност на нашия език, твърдения, давани от чужденците, като пишеха за нова България, в това число и русите. В хармония с тях повтаряха това и самите българи! (Бележка на автора)

Иван Вазов пише стихове още като младеж. Първата му стихосбирка „Пряпорец и гусла“ излиза през 1876 г., последвана от „Тъгите на България“ (1877), „Избавление“ (1878) и много други. До края на живота си народният поет създава лирика и едва ли има тема, която той да не е разработвал в своите стихотворения – България, националноосвободителните борби, красотата на родната природа, героизма на българите през войните, любовта. В стихотворението „Моите песни“, написано през 1913 г., поетът прави своята поетическа равностметка и определя лирическите си творби така: „Те жив са отклик на духа народни...“.

Стихотворението „Българският език“ е публикувано в стихосбирката „Поля и гори“ (1884). За него Вазов споделя пред проф. Иван Шишманов: „Написах го против твърденията, даже на някои руси, че българският език бил груб и немускален“.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какъв е поводът за написването на „Българският език“, ако съдите от Вазовата бележка под черта към стихотворението?
2. Какви чувства вълнуват лирическият говорител в творбата? От какво са породени?
3. Какво твърдят клеветниците на българския език? Дайте примери от текста.
4. Какви качества има нашият език според лирическият говорител?
5. По какъв начин в стихотворението е проведена защитата на българския език? Каква е ролята на поезията в тази защита?

Стихотворението „Българският език“ разгръща пламенна защита на родната реч от злонамерените обвинения, че езикът ни е груб и не може да бъде средство за изразяване на възвишени мисли. Поетът аргументирано опровергава становището на клеветниците, като изтъква качествата на българския език. Той създава творба – възхвала на родното слово, която сама по себе си представлява шедьовър, оборващ хулите. Със своите 32 стиха, съответстващи на броя на буквите в българската азбука по времето на написването на одата, тя възвръща достойнството на езика ни и утвърждава неговата святост.

СМИСЛОВА И КОМПОЗИЦИОННА ЧАСТ	РАЗВИТИЕ НА ЧУВСТВОТА
1	2
<p>Езикът – свещен и прекрасен (първите три строфи)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Българският език е свещен, защото е: <ul style="list-style-type: none"> – наследен от предците („на моите деди“) и свидетелстващ за връзката с корените ни; – съхранил народа ни през столетия на изпитания („език на мъки, стонове вековни“); – езикът на майката, с която връзката е най-силна и здрава („език на тая, дете ни роди“). ✓ Доминира преклонението пред езика като национална светилия. ✓ Време: погледът е отправен в миналото, но е засегнато и настоящето (80-те години на 19. век). ✓ Пространство: родната земя, където народът общува на български език. • Българският език е прекрасен, защото е: <ul style="list-style-type: none"> – мелодичен („мелодията на твоите звуци сладки“, „руйни тонове“); – красив („хубост“, „речта ти гъвкава, звънлива“, „разкош“); – богат („мощ“, „размах“); – изразителен („изразитост жива“). ✓ Преобладава възхищението от достойнствата на родното слово.

РЕЧНИК

Гадки – гадни, отвратителни
Мелодията – мелодията
Руйни – буйни, бликащи изобилно
Изразитост – изразителност
Създанията – създанията
Слеп – сляп
Брътвеж – бръщолевене, гърдорене
Сè – все
Отзив – оценка, отзвук
Слетя – сполетя, случи се на
Нам – за нас
Обриша – обърша, изчистя
Бляск – блясък

Паметникът на светите братя Кирил и Методий пред Националната библиотека в София, носеща тяхното име

1	2
<p>Езикът – охулен и страда-лен (строфи 4, 5 и 6)</p>	<p>Езикът – охулен и груб В първите строфи лирическият говорител вече е заявил, че свещеният и прекрасен български език е атакуван с оскърбления („<i>кой те не руга</i>“, „<i>хули гадки</i>“).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Във втората смислова част е представена несъстоятелната теза на недоброжелателите – „<i>и чуждите, и нашите, във хор</i>“: – езикът ни е необработен и лишен от изящество („<i>груб брътвеж</i>“); – българската реч е неспособна да облече в слово мисълта на твореца („<i>геният ти слеп</i>“). ✓ Лирическият герой: – преживява едновременно болка и гняв, предизвикани от обидите към езика, т.е. към народа ни, изграждал и съхранявал духовността си през вековете; – е потресен от нападките („<i>думи кални</i>“, „<i>ругателство ужасно, модно</i>“, „<i>низка клевета</i>“), които оценява като ужасяващи и неприемливи; – изпитва огорчение и тревога, защото вписва упреците към езика в общата картина на посегателствата срещу националното достойнство „<i>общия позор</i>“, „<i>отзив, що слетя всичко мило нам и родно</i>“.
<p>Езикът – вдъхновяващ и бляскав (последните две строфи)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Лирическият герой заговаря от 1 л. ед. ч., от позицията си на: – достоен човек и защитник на правдата, който носи отговорност пред езика като национална ценност, която трябва да бъде предадена на следващите поколения изчистена „<i>от калта</i>“, „<i>в [...] чистий бляск</i>“; – поет, който бляскаво умее да възпява творческата мисъл, да превръща „<i>черния [...] срам</i>“ във вдъхновение и да наказва с ударите на красотата тези, които са дръзнали да хулят езика му.

В композицията на одата „Българският език“ се редуват прославата на родното слово и неговата защита от злонамерените обвинения на клеветниците. Наследеният от дедите език е хулен в настоящето, но в своя блясък той ще пребъде във вечността.

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Тема на „Българският език“:

Гневът, предизвикан от твърденията, че родният език е груб, немусикален, орисан само на „*груб брътвеж*“ и неспособен да твори поезия.

Образът на българския език в стихотворението:

Той е свещеният език на гедите, език на страданието в историята, майчин език; българският език е прекрасен, мелодичен, има мощ и изразителност.

Лирическият говорител: Той е в позицията на защитник на родното слово; в последните два куплета на стихотворението заговаря в първо лице и изразява гледната точка на твореца, който създава висока поезия на своя език.

Основна идея: За защитата и прославата на българския език чрез доказването на неговата поетическа сила срещу твърденията на клеветниците и хулителите.

Сребърната лира със златни струни, дар на Иван Вазов за първия му юбилей през 1895 г.

ДЯЛ II. ЧОВЕКЪТ В ОБЩЕСТВОТО – НОРМИ, ЦЕННОСТИ И КОНФЛИКТИ

ИЗ „БАЙ ГАНЬО. НЕВЕРоятНИ РАЗКАЗИ ЗА ЕДИН СЪВРЕМЕНЕН БЪЛГАРИН“

Алеко Константинов

– Хайде всеки от нас да разкаже нещо за бай Ганя. – Хайде – извикаха всички. – Аз ще разкажа. – Чакайте, аз зная повече... – Не, аз, ти нищо не знаеш.

Дигна се глъчка. Най-сетне се съгласихме да почне Стати. И той почна.

I. БАЙ ГАНЬО ПЪТУВА

Тренът ни влезе под огромния свод на Пещенската гара. Ний с бай Ганя влязохме в бюфета. Като знаех, че тук ще се бавим цял час, аз преспокойно се разположих при една маса и си поръчах закуска и пиво. Наоколо ми свят – гъмжило! Па и хубав свят. Маджарите, знайте, не са ми твърде по сърце, ама, виж, маджарките – против тях нямам нищо. Залисан в шума, не забележих кога бай Ганьо изфирясал от ресторана заедно с дисагите си. Де бай Ганя? Чашата му празна. Огледах се наоколо, подирих с очи из целия ресторан – няма го. Излязох въвн – на перона, – бре тук бай Ганьо, там бай Ганьо – няма! Чудна работа! Помислих, че е отишъл във вагона да прегледа да не е отпънал някой килимчето му.

Върнах се пак в ресторана. Има още половин час и повече до тръгването на трена. Пия си пиво и зяпам. Портиерът след всеки пет минути удря звънеца и равнодушно, с един ленив глас съобщава направлението на треновете: „хѐ-гѐш-фѐ-кѐ-тѐ-хе-ги, киш-кѐ-рѐш, се-ге-дин, уй-ве-дек“. Няколко англичани пътници го зяпнали в устата, а той, види се, навикнал на вниманието, което обръща със своеобразния си език, засмива се до уши и с още по-висок и дрезгав глас продължава: „уй-ве-дек, киш-кѐ-рѐш, хѐ-гѐш-фѐ-кѐ-тѐ-хе-ги“... с натъртено ударение на всеки слог.

Останаха още десетина минути до тръгването на трена. Аз се разплатих, заплатих и бай-Ганьовото пиво и излязох на перона с намерение да го потърся. В това време под свода на гарата влизаше медленно един трен и представете си, в един от вагоните на този трен, увиснал до половина на прозореца, лъсна бай Ганьо. Той ме забележи, почна да ми маха с калпака и отдалеч говореше нещо, което не можах да дочуя по причина на шипенето на локомотива. Аз разбрах каква е работата. Като се спря тренът, той скочи на земята, притече се при мене и ми разказа с голям примес от енергични псувни, които, с позволението ви, няма да повтарям, следующето:

– Остави се, брате, изпотрепах се от бяг.

– Какъв бяг, бай Ганьо?

– Абе какъв бяг! Ти нали беше се зазяпал там в гостилницата.

– Е? – отвърщам аз.

– Е? В туй време, разбираш ли, оня до вратата задрънка звънеца, па чух, че свирна машината, излизам – не можех да ти се обадя, – гледам, нашият трен потегли. Бре! Килимчето ми! Та като фукнах подир него, па бяг, па тичане – остави се! Хеле по едно време, гледам, поспря се, и аз – хоп! – та вътре. Един ми поизвика нещо сепнато – хекѐ-мекѐ – аз, знаеш, не си поплювам, пооблещих му се насреща, показах му килимчето, нейсе, разбран човек излезе. По-

Алеко Константинов е роден в град Свищов на 1 януари 1863 г. в семейството на видния търговец Иванца Хаджиконстантинов. Учи в Априловската гимназия в Габрово, завършва средното си образование в град Николаев, Русия (1881) и право в Новорусийския университет в Одеса (1885). След завръщането си в България е прокурор и съдия в София. После е адвокат на свободна практика. Два пъти е уволняван от заеманите длъжности заради неподкупната си гражданска позиция. Алеко Константинов развива активна обществена дейност. Той е един от основателите на гружество „Славянска беседа“, член на Върховния македонски комитет, на Комисията за насърчаване на местната индустрия, на Музикалното общество, на Театралния комитет и др. Той е основоположник на организирания туризъм в България. По негова инициатива е създадено първото туристическо гружество в страната и е изкачен Черни връх на Витоша (27 август 1895 г.). Убит е по погрешка на 11 май 1897 г. край с. Радилово, Пазарджишко при покушение, целящо да отстрани от политическата сцена приятеля му Михаил Такев. Алеко Константинов започва литературните си изяви като поет, но става известен на читателите като автор на разкази, статии и „пътни бележки“ (пътеписи), в които отразява своята противоречива съвременност. Той се опитва да създаде нравствени ориентири на хората, като в произведенията си осмива негодзите на заобикалящия го свят, с което си спечелва прозвището „свѐст на нацията“. Неговите творби са:

- на границата между публицистиката и литературата: „По „изборите“ в Свищов“ (1894), „Миш-маш“ (1895), „Страст“ (1895) (именно тук Алеко Константинов

засмя се даже. Кой да знае, че ще се връщаме пак назад. Унурска работа!

Аз, грешен човек, от душа се смях на бай-Ганьовото приключение. Бедният! Тренът маневрирал да влезе в друга линия, а бай Ганьо тичал, горкият, цели три километра да го гони – зер килимчето му вътре!...

– Ами ти от бързане забравил си да заплатиш бирата си, бай Ганьо.

– Голяма работа! Те малко ли ни скубят! – отговори бай Ганьо с един тон, нетърпящ възражение.

– Аз я платих.

– Имал си бол пари – платил си я. Я качвай се, качвай се поскоро да не припкам пак подир машината – каза наставнически бай Ганьо.

Влязохме във вагона. Бай Ганьо приклепна над дисагите си гърбом към мене, извади половин пита кашкавал, отрязва си едно деликатно късче, отрязва и един огромен резен хляб и почна да мляска с един чудесен апетит, като издуваше със зальците си ту единия, ту другия образ и час по час опъваше шията си, за да може да преглътне сухия хлебец. Нахрани се бай Ганьо, поуригна се веднъж-дваж, изгърси трохите в шепата си, глътна и тях, измъра под носа си: „Ех, да има сега някой да ме почерпи едно винце“, седна насреща ми, засмя се добродушно и след като ме гледа умилно цяла минута, рече:

– Твоя милост, ходил ли си, обикалял ли си тъй повечко свят?

– Ходил съм, бай Ганьо, доста.

– Ии, ами аз що свят съм изръшнал! Ц... ц... ц... Ти остави Едрене, Цариград, ами във Влашко! Ти вярваш ли? Туи Гюргево, Турну Магурели, Плоещ, Питещ, Браила, Букурещ, Галац – чакай да те не слъжа, в Галац не помня бях ли, не бях ли – всички съм ги изредил.

Пътят ни до Виена мина еднообразно. Аз предложих на бай Ганя една от книжките си, за да си съкрати времето с четене, но той любезно отклони предложението ми, защото бил чел доста на времето, и счете за по-практично да си дремне. Защо ще стои бадева буден; тъй и тъй е дал пари за железницата, поне да се наспи. И заспа. Заспа и захърка така, че не ти трябва да слушаш рева на Атлаския лев.

Стигнахме във Виена и спряхме в традиционния хотел „Лондон“. Слугите снеха от колата моята чанта, поискаха да вземат и бай-Ганьовите дисаги, но той от деликатност ли, кой знае, не им ги даде:

– Как ще им ги дадеш бе, братко, гюл е това – не е шега, миризма силна – ще бръкне да извади някое шише – иди го гони сетне! Знам ги аз тях. Ти не ги гледай, че са такива м а з н и (бай Ганьо искаше да каже у ч т и в и, но тая дума е още нова в нашия лексикон, забравя се), не гледай, че се увиват около тебе. Защо се увиват? Мигар доброто ти мислят? Айнц, цвай! Гут моргин, па все гледат да докопат нещо. Ако не – бакшиш! Аз защо пазя на излизане от хотела да се изнижа мълчешката. Просяци! На тогоз крайцер, на оногоз крайцер – няма изкарване!

Тъй като розовото масло, което носеше бай Ганьо, беше действително доста ценен предмет, аз му препоръчах да го предаде за съхранение на касата.

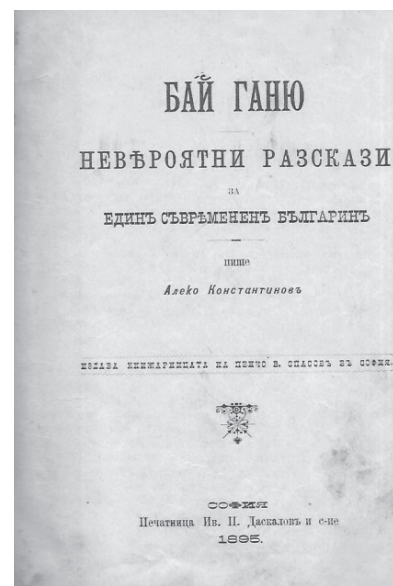
– На касата ли? – извика той с тон, в който звучеше съжаление

се нарича за пръв път „щастливец“ и това по-късно става негов псевдоним), „Разни хора, разни идеали“ – I, II, III, IV (1897) и др.;

• пътеписи: „До Чикаго и назад“ (1893 – 1894), „Какво? Швейцария ли?“ (1895),

„В българската Швейцария“ (1897), „През март в Чепино“ (1897) и др.;

• „Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин“ (1894 – 1895).

Титулна страница на първото издание на книгата от 1895 г. Когато Алеко създава творбата, името на героя се изписвало с „ю“ накрая – Ганю. Според съвременния правопис правилно е Ганьо. Разгледайте титулната страница. Забелязвате ли други разлики между тогавашния и днешния правопис?

Илюстрация от Борис Ангелушев към „Бай Ганьо“, издание на „Български писател“, 1966 г.

за моята наивност. – Чудни сте вий, учените! Ами че ти отде знаеш какви са онези на касата? Прибере ти гюла, завий си края нанякъде... Е, сетне? Какво правваш? Остави се! Видиш ли този пояс? – И бай Ганьо си повдигна широката жилетка. – Всичките мускали ще ги натъпча вътре. Истина, тежичко малко, ама сигур.

И бай Ганьо се обърна гърбом към мене („свят много, хора всякакви, кой знае и туй хлапе какво е“) и почна да тъпче мускалите зад пояса си. Аз го поканих да обядваме.

– Къде да обядваме?

– Долу, в ресторана.

– Благодаря, не ми се яде! Твоя милост иди, хапни си. Аз ще те почакам тука.

Уверен съм, че щом излязох из стаята, бай Ганьо е отворил похлупците. Има си човекът закуска, защо ще си харчи парите за топло ядене – няма да умре от глад я!

Заведох бай Ганя в кантората на един български търговец и го оставих там, а сам се качих на трамвая и отидох в Шенбрун. Възлязах на арката, изглеждах Виена и околностите ѝ, обикалях алеите, зоологическата градина и зяпах цял час маймунките и надвечер се върнах в хотела. Бай Ганьо беше в стаята. Той искаше да прикрие занятието си, но не успя и аз забележих, че пришиваше един нов джеб на вътрешната страна на антерията си. Той, опитен човек, носеше си и лятно време антерийка под френските дрехи: „Зиме хляб носи, лете дрехи носи“ – казват старите хора; тъй прави и бай Ганьо.

– Седнах да се позакърпя малко – каза той сконфузено.

– Ти някакъв джеб си пришиваш, трябва да си ударил нещо от розовото масло – подзех аз шеговито.

– Кой, аз? Янлъш си! Защо ми е тук джеб? Джебове мноо-го, само пари да има. Няма джеб, няма нищо, ами беше се поразпрала малко дрешката ми, та турих едно парцалче... Ти де беше? На разходка ли? Добре си направил.

– Ти не ходи ли, бай Ганьо, да се разходиш, да видиш Виена?

– Какво ще ѝ гледам на Виената, град като град: хора, къщи, салтанати. И дето отидеш, все гут моргин, все пари искат. Защо ще си даваме паричките на немците – и у нас има кой да ги яде...

„Бре! Килимчето ми!“, илюстрация от Наум Хаджимладенов, 1936 г.

РЕЧНИК

Трен – влак

Пещенска – от Пеща, един от двата града, слели се през 1873 г. и превърнали се в Будапеща – столицата на Унгария

Маджари – унгарци

Не забележих – не забелязах

Изфирясал – изчезнал

Ресторан – ресторант

Дисази – скачени в горния си край две торби, които се премиятат през рамо или през седло

Отпъвам – открадвам, отмамвам

„Хѐ-гѐш-фѐ-кѐ-тѐ-хе-зи, киш-кѐ-рѐш, се-ге-гин, уѐ-ве-гек“ – имена на унгарски градове

Слог – сричка

Мегленно – бавно

Шипене – съскане, скърцане

Следующото – следното

Фукнах – хукнах

Хеле – най-сетне

Унурска – унгарска

Зер – та нали

Бол – много

Образ – (тук) буза

Изъмтра – измърмори

Умилно – разнежено

Изръшнал – обиколил, посетил

Слъжа – излъжа

Багева – напразно

Атласки лев – лъв, живял на територията на Алжир, Тунис и Мароко, известни като Атласки земи

Гюл – роза

Лексикон – речник

Айнц, цвай! Гут моргин (непр. нем.) – едно, две, добро утро

Крайцер – австрийска гребна монета

На тогоз – на този

На оногоз – на онзи

Какво правваш? – Какво би направил?

Завий си края – изчезне

Сетне – после

ОСНОВНИ СЮЖЕТНИ МОМЕНТИ	РАЗВИТИЕ НА ДЕЙСТВИЕТО В ТЯХ
<p>На гарата в Будапеща</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Разказвачът Стати въвежда читателя в обстановката, говорейки от 1 л. мн. ч. („влязохме“). Така той създава представата за общност със спътника си Бай Ганьо и усещането, че казаното е истина, тъй като е предадено от очевидец на събитията. ✓ Спокойното разполагане на Стати в бюфета, поведението му там и желанието му да види „хубавия свят гъмжило“, който го заобикаля, издава културния човек с опит в пътешествията. ✓ „Изфирясването“ на Бай Ганьо от ресторанта, след като е изпразнил чашата си и е взел дисагите си, веднага откроява различието между двамата пътуващи българи – единият е спокоен и ведър, склонен да общува, докато другият се съобразява само със себе си. ✓ Колоритното описание на гарата в Будапеща, поведението на железопътните служители и любопитните англичани създава впечатление за общуване в културна европейска среда. ✓ Диалогът между Бай Ганьо и Стати по повод „приключението“ в преследване на килимчето задълбочава представата за контраста между героите – единият „не си поплюва“, използва „енергични псувни“, „блещи се“, носи дисаги и калпак, докато другият е добронамерен, искрено се интересува от спътника си и със смях приема случилото се.
<p>Пътуването във влака</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Първото нещо, което Бай Ганьо прави във вагона, е да се погрижи за себе си – храни се. Детайлите в това описание са комични („гърбом“, издуване на бузите, опъване на шията, оригване). ✓ Изразеното желание да бъде почерпен с вино, допълва представата, че героят не иска да дава пари за това, което консумира. ✓ Разговорът за пътуванията, започнат от Бай Ганьо, разширява впечатленията за ограничения свят на героя (всички изброени градове са в непосредствена близост до България) и за склонността му да изopaчава истината („Ти вярваш ли?“). ✓ Отказът на Бай Ганьо да приеме предложената му книга, и „по-практичното“ му решение да си дремне, защото това е добър начин да оползотвори средствата, вложени

Сигур – сигурно

Похлупци – дървени съдове с капаци

Шенбрун, Шонбрун – известен дворец във Виена с градини и зоопарк

Възлизах – (тук) изкачвах се

Изглеждах – (тук) разглеждах

Антерия – подплата с памук

греха, която се носи над ризата

Сконфузено – засрамено

Джеб – джоб

Янлъш си – грешка имаш, сбъркал си

Салтанат – разкош, великолепие

Алеко: „Ти ли я свърши, бай Ганьо?“
„Нейсе... запуши я!“
Илия Бешков (1901 – 1958), рисунка от 1947 г.

Алеко: „Ти ли я свърши, бай Ганьо?“
„Нейсе... запуши я!“
Илия Бешков (1901 – 1958), рисунка от 1947 г.

Илия Бешков (1901 – 1958),
рисунка от 1947 г.

1	2
	<p>в билета, разкриват неговата бездуховност и пресметливост.</p> <p>✓ Отблъскващият образ, изграден при описанието на начина, по който Бай Ганьо си храни, се обогатява с детайла за хъркането, огласящо купето („не ти трябва да слушаш рева на Атлаския лев“). Така се затвърждава впечатлението за неуместното поведение на героя.</p>
Във Виена	<p>✓ В хотел „Лондон“ става ясно, че Бай Ганьо е търговец на розово масло, което не поверява на никого, защото смята, че може да бъде ограбен – крие мускалите си дори от своя доказал почтеността си спътник („кой знае и туй хлапе какво е“). Той е подозрителен към всички и мисли, че учтивостта (любезните хора за него са „мазани“) е само начин да се „докопа нещо“.</p> <p>✓ Представата за облеклото на Бай Ганьо се обогатява със споменаването на антерията и пояса му, съчетани с „френските дрехи“. Заедно с дисагите и калпака те свидетелстват за смесицата между европейско и ориенталско – но само във външния вид, а не и в поведението на героя.</p> <p>✓ Сметкаджийството на търговеца проличава и при отклоняването на поканата за обяд в ресторанта. „Ученият“, т.е. културният, цивилизованият Стати правилно преценява своя нов познайник („защо ще си харчи парите за топло ядене“).</p> <p>✓ Въпреки проявите на Бай Ганьо, които биха обидили всекиго, Стати продължава да бъде добронамерен към него и го отвежда в една търговска кантора, за да продаде стоката си. Младежът тръгва сам на обиколка из австрийската столица, за да разшири познанията си за света и да натрупа нови впечатления.</p> <p>✓ Припечелил от своя „гюл“, Бай Ганьо пришива нов джоб на дрехата си, за да прибере в него парите. Опитът да скрие с какво се занимава, извежда на преден план неговата неискреност и прикритост.</p> <p>✓ Нежеланието на Бай Ганьо да се приобщи към ценностите на културна Европа, и неговото скъперничество проличават в момента, в който отговаря отрицателно на въпроса дали е видял Виена („Какво ще ѝ гледам на Виената, град като град: хора, къщи, салтанати“, „Защо ще си даваме паричките на немците...“). Той остава „затворен“ в своя малък свят.</p>

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. В каква ситуация извежда текстът? Как фактът, че всички познават героя, подготвя читателя за срещата с него?
2. В каква обстановка попадат пътуващите за Виена българи? Посочете детайли, които говорят за своеобразието на будапещенската гара. Може ли тя да се мисли за малък модел на света? Обосновете се.
3. Какво според вас е порогило усмивката на служителя от унгарските железници, на когото Бай Ганьо му се е „пооблещил насреща“, докато е преследвал килимчето си?
4. Става ясно, че Бай Ганьо „не си полюва“, говори с тон, „нетърпящ възражение“, „наставнически“. Какъв човек е героят?
5. Каква представа за Бай Ганьо се добива от разказа на неговия спътник за приключението с преследването на влака? Дайте примери от текста, които подкрепят мнението ви.
6. Какви изводи може да се направят за разказвача Стати от поведението му в ресторанта и отношението му към Бай Ганьо, преди пътуването на двамата българи към австрийската столица да продължи? Обосновете се с цитати от текста.
7. Как разбирате думите на Бай Ганьо „Имал си бол пари – платил си я“? Какви негови качества разкрива?
8. Как Бай Ганьо се храни във вагона? Посочете детайлите от този сюжетен момент, които подкрепят впечатлението ви.
9. Какво още разбирате за Бай Ганьо от промърморената реплика „Е, да има сега някой да ме почерпи едно винце“?
10. Разговорът между двамата спътници в купето засяга темата за пътешествията. В коя част на Европа са градовете, които Бай Ганьо се хвали, че е посетил? Защо според вас в изброяването е вмъкнат въпросът „Ти вярваш ли?“? Кое в разговора подсказва, че Бай Ганьо желае да се самоизтъкне, а не да научи нещо за своя събеседник?

ВАЖНОТО НАКРАТКО

За „Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин“:

Книгата на Алеко Константинов излиза през 1895 г. и скоро се превръща в една от най-известните и обичани творби в българската литература; композирана е като истории за Бай Ганьо, разказвани във весела компания от образовани и европейски мислещи българи.

Бай Ганьо – безсмъртният герой на Алеко: И портретната, и речевата, и действената характеристика на Бай Ганьо го открояват като човек, който налага себе си и своите интереси във всякакви ситуации; той винаги се стреми да взема, но никога да дава; смешен, но самодоволен, той не осъзнава своята нелепост в различни житейски случки, сблъсъци на поведенчески норми и ценности при пътуването към Европа.

Разказвачът: Той е противоположност на Бай Ганьо във всяко отношение; образован, любознателен и отворен към света; с поведение, съответстващо на нормите и ценностите на цивилизования свят.

Диалогът за Бай Ганьо в българската култура: В различни времена Алековият герой е бил разбран по различни начини – като национален тип (въплъщаващ типични черти на българския човек); като социален тип (характерен само за определен исторически момент в българското общество); като балкански тип (характерен за хората от целия Балкански полуостров); като общочовешки тип (характерен за всеки вид стълкновение между културата и липсата на култура в разбирането и отношението към света).

„Бай Ганьо чете „Бай Ганьо“.“
Художник Илия Бешков, 1947 г.

Илюстрация от Наум Хаджимладенов, 1936 г.

11. Какво говори за Бай Ганьо фактът, че отказва предложената му книга и смята, че трябва да оползотвори времето си с дрямка?

12. Каква оценка за героя съдържат думите на разказвача Стати: „Защо ще стои бадева буден; тъй и тъй е дал пари за железницата, поне да се наспи“?

13. В хотел „Лондон“ става ясно, че Бай Ганьо е тръгнал към Виена, за да продава розово масло, и пътува с дисаги, които отказва да даде на слугите и да остави на съхранение в касата. Защо?

14. Посочете изрази от текста, които разкриват отношението на героя както към местните хора, така и към Стати. Какво казва за Бай Ганьо фразата му „Знам ги аз тях“? А репликата „Чудни сте вий, учените!“? Какви качества на търговеца излизат на преден план?

15. Какви изводи за културата на Бай Ганьо може да се направят от думите, които той използва в речта си? Дайте примери от текста, които да подкрепят разсъжденията ви.

16. Защо Бай Ганьо отклонява поканата за обяд в ресторанта на хотела?

17. Смятате ли, че Стати преценява правилно своя спътник? Посочете изрази от текста, за да защитите становището си.

18. Как Стати прекарва времето си във Виена? Каква представа за него изгражда творбата? Обосновете мнението си, като дадете примери от текста.

19. Защо Бай Ганьо лъже, че дрехата му се е разпраля и се налага да я зашие? Какво въсъщност се опитва да прикрие и успява ли?

20. Какво отношение към света разкриват думите на Бай Ганьо от последния абзац? Финалните реплики на героя обогатяват ли представата за него, или само затвърждават вече създадените впечатления? Обосновете се.

НЕРАЗДЕЛНИ Пенчо Славейков

Стройна се Калина вие над брегът усамотени,
кичест Явор клони сплита в нейни вейчици зелени.

Уморен, под тях на сянка аз отбих се да почина
и така ми тайната си повери сама Калина –

с шепота на плахи листи, шепот сладък и тъжовен:
„Някога си бях девойка аз на тоя свят лъжовен.

Грееше ме драголюбно ясно слънце от небето,
ах, но друго слънце мене вече грееше в сърцето!

И не грееше туй слънце отвисоко, отдалеко –
грееше ме, гледаше ме от съседски двор напреко.

Гледаше ме сутрин, вечер Иво там от бели двори
и тъжовна аз го слушах, той да пее и говори:

„Първо либе, първа севдо, не копней, недей се вайка,
че каил за нас не стават моя татко, твойта майка.

Верни думи, вярна обич, има ли за тях развала?
За сърцата, що се любят, и смъртта не е раздяла.“

Думите му бяха сладки – бяха мъките горчиви –
писано било, та ние да се не сбереме живи...

Привечер веднъж се връщах с бели менци от чешмата
и навалица заварих да се трупа от махлата,

тъкмо пред високи порти, там на Ивовите двори, –
„Клетника – дочух между им да се шушне и говори: –

право се убол в сърцето – ножчето му още тамо!“
Аз изтръгнах и изпуснах бели медници от рамо.

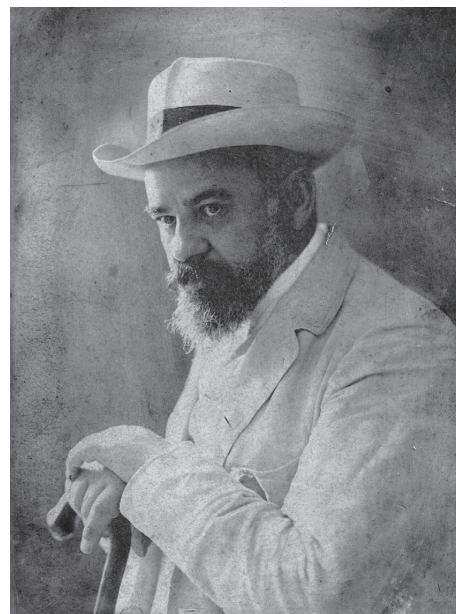
През навалицата виком полетях и се промъкнах,
видях Ива, видях кърви... и не сетих как измъкнах

остро ножче из сърце му и в сърцето си забих го,
върху Ива мъртва паднах и в прегръдки си обвих го...

Нек' сега ни се нарадват, мене майка, нему татко:
мъртви ние пак се любим и смъртта за нас е сладка!

Не в черковний двор зариха на любовта двете жертви –
тамо ровят само тия, дето истински са мъртви –

а погребяха ни тука, на брегът край таз долина...
Той израсна кичест Явор, а до него аз Калина; –

Пенчо Славейков е роден на 27 април 1866 г. в Трявна. Син е на големия възрожденски поет и общественик Петко Рачов Славейков. Заради дейността на бащата детството на Пенчо Славейков минава из различни места – Стара Загора, Търново, Сливен, София, Пловдив. Тъкмо в Пловдив се случва беда, която белязва живота му завинаги – младежът замръзва на пързалката и е сполетян от тежък физически недъг, с който се бори през годините. Тази борба обаче калява волята му както за живот, така и за творчество. През 90-те години на 19. век в продължение на шест години Пенчо Славейков пребивава в Германия, където слуша лекции и обогатява образованието си. Завърнал се в България, той става влиятелна фигура в литературния живот. Редом със свои съмишленици – литературния критик г-р Кръстьо Кръстев, поета Пею Яворов и белетриста и драматурга Петко Тодоров – той участва в литературния кръг „Мисъл“ и в редактирането на сп. „Мисъл“, поставили основите на модерното европейско светоусещане в българската литература. Има голям принос за развитието на българската култура като директор на Народната библиотека и Народния театър. Умира в Италия на 28 май 1912 г. Литературното дело на Пенчо Славейков отдавна принадлежи на българската класика. Автор е на стихосбирката „Сън за щастие“ (1907) – лирически стихотворения за природата, любовта и душевните преживявания на човека. През

той ме е прегърнал с клони, аз съм в него вейки свряла.
За сърцата, що се любят, и смъртта не е раздяла...”

Дълго аз стоях и слушах, там под сянката унесен,
и това, що чух, изпях го в тази моя тъжна песен.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Има ли разказът на Калина в „Неразделни“ ясно изразен и завършен сюжет? Опитайте се да го преразкажете.
2. Първоначално заглавието на творбата е било „Калина“, но Пенчо Славейков накрая избира „Неразделни“. Съпоставете двете заглавия и разсъждавайте върху въпроса кое от тях е по-подходящо според вас. Аргументирайте отговора си.
3. Защо според вас историята на девойката и момъка е разказана чрез монолога на Калина? Какво въздействие има това върху слушателя и читателя?
4. Каква е ролята на лирическият говорител в „Неразделни“? За да отговорите, обърнете специално внимание на първите четири и на последните два стиха на творбата.
5. Кой момент от разказа на Калина бихте определили като момент на върховно напрежение в нейната история? Защо?
6. Каква според вас е основната идея на творбата? Посочете примери от текста както за трагичното, така и за жизнелюбивото внушение в „Неразделни“.
7. По какъв начин творбата на Пенчо Славейков разкрива безсмъртието на любовта?

Литературният кръг „Мисъл“ (от ляво надясно): Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Петко Тодоров, д-р Кръстю Кръстев, София, около 1905 г.

същата година издава „Епически песни“ („епически“ означава повествователен, разказвателен). По-късно издава книгата „На Острова на блажените“ (1910), пише и недовършената приживе голяма стихотворна творба „Кървава песен“ със сюжет от националноосвободителните борби. Автор е и на множество статии върху българския фолклор и литература. Баладата „Неразделни“ е от стихосбирката на Пенчо Славейков „Епически песни“. Може би нейното създаване е свързано със съвсем конкретно място – на друго място в творчеството си авторът е отбелязал: „В пловдивското село Белащица, при полите на Родопите, има един величествен явор. Едно време аз често съм стоял под неговата сянка, там на хълмът над малката речичка...“. Смята се, че именно на това място поетът е получил вдъхновение да напише „Неразделни“, но творбата – като всяко литературно произведение – съдържа много повече значения и внушения от непосредствения повод за написването си.

РЕЧНИК

Кичест – (за дърво) който има гъсти клони и листа; (за цвете) – който има по много цветчета в съцветие или по много листчета в цвят

Севга – любов, любим човек

Каил – съгласен, склонен

Менци – медни котли

Махлата – махлата

Медници – котли, изработени от мед, с които се носи вода

Виком – с вик

Нек' – нека

Жъртви – жертви

БАЛАДА

Баладата е фолклорно или литературно произведение в стихове, в което се разкриват необикновени и фантастични преживелици, най-вече на границата между живота и смъртта. Често срещаните сюжети на баладата са: възкръсване на мъртвци и завръщането им сред живите; враждане на живи хора в градежи, които са важни за битието на общността (като в песента „Троица братя града градяха“, която познавате от българския фолклор); превръщане на хора в животни или растения; влюбване или борба на хора със змейове, самодиви, орисници; забранена любов, която се осъществява в смъртта. Последният от изброените мотиви ясно можем да открием в „Неразделни“ на Пенчо Славейков.

„НЕРАЗДЕЛНИ“ КАТО БАЛАДА

Любовта и нормите на общността. Историята на Калина описва отношенията между хората в патриархалната общност. Изобразена е селската действителност, в която всички се познават и споделят живота си – двамата главни герои дори са съседи, любовта им настъпва „от съседски двор напреко“. Езикът на любовта им също е традиционен, познат от фолклора – девойката оприличава любимия на „слънце“, което грее в сърцето; връщането от чешмата „с бели менци“ е част от народния бит.

Приликата с традиционния живот обаче свършва дотук. Дватамата млади всъщност се противопоставят на нормите на родовата общност – те се обичат въпреки волята на бащата на Иво и майката на Калина, а неподчинението на родителската воля е в остро противоречие с тези норми.

Конфликтът и ценностите. В „Неразделни“ ценността на любовта се изравя срещу патриархалната норма – подчинението на родителското решение. У двамата млади липсва бунт срещу тези унаследени норми, липсва съпротива срещу родителското решение – те не се изправят срещу напластените от векове правила, не предизвикват родителите си, дори не напускат общността. Съдбата им е такава, защото „така е писано“ – „*писано било, та ние да се не сбереме живи...*“. Това е мълчалив конфликт, в който срещу нормите се изправя не бунтът, а страданието и смъртта на тези, които не са в състояние да последват своя личен свободен избор.

Самоубийството – по каквато и да е причина – е тежък грях според християнските норми; заради това двамата млади не са погребани в черковния двор, а на брега, край долината. И в смъртта си те сякаш са отделени от общността. За общността остават само тъгата и самотата в горчивото изречение на Калина „*Нек' сега ни се нарадват, мене майка, нему татко: / мъртви ние пак се любим...*“. За общността остава само „истинската“, небаладична смърт, лишението от вечен живот: „*Не в черковний двор зариха на любовта двете жъртви – / тамо ровят само тия, дете истински са мъртви...*“.

За Иво и Калина смъртта като цена на техния свободен избор не е само отхвърляне на традиционните ценности, а и въвеждане на нови – и във фолклора, и в литературата баладата винаги разказва за необикновени събития и изключителни хора. Затова и Пенчо Славейков използва баладичния сюжет, за да изтъкне на преден план личния избор като основна ценност на модерния човек. Иво и Калина сами избират съдбата си и плащат цената на любовта със

Любовна споделеност и в смъртта, етруска надгробна плоча, 8. – 7. век пр. Хр.

„Жена от Смилево“, картина от българския художник от чешки произход Иван (Ян) Мърквичка, 1931 г.

своя живот. И така утвърждават любовта като една от универсалните човешки ценности.

Животът и смъртта в баладата. Една от характерните особености на баладата е, че в нея животът може да придобие чертите на смъртта, а смъртта – на живота. В „Неразделни“ мъртвите влюбени се превръщат в красиви дървета – явор и калина, които са вплели клоните си и завинаги остават заедно. Това е вечен живот в смъртта, живот отвъд общността и нейните норми, ограничения и забрани – в непреходното време на природата.

В превръщането стои и характерният за баладата фантастичен елемент, както и обещанието за вечен живот, неподвластен на времето и промените. И все пак човешкото е това, което изпълва природата със съдържание и послание. Нека забележим, че „явор“ и „калина“ са съществителни нарицателни, названия на дървета. Но навсякъде в произведението Пенчо Славейков ги изписва с главни букви – Явор и Калина – като съществителни собствени, имена на хора. Човешкото продължава и в имената, и в несвършилата със смъртта любов, и най-вече – в необходимостта от разказване, от споделяне, от посланието на човешкото в гласа на девойката – дърво Калина, което поетът пренася майсторски до своите читатели.

ЛИРИЧЕСКИТЕ ГЕРОИ

Творбата на Пенчо Славейков „Неразделни“ представя лирическите герои в два плана – като обикновени момък и девойка в селото и като вечно живи баладични дървета. Разбира се, в стихотворението отсъства такава „портретна характеристика“, каквато би имал например разказът, но знаците на красотата на младите се появяват при описанието на явора и калината – „*стройна Калина*“, „*кичест Явор*“. Лирическата творба не изгражда цялостна биография на героите – тя говори само за тяхната любов и за тяхната смърт.

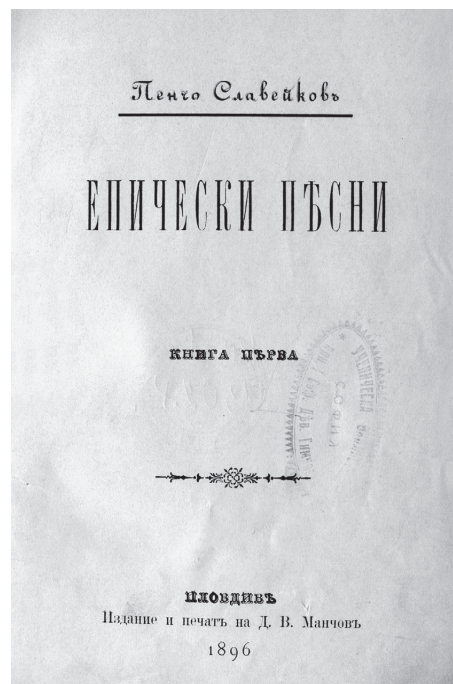
Да забележим, че любовното чувство е изразено чрез глаголи в минало несвършено време – „*Грееше ме драголюбно... //...И не грееше туй слънце от високо, от далеко – / Грееше ме, гледаше ме от съседски двор напреко. // Гледаше ме сутрин, вечер Иво...*“. Сякаш това са действия, които са се повтаряли непрекъснато в живота на двамата млади; повтарят се и самите глаголи *грееше* и *гледаше*. Така творбата внушава, че любовта е изпълвала целия живот на Иво и Калина.

Тя изпълва и тяхната смърт. В драматичната сцена на самоубийството глаголите са вече в минало свършено време, те изразяват еднократни и окончателни действия – „*...право се убои в сърцето... / Аз изтръгнах и изпуснах... // ...виком полетях и се промъкнах, / видях Ива, видях кърви... // ...и в сърцето си забих го, / върху Ива мъртва паднах...*“.

Глаголните времена се променят още веднъж в изповедта на Калина – в баладичното време на вечния живот след смъртта любовта отново тържествува („*мъртви ние пак се любим...*“), изразена чрез едно непрестанно протичащо сегашно време – „*...мъртви ние пак се любим и смъртта за нас е сладка!... // ...За сърцата, що се любяат, и смъртта не е раздяла...*“. Повторено два пъти в баладата – и от гласа на Иво, и от гласа на Калина – изречението „*За сърцата, що се любяат, и смъртта не е раздяла...*“ се превръща във формулировка на основната идея, в главното послание на творбата.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. По какъв начин Пенчо Славейков утвърждава личния избор и любовта като универсални ценности?
2. Каква е ролята на контрастното противопоставяне в стиха „*Думите му бяха сладки – бяха мъките горчиви*“ за начина, по който баладата разработва темата за любовта?
3. Защо според вас Калина нарича света на живите „*лъжовен*“?
4. Защо брегът на реката – за разлика от гробището – се оказва място не за смърт, а за вечен живот в „*Неразделни*“?

Корицата на стихосбирката „Епически песни“, в която Пенчо Славейков включва баладата „Неразделни“

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. По какъв начин са характеризирани лирическите герои в „Неразделни“?
2. Каква е ролята на глаголните времена в изповедта на Калина?
3. Защо според вас поетът не е дал гуката на Иво, а на Калина? Дали разказът би бил по-различен, или не?

ВАЖНОТО НАКРАТКО

За баладата „Неразделни“: В това стихотворение Пенчо Славейков е използвал един стар и класически фолклорен баладен сюжет: за любовта на двама млади, която не може да се осъществи в живота, а се осъществява в смъртта, представена като вечен живот чрез безсмъртието на природата.

Лирическите герои: Калина и Иво, разделени от родителската воля и предпочели смъртта пред раздялата; баладично превърнати в дървета на брега, сплели завинаги клоните си.

Основен конфликт: Между унаследените патриархални норми, които изискват подчинение на родителската воля, и правото на отстояване на ценности като любовта и свободния избор.

Поетическа образност: Майсторско преплитане на преки и преносни значения на думите; *слънцето* и *сърцето* като централни знаци за силата на любовта.

„Неразделни в любовта“, картина от украинската художничка Надя Форкош

Напиване на вода – така някога момъкът давал на момичето да разбере, че го харесва. Архивна снимка

ЗАТОЧЕНИЦИ Пејо Яворов

Т. Александрову

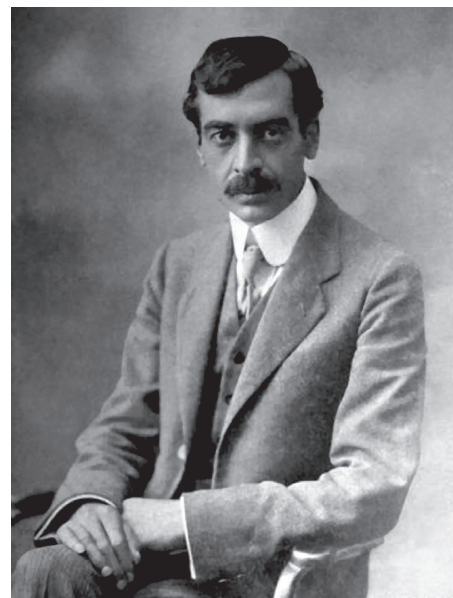
От заник-слънце озарени,
алеят морски ширини;
в игра стихийна уморени
почиват яростни вълни...
И кораба се носи леко
с попътни тихи ветрове,
и чезнете в мъгли далеко
вий, родни брегове.

И някога за път обратен
едва ли ще удари час:
вода и суша – необятен,
света ще бъде сън за нас!
А Вардар, Дунав и Марица,
Балкана, Странджа и Пирин
ще греят нам – до гроб зарица
сред споменът един.

Рушители на гнет вековен,
продаде ни предател клет;
служители на дълг синовен,
осъди ни врага заклет...
А можехме, родино свидна,
ний можехме с докраен жар
да водим бой – съдба завидна! –
край твоя свят олтар.

Но корабът, уви, не спира;
все по-далеч и по-далеч
лети, отнася ни... Простира
нощта крилото си – и веч
едва се мяркат очертани
на тънмомодър небосклон
замислените великани
на чутният Атон.

И ний през сълзи накупели
обръщаме за сетен път
назад, към скъпи нам предели,
угаснал взор – за сетен път
простираме ръце в окуви
към нашият изгубен рай...
Горчива скръб сърца ни трови. –
Прощавай, роден край!

П. К. Яворов (псевдоним на Пејо Тотеџ Крачолов) е роден на 1 януари 1878 г. в Чирпан. Учи в родния си град, след това – в Пловдив, но още преди да завърши гимназия, постъпва на работа като телеграфист в Чирпан, а по-късно – в Стара Загора, Сливен, Стралджа, Анхиало (днес Поморие). От началото на 20. век живее в София, а през годините 1902 – 1903 г. заминува на два пъти с чети в Македония, с чиято борба за освобождение от османска власт остава тясно свързан през целия си живот. През 1904 – 1905 г. работи в Народната библиотека, а от 1908 до 1913 г. е артистичен секретар на Народния театър.

Последните години от живота на Яворов минават под знака на трагедията. През 1913 г. неговата съпруга Лора Каравелова (дъщеря на известния политик Петко Каравелов) се самоубива. Същата нощ поетът стреля в слепоочието си, остава жив, но загубва зрението си; срещу него е повдигнато и обвинение в убийството на съпругата му. Въпреки подкрепата на приятели и съмишленици Яворов чувства дълбока самота и отхвърленост от обществото. След дълги мъчителни месеци той се самоубива на 29 октомври 1914 г. Пејо Яворов е един от най-големите български поети. Той публикува първото си стихотворение едва 17-годишен, а от 1898 г., още телеграфист в провинцията, започва да публикува в списание „Мисъл“, като изпраца творбите си по пощата. Премества се в София, става член на

РЕЧНИК

Т. Александрову – на Т. Александров

Заник – залез

Алеят – червеният се (ален – червен)

Чезна – изчезвам, губя се

Зарица (умал.) – искрица

Гнет – жестоко потискане

Клет – злочест (нешастен, със зла съдба)

Свиден – мил, обичан, скъп

Завидна съдба – силно желана; съдба, за която може да се завижда

Олтар – място в черква, където е престолът за литургия

Тъмномодър – тъмносин

Веч – вече

Сетен – последен

Чутен – прочут, известен

Атон – полуостров в Северна Гърция

Взор – поглед

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какво е основното чувство в „Заточеници“? Аргументирайте отговора си с примери от текста.
2. Кои говори в произведението и как изразява основното чувство?
3. По какъв начин заглавието „Заточеници“ съответства на внушението на творбата?
4. Каква е ролята на природната картина за художественото въздействие на „Заточеници“?
5. Как е изразена връзката между природата и човешкото преживяване в „Заточеници“?
6. Каква е ролята на обръщенията „вий, родни брегове“ и „Прощавай, роден край“ в творбата на Яворов?
7. Защо родината в „Заточеници“ е наречена „изгубен рай“?

Взвод 15 на Македоно-Одринското опълчение, Кавала, 8 октомври 1912 г. Седналият е Пейо Яворов.

ЕЛЕГИЯ

„Елегия“ е гръцка дума, която означава „жалба“. Тя е лирически вид, който съдържа преживявания като дълбока скръб, безнадеждност, отчаяние. В повечето случаи елегията е безответен монолог. Залегналият в нея конфликт не е представен ясно и отчетливо – той е приглушен от дълбокото чувство на говорещия.

Елегията е характерна още за словесното изкуство на Античността – големи поети от Древна Гърция и Рим са оставили ненадминати образци на елегията. Отначало тя се е състояла само от два стиха, а темите са били различни: любовни преживявания, военни подвизи и жертви, нравствени и философски размисли. По-късно се е развила до един от видовете на лирическото стихотворение.

В българската литература елегии са писали Петко Р. Славейков, Христо Ботев, Иван Вазов, Димчо Дебелянов и др.

В лирическото творчество елегията е противоположна на одата по чувствата, които изразява, както и по начините на изразяване и въздействие:

	Елегия	Ода
Основно чувство	дълбока скръб	възторжена прослава
Начин на изразяване	оплакване; монолог без отговор	тържествен и приповдигнат тон
Въздействие	предизвиква тъга	предизвиква възхищение и гордост

Смислови части и композиция	Развитие на елегичното чувство	Време (природно и глаголно) и пространство
<ul style="list-style-type: none"> • Една смислово-композиционна част са 1. и 2. строфа, защото: <ul style="list-style-type: none"> ✓ краят на 1. строфа въвежда, а 2. строфа изяснява коя е изгубената родина; ✓ и в двете строфи присъстват външни описания (на морските ширини и на родните брегове). 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Тревожност, която бързо преминава в болка и печал – изразени са в началното обръщение („и <i>чезнете в мъгли далеко / вий, родни брегове</i>“) – 1. строфа. ✓ Мъка и страдание, породени от размисъла на героите, че „<i>за път обратен / едва ли ще удари час</i>“ – 2. строфа. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Време: настояще (изразено чрез сегашно гл. вр.); по залез. ✓ Пространство: смаяващи се родни брегове; конкретни географски очертания; морски ширини; „уморени“ яростни вълни.

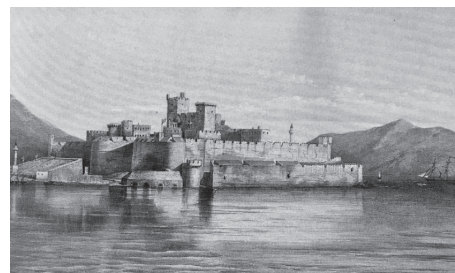
ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои черти на стихотворението „Заточеници“ го определят като елегия?
2. Чрез какви изразни средства най-ясно е внушено елегичното чувство в „Заточеници“?
3. Илюстрирайте различията между елегията и одата чрез примери от „Заточеници“ на Яворов и „Опълченците на Шипка“ на Вазов – по отношение на основното чувство, начините на изразяване и въздействие на творбите.

Заточеници чакат на пристанището в Солун да бъдат откарани с кораб в Дидарбекир. Архивна снимка от 1903 г.

<ul style="list-style-type: none"> • Композиционен център е 3. строфа (втора смислова част), защото: <ul style="list-style-type: none"> ✓ изяснява кои са героите (борци за национално освобождение) и защо те страдат (съдбата им отнема възможността да осъществят мечтите си – да се борят и да загинат за родината); ✓ преживяванията на заточениците изместват външните описания. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Душевен потрес, който достига дори до ужас, защото бунтовниците са предадени и осъдени на заточение, което завинаги им отнема възможността за борба и саможертва в името на родината – 3. строфа. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Време: минало (изразено чрез минало време), защото се изясняват причините за настоящата съдба на заточениците. ✓ Пространство: на спомена.
<ul style="list-style-type: none"> • Една смислово-композиционна цялост са 4. и 5. строфа, защото: <ul style="list-style-type: none"> ✓ разказват за сбогуването с изгубения завинаги рай; ✓ върхов момент – в 5. строфа („Горчива скръб сърца ни трови“). 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Отчаяние, предизвикано от устремното отдалечаване на кораба от родните брегове – 4. строфа. ✓ Безнадеждност, породена от съзнанието, че родината е „завинаги изгубен рай“ – 5. строфа. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Време: настояще (изразено чрез сегашно гл. вр.); вече е нощ. ✓ Пространство: родните брегове са съвсем смалени (едва се мярка „чутният Атон“).

Подрумкале – така е била известна крепостта в турския град Бодрум, в която са били заточвани много български борци за национално освобождение.

ЛИРИЧЕСКИТЕ ГЕРОИ

ЗАТОЧЕНИЦИТЕ

- Заточениците сами разказват за своята трагична съдба:
 - ✓ предадени са;
 - ✓ осъдени са несправедливо на заточение;
 - ✓ откъснати са насилствено от родния край;
 - ✓ прокудени са от света.
- Сами се представят – „рушители на гнет вековен“ и „служители на дълг синовен“.
- Сами говорят за конфликта в душите си – между желанието да водят бой („съдба завидна!“) и да се самопожертват пред олтара на отечеството и усещането за вина, че не могат да го направят („А можехме, родино свидна, /... / да водим бой“).
- Те са обобщени – в текста липсват подробности за техни индивидуални черти. Представено е само общото между тях:
 - ✓ чувствата – страдание заради отлъчването от родното пространство; вина заради неизпълнения дълг; гняв към предателя; болка за неосъществения подвиг (той е мечтата им);
 - ✓ душевното състояние – „сълзи накители“, „угаснал взор“, прострени „ръце в окови“;
 - ✓ делото – мъжествената им борба за свобода.

Акцент: Творбата извежда на преден план проблема за отнето от бунтовниците. За тях е страшно не предстоящото им заточение, а отнетата им възможност да умрат за родината.

ПРЕДАТЕЛЯТ И ВРАГЪТ

- Предателят и врагът са назовани пряко:
 - ✓ предателят е „клет“, т.е. нещастен, защото е злочеста съдбата на всеки предател;
 - ✓ врагът е „заклет“ – за заточениците той ще остане враг до края на живота им, защото престъплението му е непостигово (той ги осъжда и така им отнема възможността да изпълнят свещен дълг).

ОБРАЗЪТ НА РОДИНАТА

- Образът на родното е представен конкретно чрез:
 - ✓ изброяване на точни географски обекти: Вардар, Дунав, Марица, Балкана, Странджа и Пирин. Те ще са искрица („зарица“) за заточениците дори когато родните земи останат само „спомен“. Очерганията на Атон са приказно назовани като „замислени(те) великани“. Сравнението откроява Атон като пространство на духовността, свързано с Българското възраждане.
 - Образът на родното е представен и неконкретно (абстрактно) чрез:
 - ✓ изрази, насочващи към святост: „твоят свят олтар“, „нашият изгубен рай“ (раят е библейски символ на съвършената родина на човека); така около родината се създава божествен ореол;
 - ✓ обичливи обръщения: „вий, родни брегове“, „родино свидна“, „Прощавай, роден край!“ (този израз е едновременно скръбно сбогуване и искане на прошка за неизпълнен дълг към Отечеството).

Заточени български въстаници. Архивна снимка

ВАЖНОТО НАКРАТКО

За Яворовото стихотворение „Заточеници“: Написано по конкретен повод – предателството и присъдите над български революционери в Солун през 1901 г.; чрез художественото обобщение творбата надхвърля конкретния си повод и става израз на скръбта на всеки живот в изгнание, лишен от възможността за борба и свобода.

Елегията: Основното чувство на творбата е дълбоката скръб при прощаването с родината; то е изразено чрез елегичния монолог на заточениците.

Лирическите герои: Чрез тях Яворов изгражда общностен образ на борци, лишени от борбата и служенето на родината; сънят и споменът са централните знаци, в които те виждат настоящето и бъдещето си.

Образът на родината: За заточениците тя е едновременно конкретно място и висока духовна ценност; чрез образите на лирическата география на родината и на „земята – рай“ Яворовата елегия се свързва с традицията на Ботевата и Вазовата лирика („Хайдуги“ и „Отечество любезно, как хубаво си ти!“).

Пејзажът: Изразява едновременно стаена сила и покой – по този начин природата и човешките преживявания придобиват общ смисъл в елегичното внушение на творбата.

ПО ЖЪТВА Елин Пелин

Усилна жътва кипи из равното Софийско поле. От край до край, докъде ти око види, се люлеят златни ниви и морни работници се мяркат там от тъмни зори. Бог тия дни даде страшна жега. Свило се е синьо небе над земята и сипе огън и жар. Над широкото поле трепери адска марана. Отпуснати и уморени се синеят далечни гори и планини и сякаш чакат кога полето а-ха ще пламне в пожар. Птичките са забягнали далеч из хладните усои и не им се чуе гласът. Само гугутка се обажда изрядко от сенчеста круша или грив гълъб усамотено префюфюква с криле към гората.

Тежко и душно.

Слънцето се е спряло огнено и немилостиво в небесата, но жарките му лъчи не пдят от полето работливите селяци.

Неуморно те жънат там и трупат златни снопи. Пот се сипе от челата, душата без сила остава, няма почивка. Узрялото жито не чака.

Бог обилно наспори тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадали. Зарадва ги той с благодатни майски дъждове и не иска да им отнеме лелеяната в душа надежда за плодовита жътва.

Колко думи, молитвени и чисти, се изтръгнаха от ободрените селски души!

– Бог ни помага! Нека работим, нека работим!

И ей в това усилено време, под адския слънчев пек, над златното поле ехтят песни и се носят на вълни чак до небесата като благодарствени молитви. Подемаат се из краището нейде дружни момински гласове, залюлее се песен млада, волна, широка като полето, света като любовта.

Из други задселски краища се отзове друга, мило, високо, и изпрати надежда и сили.

Левент Никола често оставя тежък сноп и дълго се ослушва. После усмихнат и бодър гледа как жънат сами-самички стара майка и малка сестрица.

Тя се обръща и весело го задява:

– Бате, не мож позна Пенкиния глас!

И прижуреното ѝ пълно личице, младо и свежо, светне от усмивка.

– Долавям, но слабо... слива се с другия и се губи! – отговаря Никола, па наставя:

– Майко, я си почини и ги послушай! Ако схванеш Пенкиния глас, да знаеш, че наистина снаха ще ти стане.

Изправя се старата му майка, усмихва му се с любов и като зажъна, рече:

– Ако ти не мож ѝ позна гласа, та аз ли ща, бре синко?

– Да пее сама – през море да е, ще я позная!

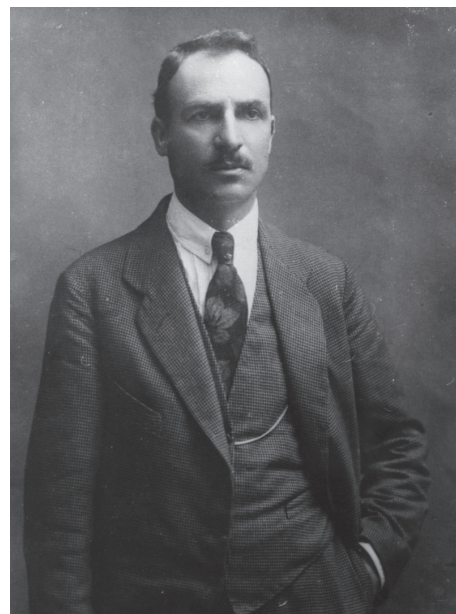
В миг млъкна дружна песен и полето затихна. И ето че отнякъде далеч се поде самичък глас – висок, звънлив и треперящ. Той се емна леко и тихо, па полека-лека се засили и се залюля на мощни вълни над полето.

Никола остави снопа и плесна ръце.

– Ето я на – тя е!

И дълго се ослушва.

А песента се ширеше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежди и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги

Елин Пелин (псевдоним на Димитър Иванов Стоянов) е роден през 1877 г. в с. Байлово, Софийско. Учи в родното си село, по-късно – в Панагюрище и София. Отрано проявява интерес към литературата и към рисуването, гори през 1896 г. кандидатства в тогавашното висше Русувално училище, но не е приет. За кратко време е учител. От есента на 1899 г. Елин Пелин се установява в София. През 1903 г. е назначен в Университетската библиотека, а по-късно – и в Народната библиотека. От 1926 до 1944 г. е уредник на музея „Иван Вазов“. През 1940 г. е избран за председател на Съюза на българските писатели и за член на Българската академия на науките. Умира в София през 1949 г.

Още като ученик бъдещият писател съчинява стихотворения, повечето останали неотпечатани; по-късно се насочва към прозата. Налага името си в българската литература със сборниците „Разкази“, том I (1904) и том II (1911), които и досега остават класически образци на темата за живота в българското село от края на 19. и началото на 20. век. В тях преобладават мотиви от всекидневния живот, селската неволя, труда и характера на българския човек както в скръбта, така и в радостта. Дарбата му на художник се изявява в необикновено живописния и въздействащ природен свят, изобразен в разказите му. Елин Пелин е автор и на повестите „Гераците“ (1911) – едно от най-високите постижения на българската

пращаше с любов някому някъде. И ту развълнувано глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо.

Не изтърпя Никола, а се изстъпи сред нивата и се провикна:

– Еееех!

Екливи и ободрителни смехове му отговориха от околните нивя.

Леко се завълнуваха узрели класове и весело си зашушукаха нещо.

Чу го Пенка отдалече и му прати закачлива и обична песен.

Над полето, сякаш с кръст в ръка, прехвъркна надеждата, по нея радостта.

Ободриха се морни души и заехтя полето пак от смях и песни.

Но ето че дотича из отдалеченото краище босоного хлапе и уплашено обади, че Пенка примряла от жега.

Грозната вест се разнесе из уста в уста по цялото поле.

Пенка примряла от жега!

Боже!

Пак жертва!

Град да бе паднал, не би тъй убил сърцата.

Захвърлиха жътвари остри сърпове и затичаха нататък, плахи и тъжни.

– Боже, дано лъжа бъде!

И булки и моми, и мъже и жени, и майки се стекоха на Пенкината нива ужасени.

Край златен сноп бе паднала възник, като с куршум ударена, Пенка – селско дете обичливо. Бяла пребрадка небрежно бе паднала над чело, да засени хубавото ѝ лице. Тъмнееха гъсти ресници, мъртвешки склопени. Из полуоткрити уста бе потекла струйка алена кръв и обагрила бялата ѝ гушка. Едната ѝ ръка още държеше острия сърп, другата грижливо стискаше ръкойка класове.

Слънчев удар бе убил момичето.

Спусна се Никола изумен, отчаян, разбута навалищата и падна разбит до студеното ѝ мъртво тяло.

– Пенке, моя радост, моя песен!

Гласът му се сподави в ридания.

На другия ден слънцето все тъй жестоко и силно печеше, но из нивите се не мяркаха работници, макар че бе делник. Златни класове се ронеха и горяха самотни.

Полето празнуваше тъжен празник.

Погребваха Пенка.

КОМПОЗИЦИЯ, СЮЖЕТ, ВРЕМЕ И ПРОСТРАНСТВО

Композиция	Сюжет	Време и пространство
1	2	3
Начало	1. Напрегнатата жътва из равното Софийско поле и надеждата за богатата реколта	✓ Време: настоящ момент (по време на жътва). ✓ Пространство: поле, което „а-ха ще пламне в пожар“, над него „трепери

белетристика, и „Земя“ (1922). Неговото литературно майсторството се проявява и в по-късния му сборник „Пог манастирската лоза“ (1936), където по-обобщени и философски въпроси за съдбата на човека са засегнати едновременно чрез проникновен размисъл и открито жизнелюбие.

„По жътва“ – една от най-представителните и известни Елин-Пелинови творби – е от първия том на „Разкази“.

РЕЧНИК

Морни – уморени, отпаднали

Марана (мараня) – видимо трептене на въздуха в горещ летен ден

Грив – сив или изпъстрен със сиво

Префюфюква (с криле) – издава слаб звук с криле

Град – градушка

Наспори – осигури

Лелеяна – пазена, притаена в гушата

Загселски краища – части от полето, намиращи се заг селото

Левент – млад, здрав и силен мъж

Загява – закача се, шегува се

Прижурено – опалено от слънцето

Наставя – наставлява

Емна (от емвам) – подхващам, започвам

Възнак – по гръб, нагоре с лицето

Пребрадка – забрадка, женска кърпа за глава

Склопени – затворени

Ръкойка – снопче житни класове, събрани с едно захващане и отрязани със сърп

1	2	3
		<i>адска марана</i> ; жегата е „страшна“; небето „сипе огън и жар“; слънцето е „огнено и немилостиво“; „Тежко и душно“.
Момент, в който действието се заплита	2. Споделеното от Никола пред близките му, че иска да се ожени за Пенка	✓ Време: настоящ момент („усилно време“; „адски слънчев пек“). ✓ Пространство: „златно поле“, огласяно от песни „като благодарствени молитви“; звучат „дружни момински гласове“; чува се „самичък глас – висок, звънлив и треперящ“.
Развитие на действието	3. „Диалогът“ между двамата влюбени (провикването на Никола и отговорът песен на Пенка)	✓ Време: настоящ момент („узрели класове“). ✓ Пространство: нивите, над които се носят песента на Пенка и провикването на Никола; ободрителни смехове; узрели класове, които нещо си шушукат; смях и песни; прехвърчаща надежда, а след нея – и радост; ободрени „морни души“.
Момент с най-високо напрежение	4. Страшната вест, че Пенка е „примряла от жега“	✓ Време: настоящ момент („жега“). ✓ Пространство: „цялото поле“; всички са „плахи и тъжни“, с убити сърца, ужасени и тичащи към Пенкината нива.
Момент, в който заплетеното действие се разплита	5. Мъртвата девойка и страданието на Никола	✓ Време: настоящ момент (немилостиво слънце). ✓ Пространство: „Край златен сноп“.
Край	6. Погребението на Пенка и всеобщата скръб	✓ Време: настоящ момент (на следващия ден; „слънцето все тъй жестоко и силно“ пече). ✓ Пространство: пусти ниви; златни класове се ронят и горят по полето „самотни“; полето празнува „тъжен празник“.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои особености на „По жътва“ определят произведението като разказ?
2. В какъв отрязък от време се развива сюжетното действие на „По жътва“?
3. Какво е пространството, в което се развива действието на творбата?
4. Определете смисловите части в „По жътва“. Озаглавете епизодите.
5. По какъв начин Елин Пелин е изобразил героите в „По жътва“?
6. В какви отношения са героите, изобразени в творбата?
7. Кои човешки качества представляват най-висока ценност за общността според разказа?

„Жътва в Банско“, картина от Васил Горанов, 2016 г.

Реставрираната родна къща на Елин Пелин в с. Байлово – сега музей на писателя

ГЕРОИТЕ, ПЕСЕНТА, ОБЩНОСТТА

Героите. В „По жътва“ повествователят въвежда героите постепенно. Той започва от „едрия план“ на тяхната общност – „морни работници“, „работливите селяци“. След това разказът се фокусира върху една конкретна сцена – нивата на „левент Никола“, усмихнатата му сестра с „прижуреното ѝ пълно личице, младо и свежо“ и приветливата му стара майка. И макар че Пенка е главна героиня на разказа, читателят узнава първо за любовта на Никола към нея, първо чува гласа и песента ѝ.

Читателят „вижда“ Пенка едва след като тя е вече мъртва – до тогава тя отсъства в непосредственото развитие на сюжета. За нея топло и радостно разговарят любимият ѝ Никола, майка му и сестра му; те тримата, всички останали, а и читателят – заедно – чуват само изключителното пеене на Пенка и завладяващия ѝ глас, отчетлив сред гласовете на всички останали девойки. Характеристиката на героинята е косвена и затова – чрез отсъствието си в непосредствените сцени и диалози – тя разпростира очарованието си върху всички, включително върху читателя. Едва смъртта на Пенка извиква на преден план пряката портретна характеристика: „...да засени хубавото ѝ лице. Тъмнееха гъсти ресници, мъртвешки склопени. Из полуоткрити уста бе потекла струйка алена кръв...“. Сякаш отделна от другите Пенка остава само в смъртта си; а чрез косвеното си присъствие и чрез песента си тя изпълва цялата човешка общност.

Песента. В „По жътва“ песента и изобщо жътварското пеене е мотив с определящо значение. Този важен мотив изцяло съответства на тогавашната действителност – обикновено тежкия труд за прибиране на реколтата е бил съпътстван от народни жътварски песни. Обичай е било първият сноп да бъде пожънат от най-пъргавата и жизнерадостна девойка, често и с певчески дар.

Повествователят въвежда жътварското пеене по същия начин, по който въвежда героите – отначало песента е обща, колективна, в нея не се различават отделни гласове: „...над златното поле ехтят песни и се носят на вълни чак до небесата като благодарствени молитви. Подемат се из краището нейде дружни момински гласове, залюлее се песен млада, волна, широка като полето, светя като любовта“. Едва когато Никола слуша само Пенкиния глас, се появява едно детайлно и одухотворено описание на песента: „И ето че отнякъде далеч се поде самичък глас – висок, звънлив и треперящ. Той се емна леко и тихо, па полека-лека се засили и се залюля на мощни вълни над полето... А песента се ширеше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежди и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги пращаше с любов някому някъде. И ту развълнувано глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо“. В описанието на песента ѝ разбираме не само каква е девойката, която пее, но и още нещо – чрез описанието на песента сякаш се казва накратко какво се случва и какво има да се случи по-нататък в разказа.

И още нещо – песента е тази, която събира хората в общността. Дори когато не се виждат един друг, те са отново заедно чрез песента, която превръща хората в едно цяло.

Общността. „По жътва“ е един от малкото разкази в българската литература, в които липсва какъвто и да е конфликт между

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Как портретната характеристика на Пенка в мига на смъртта ѝ осъществява трагичното внушение на разказа?
2. Проследете всички моменти, в които личи отношението на хората към Пенка – и при песента ѝ, и при смъртта ѝ. Какви изводи правите?
3. Какво внушава следният момент от описанието на Пенкината песен: „И ту развълнувано глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение...“?
4. Посочете в описанието на песента на Пенка онези гуми и изрази, които имат преносно значение. Какви са тяхната роля и въздействие?
5. Защо отчаяният Никола нарича любимата си „моя радост, моя песен“?

„Жътва“, картина от руския художник Федот Сичков, около 1910 г.

По жътва в равното Софийско поле. Архивна снимка

„Жътвари“, картина от нидерландския художник Питър Брьогел Стария, 1565 г.

хората. Отсъства картина на социално разслоение, няма вражди, пред любовта на Пенка и Никола няма никакви драматични пречки (както е например в „Неразделни“ на Пенчо Славейков). В краткия разговор между момъка, майка му и сестра му на нивата личат единствено обич и разбирателство. В изречението в пряка реч „– Бог ни помага! Нека работим, нека работим!“ звучи единният глас на общността, която е толкова непротиворечива, че сякаш се е превърнала в един човек. В момента на върховно напрежение, при вестта за смъртта на Пенка, в безглаголните възклицателни изречения „Боже!“, „Пак жертва!“ отново гласът на общността е единен, този път слят и с гласа на повествователя. Общността е единна и в края, когато полето е пусто и никой не жъне: „Погребаха Пенка“.

ЧОВЕКЪТ И ПРИРОДАТА

Кръговратът. В разказа „По жътва“ трагедията на сюжета не е резултат на човешки отношения, на човешки конфликти; нейната причина е съвсем друга. Затова и тази смърт не би могла да бъде оценявана от гледна точка на нравствеността, конфликтите и нормите на общността. Ако я съдим с човешките мерки за добро и зло, тогава би трябвало да определим слънцето като еднозначно зло – то е „огнено и немилостиво“, но и пак то поддържа живота на Земята.

Скръбта и смъртта в „По жътва“ изобщо не идват от човешкия свят – те идват от природата, от самата съдба, от сляпата случайност, от Бог. И съвсем не се случват за първи път – хората са свикнали да очакват беди: „Бог обилно наспори тая година и не прати ни град, ни скакалци, ни грозна напаст за греховните селски души, напатени и настрадали“. Тази трагична повторителност е подчертана и във възклицанието „Пак жертва!“. Подчертана е и в ясната връзка между началото и края на разказа: „Слънцето се спряло огнено и немилостиво в небесата, но жарките му лъчи не пъдят от полето работливите селяци“ – „На другия ден слънцето все тъй жестоко и силно печеше, но из нивите не се мяркаха работници, макар че бе делник...“. Животът и смъртта са в единен кръговрат; само човешкото присъствие или отсъствие, само радостният труд или общата скръб променят картината, но природата остава надчовешки вечна.

Природата и човешкото в Елин-Пелиновия пейзаж. Наред с това природното и човешкото в разказа „По жътва“ са много близки, те сякаш взаимно се изобразяват и обосновават. Песента е „широка като полето“ – чрез това сравнение човешкото изкуство се съизмерва с природата. А природата е придобила човешки черти в Елин-Пелиновите майсторски пейзажи: „Отпуснати и уморени се синяят далечни гори и планини“, „Леко се завълнуваха узрели класове и весело си зашушукаха нещо“, „Полето празнуваше тъжен празник“. Литературният език – и чрез действието на преносните значения в него – е този, който преодолява границите между човешкото и природното, слива ги в един общ свят.

Така природата в „По жътва“ едновременно убива и съчувства, прекратява живота на отделния човек, но и приема човешки черти, опазва човешкото изобщо, чрез безсмъртието на самия живот.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Открийте в пейзажите от „По жътва“ примери за различни емоционални състояния – радост, бодрост, скръб, отчаяние.
2. Проследете всички моменти в разказа, в които пейзажът и човешките преживявания се преплитат. По какъв начин е постигнато това внушение?

ВАЖНОТО НАКРАТКО

„По жътва“ – тема и мотиви:

Темата на Елин-Пелиновия разказ е животът в българското село в самото начало на 20. век; главните мотиви са за труда, любовта и смъртта.

Герои: Въведени са постепенно – от обобщени образи („работливите селяци“) до фокус върху отделни хора (Никола, майка му и сестра му); главната героиня Пенка е характеризирана косвено чрез песента си и любовта на Никола към нея до смъртта ѝ, когато се появява портретната ѝ характеристика.

Общността: Липсват конфликти; общността е обединена и в труда, и в живота, и в смъртта; особена роля в това единство има песента.

Повествователят: Неговата позиция е динамична – той вижда и описва картината от страни, но и слива гласа си с гласа на общността в кулминацията на разказа.

Природата и човека: Чрез природата животът и смъртта са представени като единен кръговрат; в пейзажа природното и човешкото се преплитат.

ПО ЖИЦАТА Йордан Йовков

Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбира, че тоя непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда. Затуй той се и ядоса на кучетата, нахока ги и пак погледна селянина: по червения елек се познаваше, че е от торлаците, откъм Делиормана. Висок, едър човек беше; но че е сиромах и като че ли сиромах се е родил – и това си личеше: ризата му беше само кръпки, едро и неумело шити, поясът му оръфан, потурите – също. Беше бос. Инак, да го гледаш – човек планина, но Моканина набързо го претегли в ума си и реши, че е от ония меки, отпуснати хора, за които се казва, че и на мравята път струват.

Селянинът поздрави, измънка нещо като „как сте, добре ли сте“, но явно беше, че мисли за друго и друга грижа има в очите му. И като погледна някъде напред и посочи с ръка, той попита не е ли на тая страна селото Манджилари и колко път трябва да има дотам. Моканина му разправи и едвам сега забеляза, че на шосето беше се спряла една каруца с един кон. Тая каруца селянинът беше оставил, за да дойде при него. Вътре седеше жена, мушнала ръце в пазвите си, превита; ръченикът ѝ не беше забраден, а с отпуснати настране краища, за да ѝ е леко. Че беше горещо – горещо беше, но Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго. Отзад в каруцата, завита донякъде с черга, сложила глава на черни селски възглавници, лежеше друга жена, по-малка, навярно момиче. Тя гледаше настрана и лицето ѝ не се виждаше.

- Ти май болно имаш – каза Моканина.
- Имам. Една момичка имам болна.

Селянинът погледна към овцете, западнени на поляната, задържа очите си над тях, но не ги виждаше, а погледът му, пълен с грижа, тъй си и блуждаеше.

- Бе тя нашта каквато е – рече той, – остави я!
- Не си тъдявашен ти, отде си? – попита го Моканина.

– От Кичук Ахмед. Надежда му думат сега, при Канарата. Дохадял съм тъдява. Аз ходя из селата, продавам хума – хубава хума излиза в наше село. Хубава е, купуват я жените. Когато сляза надолу към морето, купувам пък за насам кое риба, кое грозде, кое как се случи. Сполай на бога – прехранваме се. Само да не беше ни се случила таз бела...

Той седна на земята, извади кожена кесия с тютюн и започна да си прави цигара. Моканина седна до него и видя как дебелите му мазолести пръсти трепереха, като свиваха цигарата.

– Не ни траят децата – започна той. – Измряха ни две-три още малки. Ей туй ни остана само (той погледна към каруцата). Гледали сме го като очите си. От устата си съм отделял, да му купя нещо, да му направя дреха, та да не му е мъчно, като гледа другите. Нейсе, даде господ, запазихме го досега. А от някое време – зачама. Няма нищо, а вехне. Слушам, думала на майка си – мъчно ѝ било, че дружките ѝ се изпоженили, а тя още стояла. „Що се кахъриш бе, чедо, думам ѝ, и твоя късмет ще излезе. Що гледаш другите? – Богати са. Сегашните ергени тъй са – богати жени търсят. И ти ще се ожениш, гледай си работата, не си престаряла.“

- На колко е години?
- Към двайсет. Сега на Богородица ще стори двайсет.

Йордан Йовков е роден през 1880 г. в живописното с. Жеравна, Сливенско. Детството му минава в родното му място, там получава и основното си образование. Гимназия завършва в София, където неговият учител по литература съзира таланта на младежа и му предрича бъдеще на писател. След дипломирането му семейството се премества в Добруджа. Йовков участва в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война (1912 – 1918) като командир на рота, ранен е край Доуран през 1913 г. След войните живее в лишения и несгоди, но им противопоставя огромната си воля за творчество. От 1920 г. е назначен в българската легация в Букурещ, където непрекъснато е подценяван и понижаван в длъжност и напуска през 1927 г. През последното десетилетие от живота си, вече в София, се отдава изцяло на литературното си поприще. След тежко боледуване умира през 1937 г. в Пловдив. Още приживе спечелил си признанието на един от най-големите майстори на словото в българската литература, той е изпратен от сънародниците си с изключителна почит, оказвана готовогава само на Вазов. Първите литературни опити на Йовков са поетически. Талантът му на белетрист се проявява по време на войните, когато пише документални очерци и разкази, които издава в два тома „Разкази“ през 1917 и 1918 г. С повестта „Жетварят“ (1920) писателят се насочва трайно към света на българското село, което се превръща

– Е, че младо е момичето.

– Младо, ами.

Селянинът замълча и пак загледа овцете, без да ги вижда. Някъде наблизо сред жегата пишеше жътвар.

– Това лято ми се замоли да съм я пуснел да иде да жъне. Сиромаси сме, нуждаем се, ама като я гледах такава слабичка, болнава, не ми се пушаше. „Моля ти се, тейко, пусни ме, и аз искам да ида с момичетата.“ Хубаво, като е тъй, пуснах я. Сега какво е станало, не бях там, не зная. В къра лягаха, в къра ставаха. Зная го тъй, както ми го разправи тя. Веднъжка жънали цял ден, вечерта яли, после пели момичетата, смели се. Легнали си. Нонка – тъй се казва мойто момиче – си легнала и тя. „Легнах си, кай, тейко, между снопите, под един кръстец, легнах си на завет, да не ми духа, и се завих. И съм заспала. По едно време усетих, кай, нещо тежко, нещо студено, ей тук на гърдите си. Като отворих очите си: зъмя!“

– Бре!

– Ами, зъмя. Навила се и легнала на гърдите ѝ. Извикала, па с всичкия си страх я сграбчва и я захвърля!

– Захвърля я! По жътва става туй. Чувал съм, зъмя е влизала и в устата на някоя жена. Ама да я ухапала, не я е ухапала, нали?

– Не, не е. На гърдите ѝ легнала, зема я и я хвърля! Тъй ми разправи. Сън ли е било, истина ли е било – не знам. Оттогаз момичето не го бива. Ей го, изсъхна като вейка. Гръдта го боли. „Там, кай, дето беше зъмята, ме боли.“

– Ама работа, ама работа! – чудеше се Моканина. – Ами сега де го водиш? На доктор ли?

– Доктори: колко дохтори променихме. Водя го сега аз... хм... как да ти кажа... На мене да остане, не вярвам, ама жени нали са, пък болна е, чедо е...

Гласът му трепна и той замълча. Загледа се, затегли без нужда ту мустаците си, ту брадата си, небръсната отдавна, корава, прошарена с цели снопчета от бели косми. Нямахше нужда да казва някой на Моканина, че всеки бял косъм беше белег на една грижа.

– Онази вечер – продължи селянинът – додоха си нашенци от скеля. Продумали каквото продумали – знам ли? Охолни хора, може и шегата да си бият. Пък дотърчава тогаз у нас Стоеница, кумица ни е, една устата, една многознайница. „Гунчо, вика още от вратата, късмет си имал, късмет имала и Нонка. Хайде да е на хаир“. „Какво има?“ – думам. „Дошли си от скеля Никола и Пеню, Сидеровите, те казват, че в Манджилари се явила. . . явила се една бяла лястовичка! Досуц бяла, като сняг.“ „Е?“ „Ти, кай, знаеш ли що е бяла лястовичка? Тя, кай, на сто години я се появи веднъж, я не, ама който я види, от каквато и болест да е болен, оздравя! Гунчо, кай, да вървиш, хич да не стоиш. Заведи Нонка“. Ех, може ли – заплака момичето, залови се майка му. И на, додохме.

– Ама истина ли е? – извика Моканина. – Къде била таз лястовичка?

– Нали ти казах, тук се явила, в Манджилари.

– Бяла?

– Досуц бяла.

Както беше учуден, Моканина се озърна и погледна към шосето: всеки ден запладняваше стадото все на тая поляна, но като че едвам сега забеляза колко много лястовички бяха накацали по телеграфната жица. Пък и не беше чудно: приближаваше Преображение господне и по това време лястовичките и щъркелите се събираха, да си ходят. Толкоз много бяха лястовичките и тъй на гъсто една

в една от основните теми на творчеството му. Име на голям български писател му спечелват следващите негови книги: сборникът разкази „Последна радост“ (1926 г., с второ издание под заглавие „Песента на колелетата“, 1933 г.), сборникът „Старопланински легенди“ (1927), където оживява духът на миналото в образите на изключителни мъже и жени, и сборникът „Вечери в Антимовския хан“ (1928). Автор е също на грамите „Албена“ и „Боряна“, на романите „Чифликът край границата“ (1934) и незавършения „Приключенията на Гороломов“. Майсторството му в областта на разказа се доказва и от последните му сборници „Женско сърце“ (1935) и „Ако можеха да говорят“ (1936).

„По жицата“ е един от най-популярните Йовкови разкази от сборника „Вечери в Антимовския хан“.

ЙОРДАНЪ ЙОВКОВЪ

ВЕЧЕРИ ВЪ АНТИМОВСКИЯ ХАНЪ

София 1928

Първото издание на книгата с разкази „Вечери в Антимовския хан“, в която Йордан Йовков включва „По жицата“

до друга бяха накацали, че жицата беше увиснала и натежала като броница. Много, но все черни.

– Та затуй съм дошел – каза по-смело и с облекчение селянинът: – Рекох да те попитам, може да си я виждал, може да си чувал...

– Не съм, братко, не съм. Бяла лястовичка? Нито съм чувал, нито съм виждал.

Но веднага Моканина се досети, че може съвсем да отчая тия хора, и каза:

– Пък може да има. Може. Бял бивол, бяла мишка и бяла врана – има. Може да има и бяла лястовичка. Пък и трябва да има, щом се е чуло...

– Кой знай? – въздъхна селянинът. – На мене да остане, не вярвам, ама жени нали са...

Той стана да си ходи. Трогнат, Моканина също стана да го изпроводи и да види момичето. Като стигнаха до шосето, майката – жълта и сломена от тегло жена – още отдалеч загледа мъжа си, като че искаше по лицето му да познае какво е научил. Момичето още стоеше обърнато настрана и гледаше лястовичките по жицата.

– Човекът каза, че селото било близо – каза селянинът.

Като чу гласа му, момичето се обърна. Слабо беше, изпод завивката едва личеше снагата му, стопена от болестта, лицето му беше като восък, но очите му бяха още светли, още млади и усмихнати. То гледаше ту баща си, ту Моканина.

– Нонке, тоз чияк виждал лястовичката – каза селянинът и погледна Моканина. – Ей в онуй село била, è! Хайде дано я видим и ние!

– Ще я видим ли, чичо? – продума момичето и ясниите му очи светнаха.

Нещо се подигна в гърдите на Моканина, задуши го, очите му се премрежиха.

– Ще я видите, чедо, ще я видите – високо заговори той. – Аз я видях, ще я видите и вие. Аз с очите си я видях, бяла такава, бяла. Ще я видиш и ти. Да даде господ да я видиш, чедо, да оздравееш... я, млада си. Ще я видиш, аз ти казвам, че ще я видиш... и ще оздравееш, чедо, не бой се...

Майката стисна очи и заплака. Високият, едър селянин се закашля, хвана коня за юздите и го поведе.

– Хайде със здраве! – викаше след тях Моканина. – Близо е селото. Все по теля, все по теля!

Той дълго стоя на шосето и гледа подир каруцата. Гледаше майката с черния ѝ чумбер, момичето легнало до нея, високия селянин, който крачеше прегърбен и водеше малкото конче, а над тях, между всеки два телеграфни стълба лястовичките се разхвърчаваха, после пак се връщаха и кацаха на жицата.

Замислен, Моканина се върна при овцете си и се залови отново за цървулите, които правеше от нещавена конска кожа. „Бяла лястовичка – мислеше си той. – Има ли я!“ Но нещо го подпираше в гърдите, мъчеше го. И като пусна шилото и погледна към небето, той извика:

– Боже, колко мъка има по тоя свят, боже!

И пак се загледа подир каруцата.

РЕЧНИК

Торлаци – балканци, жители на Лугогорието (Делиормана) или на Северозападна България

Мравя – мравка

Ръченик – вид везана кърпа с ресни

Заплагнени (овце) – по плагне (обег) овците спират да пасат и се събират на сянка

Тъгявашен (диал.) – тукашен

Дохагял съм (диал.) – дохождам съм, идвам съм

Хума – вид глина, употребявана вместо сапун и за други домакински нужди

Бела – беля, беда

Зачама (диал.) – залиня, разболя се

Кахърш се – тревожиш се

Жътвар – (тук) вид полско насекоми, което издава силни пронизителни звуци

Кър – ниви, поле

Кай (диал.) – казва

Тейко (диал.) – татко

Кръстец – подредени накръст житни снопи

Зъмя (диал.) – змия

Зема – взема

Оттогаз – оттогава

Дохтори (диал.) – доктори

Скеля (остар.) – пристанище, кей

Хаир – добро

Оздравя – оздравява

Додохме – гоудохме

Снага – фигура, тяло

По теля – по жиците на телеграфните стълбове

Чумбер – кърпа за глава, вид забрадка

Нещавен – необработен (за кожа) тясна колона

КОМПОЗИЦИЯ, СЮЖЕТ, ВРЕМЕ И ПРОСТРАНСТВО

Композиция	Основни сюжетни моменти	Време и пространство
Начало	1. Овчарят Петър Моканина среща непознат мъж на име Гунчо.	✓ Време: настоящ момент (в късно лято, по пладне: „сред жегата“, „горещо“, преди Преображение Господне). ✓ Пространство: западнели овце, поляна, безкрайни телеграфни жици с накацали лястовички.
Момент, в който действието се заплита	2. Гунчо разказва за страданието на семейството си и историята за болестта на детето си Нонка.	✓ Време: минал момент. ✓ Пространство: беден селски дом, на нивата.
Развитие на действието	3. Гунчо преразказва мълвата, донесена от кумицата Стоеница, за бялата лястовица (тя е повод за пътуването му).	✓ Време: минал момент. ✓ Пространство: беден селски дом.
Момент с най-високо напрежение – свързва се преди всичко с преживяването на Моканина	4. Моканина разговаря с Нонка.	✓ Време: настоящ момент (в късно лято, по пладне: „сред жегата“, „горещо“ е, преди Преображение Господне). ✓ Пространство: западнели овце, поляна, безкрайни телеграфни жици с накацали лястовички.
Момент, в който заплетеното действие се разплита	5. Моканина се разделя със семейството на Гунчо.	✓ Време: настоящ момент (като точка № 4). ✓ Пространство: като точка № 4
Край	6. Размислите на Моканина за човешката мъка.	✓ Време: настоящ момент (като точка № 4). ✓ Пространство: като точка № 4.

• Основните моменти в разказа не са подредени последователно – от началото към края. Последователната подредба (съответна на протичането на събитията така, както те са организирани в жи-

„По междуселския път“, картина от холандския художник Антон Мауве, около 1880 г.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Кои са главните епизоди в Йовковата творба?

2. Колко „разказа“ има в разказа „По жицата“ и чии са те? С какво всеки от тях допринася за сюжетната и композиционната цялост на творбата?

3. Какви видове характеристика на героите е използвал авторът и какво внушение е осъществил чрез тях?

4. Как авторът е изобразил човешкото страдание в „По жицата“?

5. По какъв начин е показана надеждата в произведението? Кой от героите на разказа смятате за неин изразител? Защо?

6. Кое според вас е най-важното послание на Йовковия разказ към читателя?

7. Изследователката на Йовковите преводи в чужбина Елена Фурнаджиева пише, че „точно този разказ допада най-много на преводачи и читатели и се среща най-често в изданията на чужди езици“. С какво мислите, че „По жицата“ печели вниманието на чуждата публика?

вота) е следната: първи е момент № 2, втори е момент № 3, трети е момент № 1, следват останалите моменти – № 4, № 5 и № 6.

- Срещата между Моканина и Гунчо, която протича в настоящия момент, е „разкъсана“ от два момента, които са минали. Това са два разказа: на Гунчо за заболяването на Нонка и на кумицата Стоеница за бялата лястовица. „Разказ в разказа“ е композиционен похват, чрез който Йовков извежда на преден план преживяванията на своите герои.

- пейзажът е изчистен от подробности, свързани с времето и пространството. По този начин вниманието на читателя се насочва към героите.

СЮЖЕТЪТ И ГЕРОИТЕ

Сюжетът на „По жицата“ е привидно прост – действието се развива за съвсем кратко време, колкото трае разговорът между Моканина и Гунчо. Разказът започва направо със събитието: „*Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбира, че той непознат селянин...*“. За читателя на това начално изречение Моканина е точно толкова непознат, колкото и непознатият селянин. Всъщност до голяма степен така остава и докрая – Гунчо е този, който разказва историята, а за живота на Моканина не научаваме нищо друго, освен че в този ден (както всякога) около него тук пладнуват овце, а той прави цървули от конска кожа. Не узнаваме дали е щастлив, или нещастен, дали има семейство, дали е беден, или заможен. Моканина е лишен дори от портретна характеристика. Но тези липси са значещи – ние научаваме за героя много повече от начина, по който той умее да вижда, да разбира, да се отнася към човека срещу себе си.

Моканина е способен да разбира и разкрива значението на всеки детайл, всеки знак, който виждат очите му: „*Още докато го бранеше от кучетата, Петър Моканина разбира, че той непознат селянин не се е отбил при него току-тъй, а го гони някаква беда*“; „*Моканина набързо го претегли в ума си и реши, че е от ония меки, отпуснати хора, за които се казва, че и на мравята път струват*“; „*Моканина знаеше, че когато жените отпуснат тъй ръченика си, мъчи ги не толкоз жегата, колкото нещо друго*“; „*Нямаше нужда да казва някой на Моканина, че всеки бял косъм беше белег на една грижа*“. Затова и тъкмо на него повествователят изцяло е възложил цялостната гледна точка към случващото се. Не е случайно, че тъкмо Моканина, вече останал сам, извиква към небето изречението – обобщение, в което е вложена основната идея на разказа: „*Боже, колко мъка има по този свят, боже!*“.

През погледа на Моканина Гунчо и неговото семейство постепенно добиват плътност и яснота за читателя. Те всички имат портретни характеристики, изпълнени с художествени детайли, които говорят много и красноречиво – ризата на Гунчо е „само кръпки“, пръстите му „трепереха, като свиваха цигарата“; ръченикът на жена му е с „отпуснати настрани краища“; лицето на Нонка е „като въсък, но очите... бяха още светли, още млади и усмихнати“. Именно тези и подобни дребни наглед детайли от външния вид на героите изразяват същностни черти на характерите им, както и моментното им емоционално състояние: Гунчо е беден, мек по душа селянин, стопанката му я мъчи не толкова жегата, „колкото нещо друго“, а сполетяното от тежка болест момиче все още не

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Посочете всички моменти в текста, от които личат проникателността на Моканина и неговата способност да разбира и вниква в душевния свят на другите.

2. Защо според вас авторът е възложил гледната точка и посланието си към читателя тъкмо на Моканина?

3. Посочете елементи от портретната характеристика на героите, които внушават най-силно нещастieto на Гунчовото семейство.

4. Прег проф. Спиридон Казанджиев Йордан Йовков е споделил следното: „Много пъти съм се канил да се опитам да дам един такъв разказ, в който – като се почне от първия, та се свърши с последния ред – всичко да става, а аз да отсъствам напълно“. Успял ли е писателят в това свое намерение? Посочете примери от текста.

Йовков публикува разказа си „По жицата“ за пръв път през 1927 г. А три години по-късно по тези места минава немският фотограф Курт Хилшер и прави прекрасни снимки на Добруджа и нейните хора. Дали пък този овчар от неговата снимка не би могъл да бъде Моканина?

е загубило надеждата си за спасение. От първостепенно значение при обрисуването на героите е и речевата характеристика: Гунчо употребява простонародни думи („кай“, „дохадял“, „змя“, погрешно произнася думата „доктори“ като „дохтори“). Речта му и начинът, по който говори („измънка нещо“), недвусмислено показват, че героят е съвсем обикновен човек, смазан от грижи и мъка, трудно ориентиращ се в големия свят. Моканина бързо разпознава в него добряка (от ония хора, „за които се казва, че и на мравята път струват“), застигнат от беда, с която не може да се справи. Тъкмо затова единственото упование за Гунчо и за семейството му остава чудото.

БЯЛАТА ЛЯСТОВИЦА, ПЪТЯТ И НАДЕЖДАТА

Бялата лястовица и човешкото съпричастие. Както в „По жътва“ на Елин Пелин, така и в „По жицата“ на Йовков страданието и смъртта не идват от хората. Те просто се случват внезапно, стоварват се върху човека по волята на нещо извън неговия свят, нещо, което изглежда едновременно случайно, но и неизбежно. Интересното е, че в Йовковата творба и нещастията, и надеждата за спасение произтичат и се обясняват от героите с магическа намеса, описвана неведнъж във фолклора: змията, която лежи на гърдите на жътварка и причинява болест, идва от старо поверие; също народно вярване е, че ако тежко болен човек види бяла лястовица, ще се спаси. Така, безсилни пред онова, което ги е сполетяло или на което се надяват – съдбата, случайността, чудото, – обикновените хора всъщност имат само себе си, само своите чувства и отношения, чрез които да си помогнат, да се справят с изпитанието.

Гунчо се доверява на съвсем непознат човек, когото среща случайно – Моканина, а Моканина е изцяло съпричастен към мъката на непознатото семейство. За тези отношения най-ясно свидетелства кулминационният момент в разказа, когато Моканина потвърждава пред болното момиче, че е виждал бялата лястовица. В основата на неистината, която той произнася, е простото, негласно разбирателство между двамата мъже: „– Нонке, тоз чияляк виждал лястовичката – каза селянинът и погледна Моканина... Нещо се повдигна в гърдите на Моканина, задуши го...“. Сякаш за да убеди болното момиче, героят заговаря високо, но речта му е накъсана, пронизана от паузи, от силата на желанието да помогне, да даде надежда: „Ще я видиш, аз ти казвам, ще я видиш... и ще оздравееш, чедо, не бой се...“. Моканина изрича една благородна лъжа – изрича я не за да измами, да се възползва по някакъв начин от бедата, сполетяла хората, а само за да им даде сили и вяра в тяхното нещастие.

Така човешкото съчувствие, съпричастие, проникване в мъката на другия и споделянето ѝ стават част от значението на „бялата лястовица“ – от буквална, макар и невиджана все още птица, натоварена с ролята на изцелителка, тя се превръща в обобщен образ на човешката надежда и спасение изобщо.

Пътят на надеждата. Действието в разказа (или по-точно, разговорът между Петър Моканина и непознатия за него селянин) се развива край пътя, където е спряла каруцата. Гунчо и семейството му идват от своето село, чието име е Надежда. Там Нонка е сполетяна от болестта, но и там за първи път родителите и момичето чуват за бялата лястовица и за нейната поява. Край пътя минава телеграфната жица, върху която нагъсто са накацали лястовичките,

„...в Манджилари се явила... явила се една бяла лястовичка! Досуц бяла, като сняг.“

„все черни“, и някъде сред тях – не тук, но вероятно наблизко, е и бялата, спасителната. След като Моканина упътва бедните хора да карат „все по теля, все по теля“, той дълго стои „на шосето и гледа подир каруцата. Гледаше майката с черния ѝ чумбер, момичето, легнало до нея, високия селянин, който крачеше прегърбен и водеше малкото конче, а над тях, между всеки два телеграфни стълба, лястовичките се разхвърчаваха, после пак се връщаха и кацаха на жицата“. Тук „По жицата“, заглавието на творбата, не толкова ориентира читателя за мястото на действието в нея, колкото създава у него представата за движение. Движение, прекъснато за кратко, колкото да бъде разказана една човешка мъка, и намерило нови сили да продължи, когато среща състраданието. По този начин, чрез една малка история, видяна през очите на един от героите ѝ, Йордан Йовков внушава, че чудото на спасението е възможно единствено по пътя на надеждата и съпричастието между хората, по пътя на общуването и съчувствието – не само за Гунчовото семейство, но и за всеки човешки живот.

Йордан Йовков (първият отлясно на втория ред) като военен кореспондент сред писатели и художници от списание „Военни известия“, София, 1917 г. Най-отляво на втория ред е Елин Пелин.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какви са ролите на змията и на лястовицата в разказа „По жицата“?
2. Открийте в текста онези моменти, в които Моканина наблюдава лястовиците на жицата – какво внушават те и как е изразено внушението?

Жеравна, родната къща (сега музей) на писателя Йордан Йовков

ВАЖНОТО НАКРАТКО

Сюжет на разказа „По жицата“: В творбата липсва експозиция, тя започва направо от срещата на Моканина с Гунчо и неговото семейство; разказът на Гунчо за болестта на детето му и надеждата бялата лястовица да донесе изцеление; решението на Моканина да потвърди пред болното момиче, че бялата лястовица съществува.

Тема и идея: Темата за човешкото страдание и винаги живата надежда; идеята, че страданието е неизброимо огромно и ежедневно („Боже, колко мъка има по тоя свят, боже!“), а надеждата – въплътена от бялата лястовица – идва от общуването, съчувствието и съпричастието между хората.

Героите: Моканина, през чиито очи се развива събитието и през чиято проникателна гледна точка се разкриват и останалите герои, и значението на разказаната история; Гунчо и семейството му, чрез които е изобразена тежката съдба на обикновените страдащи хора.

Повествователят: „Всевиждащ“ повествовател, който описва героите и събитията в трето лице, „отстрани“, но неговото знание за героите и гледната му точка към сюжета изцяло се припокриват с тези на Моканина.

ТЕСТ КЪМ ДЯЛ II

1. От чия гледна точка е пресъздадено пътуването на Бай Ганьо към Виена?

- А) на Алеко Константинов Б) на самия Бай Ганьо
В) на един културен български младеж Г) на неутрален разказвач

2. Какво е поведението на Бай Ганьо на перона на Пещенската гара?

- А) нелепо и смешно Б) уместно и нормално
В) драматично и конфликтно Г) разумно и отговорно

3. Кое твърдение НЕ е вярно за „Неразделни“?

- А) Моментът на най-високо напрежение в творбата е самоубийството на Иво и Калина.
Б) Творбата има ясни сюжетни елементи, въпреки че е написана в стихотворна форма.
В) Несъгласието на родителите да приемат любовта на своите деца, е финал на баладата.
Г) Началният момент представя уморения пътник под сянката на две дървета.

4. Кой от мотивите НЕ присъства в „Неразделни“?

- А) за неразделната любов Б) за родителската воля
В) за живота без любов Г) за личния избор

5. Кой е авторът на „Заточеници“?

- А) Пейо Яворов Б) Пенчо Славейков
В) Елин Пелин Г) Алеко Константинов

6. Кой възрожденски мотив НЕ е използван в елегията „Заточеници“?

- А) за дълга пред отечеството Б) за съдбовната връзка на човека с родината
В) за мъката от загубата на родината Г) за скърбящата майка родина

7. Кой от посочените изрази НЕ се отнася до образа на Пенка от „По жътва“?

- А) „чиста като извор“ Б) „селско дете обичливо“
В) „гъсти ресници“ Г) „хубаво лице“

8. Кой е моментът на най-високо напрежение в разказа „По жътва“?

- А) известието за внезапната смърт на Пенка
Б) съобщението на Никола, че иска да се ожени за Пенка
В) скръбта на Никола от загубата на Пенка
Г) погребението на Пенка и тъжният празник в полето

9. Кое от посочените изречения НЕ се отнася до образа на Нонка от „По жицата“?

- А) Лицето ѝ е восьчнобледо. Б) Положила е глава на пъстри възглавници.
В) В очите ѝ свети надежда. Г) Тя е слаба, тялото ѝ едва личи изпод завивката.

10. Кой от изброените изрази НЕ е синоним на израза „Все по теля, все по теля!“ от „По жицата“?

- А) все по пътя Б) все по шосето
В) все по полето Г) все по жицата